

Ս Ի Ո Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ—ԳՐԱԿԱՆ—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԵՇՏՕՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԴԵՄԻ ՀԱՅ ՊԵՏՐԱՐԳՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԺԵ՝ ՏԱՐԻ 1941

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԴԵՄ

Ս Ի Ո Ն

ԺԵ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1941

ՊԱՐՏ - ԱՊՐԻԼ

ԹԻԻ 3-4

ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ

Ամենայն Հայոց Հայրապետի ընտրութիւնը ժամանակ մը ի վեր բոլրակցութեան առիք էր ընդունէր Մայր Աթոռոյ եւ Առաքելական Ս. Աթոռոյ: Պատմութեան համար կուսանք պատճեններ այդ բոլրակցութեանց: Ս. Աթոռոյն Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը 13 Դեկտ. 1940 թուակիր էր թիւ 291 հետեւեալ համակը ընդունած է Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան Ամենապատիւ Տեղակալին:

Ամենապատիւ Պատրիարքին Սաղիմայ:

Տ. Մեսրոպայ Սրբազան Արքեպիսկոպոսի Նշանեան.

Ամենապատիւ Սրբազան Եղբայր,

Տարւոյն Նոյեմբեր 9-ի Զեր հեռագիրը ստացուած է, որով հաղորդուած է հոգեւոր եւ աշխարհիկ երկու պատգամաւորներու ընտրութիւնը պահանջուած տեղեկութեամբ: Սակայն Զեր անձի նկատմամբ պահպանուած է լուսթիւն: Ցանկալի է, որ առաջիկայ Ազգային-Եկեղեցական Ժողովը նման չլինի անցեալ 1932 թուականի Ժողովին, երբ արտասահմանից փոքրաթիւ ներկայացուցիչներ էին եկել Ժողովին մասնակցելու, այլ մենք տեսնենք Ժողովում բազմաթիւ պատգամաւորներ, որոնց թւում նաեւ հեղինակաւոր անձինք, որպէսզի Ժողովը հեղինակաւոր լինի, որ՝ մանաւանդ ներկայ պայմաններում, անհրաժեշտ է ե՛ւ այստեղի ե՛ւ արտասահմանի պաշտօնական շրջանների եւ ընդհանուր Հայութեան համար: Վերոյիշեալ նկատումներով՝ անվերապահօրէն կ'ասեմ, որ Էջմիածնի համար շատ ցանկալի կը լինի Ամենապատուութեանդ մասնակցութիւնը առաջիկայ Ապրիլ 10-ին գումարուելիք Ազգային-Եկեղեցական Ժողովում:

Անկախ վերոյիշեալից՝ անձամբ էլ ցանկալի կը համարէի Զեր դաշուստը Ս. Էջմիածին եւ Հայաստան, որպէսզի ականատես եւ իրազեկ լինիք հայ երկրի եւ հայ Ժողովրդի իրական վիճակին, տեսնէք նորա նուաճումները կուլտուրական եւ մտաւոր ապարէզներում: Ըստ իս՝ այս հանգամանքը չափազանց կարեւոր է արտասահմանում տարածուած եւ դեռ տարածուող լուրերի եւ պատկերացումների ո՛չ ճշմարիտ եւ միտումնաւոր լինելուն հաւատարմանալուն համար, որոնք յաճախ թիրիմացութիւններէ առիթ են տալիս, որ ես չափազանց վիշտակար հմ գտնում մեր Ժողովրդի շահերի տեսակէտով՝ եւ կողմնակից հմ, որ ճշմարտութիւնը երեան զայ եւ սուտն արմատախիլ լինի:

Կատարելապէս փոստահ հմ, որ իմ այս առաջարկ-խնդիրն յատուկ ուշադրութեան կ'առնուի Ամենապատուութեանդ կողմից եւ՝ ի զէպս հնարաւորութեան՝ կը յարգուի:

Եղբայրական ողջունելու,

Տեղակալ Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան
ԳԷՈՐԴ ԱՐԲԵՊԵՍԿՈՊՈՍ

Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան Ամենապատիւ Տեղակալ Սրբազանի այս նամակը կարգադրեցաւ Ս. Արքուդյա Տեղեկն ժողովին մէջ, եւ հոն կարծիք յայտնուեցաւ թէ ներկայ պայմաններուն մէջ անորոշ ժամանակով Սրբազան Պատրիարք Հօր բացակայութիւնը կրնայ դժուարին կացութիւն մը առաջ բերել Ս. Արքուդյա մէջ: Դիտուեցաւ նաեւ թէ կարողիկոսական ընտրութեան բուականը կը զուգադիպի յառաջիկայ զատկական տօներուն, երբ նորին Ամենապատուութեան Տնուարկմի մէջ ներկայութիւնը անհրաժեշտ է՝ նախագանձելու համար եկեղեցական արարողութեանց ու հանդեսներուն, մանաւանդ ներկայիս՝ երբ այդ պէտքը լեցնող եպիսկոպոս չկայ Ս. Արքուդյա մէջ: Այս բանաւոր նկատմենով խորհրդուեցաւ նորին Ամենապատուութենէն որ չճեռանայ Տնուարկմէն (քանի որ առկէն Գեղ. Լուսարարապետը՝ Տ. Կիրեղ Թ. Վրդ. Իսապէտեան, իբրեւ ներկայացուցիչը Միաբանութեան, պիտի ուղեւորի Ս. Էջմիածին) եւ, երբ կարելի է, Ազգային - եկեղեցական ժողովին մասնակցելու համար արեւմտահայկական բարձրագոյն եկեղեցականներէն մին կարգէ իրեն փոխանորդ:

Ապրիլ 16ի թիւով Երեւանէն Ս. Արքուդյա Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր ուղղուած է հետեւեալ հեռագիրը.

Երեւան, 16 Ապրիլ

Ազգ. եկ. ժողովը ինքզինքը կը շնորհաւորէ երջանիկ արդիւնքին համար: Կը յուսանք թէ ի սէր ընդհանուրի օգտին մեր եկեղեցին պիտի մնայ միացեալ եւ իր ոյժը իր միութեան մէջ պիտի կայանայ: Կը ցաւինք Ձեր բացակայութեան համար: Համոզուած ենք թէ Ձեր Ամենապատուութիւնը պիտի օժանդակէ ընտրեալ Տեղակալին եւ Գեղ. Հոգեւոր Խորհուրդին: Տեղեկագիրը թղթատարով:

ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹԻՒՆ ԱԶԳ. ԵԿ. ԺՈՂՈՎԻ

Ս. Էջմիածինէն հասած այն հեռագրի «Երջանիկ արդիւնք» եւ «ընտրեալ Տեղակալ» բառերը կարծել տուին թէ Ազգային - եկ. ժողովը, որուն միակ օրակարգը պիտի ըլլար Հնորոթիւն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի, արդիւնաւորապէս կատարած է իր պատշօնը, կարողիկոս ընտրելով Տեղակալ Տ. Գեորգ Արեւիկեցի: Սակայն ետէն տնուկելով որ ուրիշ տեղեր չկուած հեռագիրներէն մէկ քանիները Տեղակալ Գեորգ Արեւիկեցիին պատշօնը կը կրեն, յայտնի եղաւ թէ տակաւին չէ ընտրուած Կաթողիկոսը եւ կատարուածն է միայն ընտրութիւնը կամ վերահաստատութիւնը Տեղակալին:

Կը սպասենք նորագոյն եւ լրացուցիչ տեղեկութեանց:

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Յ Ա Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը

«ՔՐԻՍՏՈՍ ՅԱՐԵԱՒ Ի ՄԵՌԵԼՈՅ»

Այս բառերը՝ Յարութեան մեծ տօնին մէջ, մեր միաքերը բնագոյրէն անգամ մը ևս կը սեւեռեն կեանքի և մահուան մեծ խորհուրդին։ Վստահ ենք թէ անո՛նք նոյն իսկ, որոնք չունին ստոյգ հաւատքը Յիսուսի մեռելներէն Յարութեան, որոնց մտածումը շօշափելիէն և նիւթէն անդին անատակ է թե ըստու, կ'ունենան կարելի հաւատքը Յարութեան, երբ Զատիկի առաւօտը ծագի երկրի վրայ, և հաճոյքը՝ մտածելու թէ մէկը վերջապէս մեռնող միլիոններէն, բացած է վերստին գոցուող գերեզմանը, և ապրած՝ երկրի վրայ։

«Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց».

Այս կը նշանակէ թէ մարդուն յաւիտենական թշնամին՝ մահը, պարտուած է այլևս, և թէ մարդուն ճակատագիրը մտած նոր փուլի մը մէջ։

Այս սխրալի մտածումով կը լեցուինք Յարութեան օրուան հետ, և այդ զգացումը աւելի քան սիրտաբար է ցաւերու և անկարելիութեանց այս աշխարհին մէջ։ Զատիկը ծագկած օրն է տաքուան, որուն մէջ, կեանքի ղեղեցկութիւնը և Աստուծոյ սէրը այնքան հրաշալիօրէն կ'ապացուցուին, թէ մահը վերջ մը չէ մեր օրերուն, այլ փորձառութիւն մը՝ դադրած այլևս տխուր ըլլալէ, վիճակ մը միայն, ծնունդ տալու համար ուրիշ վիճակի մը։

Յարութեամբ եղած խոստումը կ'ապացուցանէ թէ շարունակուող կեանքը որ պիտի անցնի մահուան փորձառութենէն, կրնայ շարունակուիլ մահէն անդին, և այս նոր կեանքը վերջ չունի այլևս։ Այս ամօքիչ մտածումին մէջ մահը կը դադրի ըլլալէ սոսկալի վերջ կեանքին, մութ պատը որուն առջև կը վերջանային մեր երազներն ու իղձերը։ Յարութեան հաւատքով, ոչ միայն ապագայ մը կ'երեւի գերեզմանէն անդին, այլ նաեւ կայ հոն մեզի սպասող Մէկը, որ հոն զացած է այն ուղիէն՝ ուրկէ պիտի անցնի մեզմէ իւրաքանչիւրը։

Քրիստոս իր մահով յայլած է մահուան, և մեզմէ իւրաքանչիւրը տարտի անցնիլ այդ մահէն, և յարութենէն, անմահութեան երթալէ առաջ։ Քրիստոսի զօրծը այս աշխարհին մէջ կարելի է նկատել ամէն բանէ առաջ իբրեւ այս յաղթանակը, իբրեւ պատրաստութիւն Յարութեան և Յաւիտենական կեանքին։

«Քրիստոս յարեաւ...»

Այս հաւատումը մեծ ուրախութեամբ կը բխի մեր հոգիէն, վստահի ապահովութիւնն է անիկա մեր անմահութեան, կապուած՝ Քրիստոսին։ Ասկայն

այս ուրախութիւնը չի ծնիր մեր մէջ մեր ապագայ ստոյգ գոյութեան համար միայն, այլ նաև անոր մէջ նորոգուած կեանքին: Գերեզմանէն անդին մեզի կը սպասէ ոչ միայն յաւերժութիւնը, այլ նաև նորոգութիւնը, «փառաւորում»ը կեանքին, Առաքեալին բառով: Յարութիւնը այս կերպով կը բանայ մեզի կեանքի հորիզոն մը, օգտելով մարդը նոր նկարագրով: Նորոգուած մարդը, նոր աշխարհի մէջ: Այս իրականութեամբ միայն կը լուսաւորուի Քրիստոսի մահուան վրայ տարած յաղթանակին իմաստը:

Յարութիւնը ուրեմն ոյժն է իրացած անմահութեան, անձնանորոգման, և Քրիստոսի ներգործիչ ներկայութեան:

Անձնական անմահութեան զաղափարը օտար էր հիներուն. Հրէից մօտ նոյն իսկ, վերջերք՝ երբորդ դարուն միայն ի յայտ կը բերուի: Իսկ Յոյներու համար հոգին կուգար հոգեկան աշխարհէ մը, հոս կ'ապրէր առժամանակեայ, յետոյ վերադառնալու համար իր սկիզբին: Մինչ քրիստոնէական մտածումով՝ հոգին աստուորն ալ անդենականին կը տանի փառաւորելէ վերջ զայն:

Հին աշխարհի հասկացողութեամբ, մարդու և տիեզերքի ճակատադիրները բաժնուած էին. Յիսուսի յարութեամբ անոնք կը միանան: Յարութեան իրականութեան մէջ յաղթական մահուան պարտութիւնը կը զգացուի: Յարութիւնը այլաբանութիւն մը չէ, այլ իրականութիւն մը, ան պատուած է այլևս ընդմիշտ մահուան վարագոյրը, և միացուցած իրարու, կեանքը՝ անմահութեան, և ժամանակաւորը՝ անժամանակին:

Քրիստոս մեռաւ և Յարութիւն առաւ մեզի համար՝ սովբեցնելու մեզի թէ սրպէսզի կարենանք յարութիւն առնել իրեն պէս, պէտք է զիտնանք և կարենանք մեռնիլ իրեն նման: *St. Paulus de H. S. J. 1938. 153*

Յարութեան հրաշքը մեծ լոյս կը սփռէ գերեզմանէն անդի կեանքին վրայ. պէտք չէ երկմտիլ անոր ճշմարտութեան, վասնզի անոր վկաները դիւրախար մարդեր չէին, անոնք զայն տեսնելէ, շօշափելէ և անոր հետ խօսակցելէ վերջն ալ տակաւին կը թերահաւատէին. «և ոմանք երկուացան»:

Զկայ արգարև պատմական դէպք մը, որ հարուստ ըլլայ ներքին ու արտաքին այնքան ապացոյցներով, որքան Յիսուսի Յարութիւնը:

Եւ սակայն մեզմէ շատերուս համար տեսանելէն անդին ոչինչ գոյութիւն ունի, մեր դարու նիւթապաշտիկ մտածումներով աղոգուած սերունդը կ'անդիտանայ անդենականը, զայն մարդոց միտքն ու հոգին յոգնեցնող կրօնական ցնորք մը նկատելով միայն:

Ոմանք՝ և քիչ չէ թիւը անոնց, կը կարծեն թէ անդենականին հաւատքը կը պատկցնէ կեանքին արժէքը, ջլատելով իր ուժերը երկրի վրայ, մինչդեռ ընդհակառակն անոր կ'ընծայէ անդիմադրելի մեծութիւն մը: Ի՞նչ կ'արժէ մարդը, ի՞նչ կ'արժեն իր իտէալներն ու իղձերը, իր գործերն ու սէրերը, եթէ անցնող վայրկեանը որ այս աշխարհի կեանքն է, իր հետ կարենայ տանիլ այդ ամէնը: Եթէ այս աշխարհն է լոկ մեր բաժինը, եթէ այս երկիրն է մարդուն միակ հայրենիքը և ժառանգութիւնը, այն ատեն կեանքը բնաւ իմաստ մը չունենար, անիկա առեղծուած մը կը մնայ, այնքան անզուրկ որքան անլուծելի, պէտք է զրել անոր դրան վրայ այս թախծազին բայց ճշմարիտ խօսքը Առաքեալին, «առանց Աստուծոյ, առանց յոյսի»:

Լեւոնակառուին սակայն, բաց անդենականին դուռը, ըսէ՛ թէ մարդկային կեանքը ճամբորդութիւն մըն է աշխարհէն յաւիտենականին, ըսէ՛ թէ հայրենիք մը կայ այս կեանքէն անդին, և թէ իւրաքանչիւր օրը վախճան մը և սկիզբ մըն է միանգամայն, այն ատեն սիրոյ և ծառայութեան իւրաքանչիւր արարքը նոր արժէքով պիտի երևի, և կեանքի նեղութիւններն ու դժուարութիւնները բնաւ պիտի չյուսահատեցնեն զմեզ։

Կերեզմանը սկզբնակէտը եղաւ Յիսուսի գերազոյն կեանքին, և անով՝ մարդկային կեանքին։ Հոն ուր վերջացած կը կարծուէր իր կեանքն ու գործը, նոյն այդ թափուր գերեզմանին մէջ՝ վերանորոգուեցան անոնք զօրաւոր ու հրաշալի իրականութեամբ։ Եթէ կարենանք հաւատալ այս իրականութեան, մահը կը դադրի ըլլալէ մեզի համար վերջ մը կեանքի, և կը դառնայ սկիզբ մը նոր վիճակի մը՝ մահով սկզբնաւորուած։

Եւ սակայն Յիսուսին յարութիւնը մահուան վրայ տարուած յաղթանակ մը ըլլալով հանդերձ, է նաև երկնայնացումը աշխարհին և աստուածացումը մարդուն։ Այս մեծ հասկացողութեամբ գերեզմանէն անդիի կեանքը գերմարդկային կեանք մը կը դառնայ, որուն փորձառութիւնը աստէն չենք կրնար ունենալ, բայց նախազգալը տրուած է մեզմէ շատերուն։ Մարդուն ապագայ կատարեալ և լիալիր կեանքին վրայ այս վստահ մտածումը զմեզ կը տողորէ մեր ապագային պատրաստութեան խորհուրդով, և իցիւ թէ տողորէր մանաւանդ անոր հաստատուն կամքովը։

Յիսուսի յարութիւնը այլաբանութիւն մը չէ, այլ իրականութիւն մը, որ պատուած է այլևս մահուան վարագոյրը, և միացուցած իրարու ընդմիշտ կեանքը անմահութեան, և ժամանակաւորը անժամանակին։ Քրիստոսի ճշմարիտ յարութիւնը իր եկեղեցին է, անոր կազմաւորած քրիստոնէական կեանքը, և անկէ ծնած տիեզերական քաղաքակրթութիւնը։

Սերմանուած, ու վերնձիւղած ցորենահատն է Քրիստոս՝ իբր հաւատք և կեանք, որ դարերէ ի վեր կ'աճի և կը զարգանայ իր եկեղեցիով, պարպուած գերեզմանի խորհուրդին մէջ։

Յարութեան տօնը փառաբանող այս տողերը հարկադրաբար տառապազին շեշտով մը կ'ընթանան, որքան ատեն որ տօնին տիրական մտածումը՝ մահուան յաղթանարումը, աւելի քան երբեք խնդրական կ'երևայ այսօրուան մարդկութեան մէջ։

Եւ սակայն մեր պարտքն է աւելի քան յուսալից մնալ Քրիստոնէութեան գերազոյն պատգամին, և հաւատալ օրուան՝ ուր մարդը Աստուծոյ օգնութեամբ, միանգամ ընդ միշտ և վերջնապէս զգեստէ պիտի մահուան բռնութիւնը, և զմեզ պիտի ընէ արժանի իրապէս արժանորէւ ամենէն մեծ նախադասութիւնը մեր կրօնքին։

«Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց»։

ԽՄԲ.

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ՓՈՐՁԱՌՈՒԹԵԱՆ ԴԱՍԸ

(ՄԵԾ ԴԱՆՈՑ ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ)

«Են նամասպարհք որ բուին մարդկան
թէ ուղիղ իցեն, բայց կասաւած նո-
ցա երբոյ յասակս դժխոց»:

ԱՌԱՎԵ ԺԳ. 12

Ընթերցումը Առակաց գրքին, բացա-
րիկ վիճակ մը կը ստեղծէ մեր մէջ: Մենք
տեսակ մը հրաշխարան հիացքով կը հե-
տեւինք Մենդոց եւ Հնգամատեանի միւս
գիրքերուն. հոն պատկերուած կեանքը,
շինուած մթնոլորտը և ապրող անձերը, մեր
ժամանակին ծանօթ փորձառութիւններէն
տարբեր՝ հեքեաթային հանգամանքով կը
ներկայանան մեզի:

Սաղմոսները, իրենց ներշնչող օծու-
թեամբ, թեւ կուտան մեզի դէպի երկինք վե-
րանալու, և զիմագրաւելու այժմեր ցաւե-
րուն մէջ: Մարգարէներ՝ մեզ կ'ընեն երա-
շային, արդարակորով, և վերաւոր՝ մարդ-
կային անգթութեանց դէմ, ու կը ներշնչեն
ծարաւ անստերիւր արդարութեան: Ա-
սոնց մէջ Առակաց գիրքին ընթերցումը,
որմէ կ'առնեմ բնաբանս, ուրիշ աշխարհ
մը կը բանայ մեզի: Խիստ փորձառու-
թեանց գին եղող, բիւրեղացած զգացում-
ներու և մտածողութեան աշխարհը: Աւան-
դութիւնը կը վերագրէ զայն արքաներու
արքայ Սողոմոնին:

Ոչինչ այնքան աղնիւ և յուսալից էր,
քան այս իմաստուն և մեծ իշխանին երի-
տասարդութեան առաջին տարիները: Դաւիթ
արքայի այս արժանաւոր օրգին՝ ամէն ինչ
ունէր աշխարհի լաւագոյն մարդը ըլլալու
համար: Որքա՞ն գրաւիչ և զովութեան ար-
ժանի է իր խնդրանքը Աստուծոյ, անկէ ի-
մաստութիւն հայցելու համար, նախընտրե-
լով այդ շնորհը հարստութենէն, փառքէն,
և յաղթանակներէն: Ան էր որ կառուց տա-
ճարը, և շնորհիւ իր զգօնութեան, և օ-
տարներու նկատմամբ ցոյց տուած բարձր
և թոյլատու ոգիին, ժամանակի բարձրագոյն
համբաւը շինեց: Սակայն հակառակ այս
բոլորին, Սողոմոն կը մնայ օրինակ մը պատ-
մութեան, որ զերծ մնացած է մոլորանքէ և
սայթաքումներէ: Անշուշտ յուզումով է որ

կը զիմաւորենք այս կարգի անկումներ,
մարդը տկար է ու թշուառ՝ մեղքին դէմ,
չառ անգամ անցեալ սրբութիւնը, և ան-
ձին արժանիքները չեն բաւեր մաքուր պա-
հելու համար պսակը ճերմակ մազերուն:

Առարկան ըլլալ այնքան շնորհներու,
և բռնաբարել Աստուծոյ օրէնքը այնքան
բաւօրէն, ճանչնալ բարձրագոյն և երկնա-
յին ուրախութիւնները՝ և թողուլ որ աղ-
տոաի իր հոգին, ասոնք բոլորը կը միանան
ընելու համար Սողոմոնը ուշագրաւ օրինակ
մը մեղաւորի: Մեղանշելը, ինչպէս ըսի,
մարդկային է և անխուսափելի, չենք կըր-
նար չմեղանշել. կարեորը գտնելն է մար-
դը մեղքին առաջնորդող ազդակները, վե-
րածելով դանոնք իրենց ճշգրիտ աստիճա-
նին. այն ատեն ցանկութիւնը որուն հա-
մար մեղանշեցինք, միզի համար կ'ըլլայ
ազնիւ ու հաստ ձայն մը մօի. փառասիրու-
թիւնը՝ որուն համար մեր Տէրը մատնեցինք
և մեր հայրենիքին դաւեցինք, կ'ըլլայ աղբ
ու մոխիր: Դիտակցել այս բոլորին, նետել
մեր ներքին խորանին վրայ բարձր մեր սու-
կիները, մեր կուռքերը, այրել մեր մէջ
հզօր արմատները բոլոր կիրքերուն, և իս-
կապէս գիտակցել թէ մեր մարմինէն մեզի
թելադրուած այդ անուշ բայց մութ ձայնը
մեզ կործանելու միտքն ընդունակ էին, դէմ
առ դէմ կենալ մեր անկումին և կորուստին,
և շինել բիւրեղացած փորձառութիւնը՝ որ
չառ սուղ վճարուած գինն է մեղքին:

Բայց դաս մը կայ նոյն իսկ մոլորած
կեանքերու մէջ: Երբայական աւանդութիւ-
նը կը հաւատայ թէ Սողոմոն իր վերջին
տարիներուն զոջացած՝ և Աստուծոյ գտը-
ձած է, և Առակաց Դիւրն ու ժողովուրդը ու-
րոնց կապուած է իր անունը, գինը կը կաղ-
մեն կեանքի այդ տխուր փորձառութեան:
Բաղմաթիւ էջերն այդ գիրքերուն, կը մատ-
նեն իրաւամբ դառն փորձութիւնը հոգիի
մը, որուն երկար ատեն տիրապետած է
մեղքը, և չեղած իր ուղղութենէն:

Այո՛, ճամբաներ կան որ մահուան կը
տանին, և շատեր իրենց կեանքին մէջ կը
հասնին այդ վաղահաս վերջաւորութեան:
Եւ ուրիշներ՝ որոնք կէս աւերակ կը շարու-
նակեն կեանքը, Առաքեալի բացատրու-
թեամբ՝ «կենդանի մեռելներ»: Վասն զի
իրական մեռելներ չեն անոնք որոնց զե-
րեղմանները կը ցոլուն ամէն օր մեր տի-

բոլոր արցունքներով, անոնք գէթ քաղցր լինելու առիթ էր ունենալ և կը խօսին մեզի: Կան կենդանի մեռելներ, ասած հոգիով, անհոգ, անտարբեր, անձնասէր, որոնք ո՛չ մարդ են, ո՛չ քրիստոնեայ և ո՛չ հայ: Ասոնք մարդեր են որոնք մահուան ճամբան մէջ կեցած են, և ի կորուստ կ'առաջնորդեն իրենց մարդկային արժանապատուութիւնը՝ քրիստոնեայի խիղճը, կ'ընկրկին ամէն օր իրենց պարտականութիւններու մէջ, և կը վերածեն ինքզինքնին կենդանի գերեզմաններու:

Պատճառը այս բոլորին, երկուստեք հոգիական յանձնապատասխան հոգին, ինքզինքին վստահող և անցեալէն չկարենալ հրահանգուել իր արտակերպին կեցումը: Կեանքի այս խտրութիւնը, այլապէս ընկած մէջ, նուազ դեր չէն ստանձնելի գիրքի ու դրամի մեզի բաշխած վստահութիւնը, մեր ճամբուն ուղիղ և արդար ըլլալու մասին: Սակայն տաղանդին մղումը, պատճառներ են անկառավար կեանքերու և այս ուղղութեանց ընդգրկումին: Այս բաւորը կան Սոցիոմոնին մէջ, որոնք կը պատրաստեն իր ընկերակումը, և կ'առաջնորդեն մահուան ճամբաներու, իր իսկ բացատրութեամբ:

Մենք սիրով կը կենանք սեմին՝ ուղիներուն, որոնք հաճոյքին, հարստութեան, խառքի, գիտութեան, և աշխարհի արտադրանքներու պաշտամունքին կ'առաջնորդեն զմեզ: Եւ եթէ խօսինք վերոյիշեալ ճամբաներու եզերքը կեցած մարդերուն, իրենց ճակատագրին և մարդկային բարձրագոյն նպատակներու մասին, կը չարժեն իրենց ուսերը ու կը ժպտին, հարցնելով թէ կա՞յ բարձրագոյն կեանք մը այս կեանքէն անդին, և իրր անպարք ծառայող աստուծոյն: Այսպէս են մարդերը, այսպէս եղաւ անտարակոյս Սոցիոմոնը իր երկուստեք հոգիական, իր փառքի օրերուն, իր մատուցած ծառայութեան գազաթնակէտին:

Հաճոյքի ճամբաներէն դուրսութեամբ կը քալեն մեր ուրքերը: Երբ Հրեաներ Աւետեացի երկրին մօտեցան, լրտեսներ դրկեցին խուղարկելու համար երկիրը. անոնք վերադարձան և ըսին թէ երկիր մըն է հսկաներու և մարդակերներու, անկարելի է հոն մանել: Այսպէս երբ Աստուած կ'առաջնորդէ զմեզ ճշմարտութեան, պարտականութեան և սիրոյ ճամբուն մէջ, մեր սիրտը կը թու-

նայ յաճախ և կ'ուզենք ետ դառնալ: Պարտականութեան և գոհողութեան ճամբան փուշերով ցանկուած է, բայց ստոյգ և անմոլար: Մարդկութիւն յղացուած ու է իտէալ կամ կանոն չի կրնար իրր ապահով ծրար: Գիրը ծառայել մեր կեանքին: Բոլոր անոնք որոնք աշխարհիկ սկզբունքի մը բարձրանիշին կը սեւեռն իրենց միտքն ու հոգին, կը նմանին Աւետարանի մէջ յիշատակուած այն մարդուն որ աւազի վրայ կը հիմնէ իր տունը: Առանց աստուածային օժանդակութեան և փորձառութեան դասին ինքզինք ապահով կարծող մարդը, պիտի նմանէր պարզապէս փակուած սենեակին մէջ ինքզինքը թաղաւոր կարծող անմիտին:

Զարմանալիօրէն սակայն մարդիկ կուպաշտեն եւ, սպասարկու տեսանելիին, չօշափելիին, և աշխարհայինին: Մեզմէ շատերուն համար տեսանելիէն անդին ոչինչ գոյութիւն ունի. ճանչնալ տեսանելին՝ ահա մեր միակ իմաստութիւնը, գործել տեսանելիին վրայ՝ ահա մեր գործը, վայելել տեսանելին՝ ահա մեր երջանկութիւնը. հոգեկանը, բարձրագոյնը շատ յաճախ կը խուսափի մեր մտածութենէ: Մեզի համար դժուար է կարծես բանալ մեր հոգեկան նայուածքը աշխարհը լեցնող իրերէն և երեւոյթներէն անդին, որքան դժուար է թերեւ կոյրին քանալու իր հայեացքը արեւի շոյսին, թէեւ անոր աչքերուն վրայ ծանրացող խաւարը ապացոյց չլինի լոյսի չգոյութեան: Ահա մեր վիճակը, մեր՝ որ ինքզինքնին ժառանգորդներ կը նկատենք յաւիտեականին: Ի՞նչ հակադրութիւն մեր կոչումին և մեր ըմբռնումներուն միջեւ, և կտրծես թէ մեզի համար ըսուած չըլլար Առաքեալին այն խօսքը թէ «հաւատովք դնամք և ո՛չ կարծեօք»:

Այն շրջանին երբ Առաքեալը կը գրէր այս խօսքերը, աշխարհը միայն տեսանելի իրողութիւններու կարեւորութիւն կուտար, ու չէր հաւատար ո՛չ նախախնամութեան, ոչ ալ Յաւիտեական Յոյսին: Եւ սակայն երկիր մը որ միայն ինքզինքին կը հաւատայ, մարդկութիւն մը որ միայն տեսանելիով կ'առաջնորդուի, ի՞նչ վախճանի կրնայ յանդիլ, և ի՞նչ աղիտաւոր եզերքի վրայ խիլ: Կրնա՞յ հաւատալ յառաջիմութեան, արդարութեան և ազատութեան, կրնա՞յ տակաւին յուսալ: Երկիրը է, և չի կրնար

ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԵԱՆ ԻՆՔՆԱՏՊՈՒԹԻՒՆԸ

Ի.

ՅԻՍՈՒՍԻ ԳԼԽԱՌՈՐ ԳՅՂԱԳԱՐՆԵՐԸ

Մօտենանք այժմ փրկչի բացայայտ յայտարարութիւններուն. քանի որ անոնք կը տիրեն միւսներուն, քանի որ անոնք են իր ուսուցումին հոգին, անոնք կը լուսաւորեն և կ'արժեւորեն իր բոլոր կարծիքներուն իմաստները:

Իր մտածումին երեսը միաստուածութեան վարդապետութիւնն է: Աստուած մի է:

Ըլլալ ուրիմն նպատակը մարդուն, խոհալը քրիստոնեային, այլ միայն բեմը իր դործունէութեան, այն վայրը՝ ուր պիտի պատրաստէ ան իր հոգեւոր ապագան, մահուան ճամբաներուն մէջ չկորսուելու համար:

Կեանքը աւելի է քան ինչ որ կը կարծենք առհասարակ. ֆիզիքական, աշխարհային կեանքէն աւելի բարձր և մօտ Աստուծոյ, կայ հոգեկան կեանքը, որ չի սահմանափակուիր շնչելու, մտածելու և գործելու մէջ միայն, մարդը լոկ հացով չապրիր, և ոչ ալ հացին համար: Աստուած մեր էութեան բարձրագոյն սահմանին վրայ է, Անոր հասնելով իր լրութեան կը հասնի մեր մարդկայինը:

Մեծ Պահքի այս օրերուն, պէտք է մեր մտածումին առարկան ըլլայ մեր բարձրագոյն ճակատագրին հոգը: Մեծ Պահքը դժբախտաբար դադարած է այլևս ալ ու հացի չըջան մը ըլլալէ, սակայն անիկա անհրաժեշտաբար պարտի ըլլալ առօրեային մէջ մեզմէ խուսափած մեր բարձրագոյն էութեան, մեր ապագայ կեանքին հայեցողութեան չըջանը: Ժամանակամիջոցը՝ ուր մենք կը վերագտնենք մեր միւս մասը ևս, ամբողջացնելու համար կեանքը: Մեծ Պահքը այս մտածումին վերապրումին չըջանն է, տարուան այն անկիւնադարձը՝ ուր մեր մէջ պէտք է հաշտուի հոգեկանն ու մարմնականը, շինելու կատարեալ մարդը ի փառս Ամենասուրբ երրորդութեանն որ է օրհնեալ յաւիտեանս. ամէն:

Ե. Վ. Տ.

Հին իմաստասէրներէն շատեր ընդունած էին այս ճշմարտութիւնը: Կամ առնուազն անոնք ըմբռնած էին, իրերու ծագման նայելով, մէկ յաւիտեանական և կատարեալ էութիւն մը ընդունելու անհրաժեշտութիւնը: Ասով հանդերձ, ոչ մէկը չէր համարձակած ջնջել երկրորդական աստուածները: Ո՛չ Պղատոն, ո՛չ Արիստոտել ըրին այդ բանը, ոչ ալ մեր Գ. դարուն, Պղոտին՝ հեթանոսութեան ամենէն դժուար և հրապուրիչ միտքը:

Իրական միաստուածութիւնը, այսինքն այլամերժ իրաւունքը Արարչի մը պատումին, միայն Մովսէս և Իսրայէլի մարգարէները կրցան յայտարարել:

Յիսուս իրենց նորէն կը կրկնէ այս հիմնական վարդապետութիւնները, և իրաւունքով. որմէ՞ ուրեմն իր նախորդները կը ստանային դայն՝ եթէ ոչ Աստուծոյ Բանէն:

Չանոնք կրկնելով հանդերձ, կը ձեւափոխէ, նման վարպետի մը, կ'աւարտէ չքեղ նախազիծը, զոր ան ժամանակաւոր կերպով վտահած էր ստորագրաներու:

Աստուածային էութեան ծոցին մէջ, ան իր աշակերտներուն տեսնել կուտայ երեք անբաժանելի անձնաւորութիւններ. Հայրը, Որդին և Ս. Հոգին: Իսրայէլի մարգարէներն ու ներշնչեալ հեղինակները, որոնց գրութիւնները Ս. Գիրքը պահած է մեզի, ըմբռնած էին այս յայտնութիւնը. հեթանոս մտածողներէն ոչ մին, կը կրկնեմ, երբեք չէր երեւակայած Քրիստոսի նմանող մը, եթէ ոչ շատ հեռուէն:

Միւս կողմէ, այդ անճառելի Աստուածը զոր ան կերպով մը կը կղզիացնէ երկինքի մէջ, որովհետեւ ան իրմէ դուրս ոչ ինչէն հանուած էակներ միայն կը ճանչնայ, Բրիտոս դայն մեզ կը բերէ իրեւ բարութիւն մը. «Հայր մի՛ կոչէք ոչ մէկը երկրի վրայ». ըսել կ'ուզէ թէ դուք միայն մէկ Հայր ունիք: «Ա՛յսպէս աղօթեցէք. — Հայր մեր որ յերկինս ես»:

Բարութիւն, Հայրութիւն, այս աստուածային կատարելութիւնները իրմէ առաջ քանի մը հեթանոս իմաստասէրներ հաստատած էին: — Այո՛, պարոններ, անկասկած, եբրայեցի մարգարէները աւելի ևս լաւ: Սակայն այս կէտին մէջ խզ, Յիսուս կը դանէ նորութիւն ըսելու միջոցը: Ըմբռնեցէ՛ք, կ'աղաչեմ, իր ամբողջ

մտածումը և զգուշացնէր զայն մոռնալէ։ Եթէ ան մեզ զԱստուած իրեն Հայր կը ներկայացնէ, կամ աւելի ճիշդը, մեր խնկահան՝ մեր միակ Հայրը, զայն իր արարածներուն կապումը ըլլալը գիտնալուն համար չէ միայն, ինչպէս արուեստագէտը՝ իր ձեռքէն ելած գործին, այլ յատկապէս ուրովհետեւ, տեղեակ անոր խորհուրդներուն, ան գիտէ թէ Յաւիտեակները վճռած է այս երկրի մէջ իսկ մեզ ընդունիլ հազարակից իր բնութեան, աւելի ուշ՝ իր մխիթարութեան. որովհետեւ ան գիտէ թէ Յաւիտեակները կը խոստանայ մեզ ժառանգակից ընել իր բոլոր բարիքներուն իրեն որդեգրուած զաւակները, եթէ ընդունինք իր Աւետարանը։

«Տեսէ՛ք, ինչ տեսակ սէր շնորհեց մեզի Աստուած, կրնայ իրաւամբ գոչել Ս. Յովհաննէս, Ան մեզ շնորհեց ոչ միայն կոչուիլ, այլ ըլլալ իրապէս Աստուծոյ որդիները։ Ինչո՞ւ համար իր առաքեալին այս փոխանցումները, ինչո՞ւ համար Ս. Պօղոսի այն յայտարարութիւնները, զորս անմիջապէս պիտի յիշեմ ձեզի, թէ մենք Աստուծոյ որդիներն ենք այն միակ իրողութեամբ որ մենք իր արարածներն ենք։

Այսպէս հասկցուած որդիութեան մը մասին, որդիութեան մը որ սրբեզրութիւն մը կ'ենթադրէ ամէն նկատումով տարազէտ, խեղճան հազարակիցութիւն մը Ամենաբարձրեալին կեանքին, հեթանոսութիւնը երբեք չէր մտածած։ Աստուծոյ մէկ ձրի նախաձեռնութենէն կախեալ, անկա մեզի չէր կրնար ճանաչելի ըլլալ եթէ ոչ մասնաւոր յայտնութեամբ մը։

Պիտի ուրանա՞ք, պարսներ, այդ յայտնութիւնն ու սքանչելի որդեգրութիւնը ուրուն համար կ'ապահովուինք։ Քրիստոնեայ աղանդները, զորս բանապաշտութիւնը յարուցած է իր ոգիով, ձեզ կը նեղեն այդ խնդրին չուրջ։ Անոնք պարսին ընել այդ բանը, արդարեւ, քանի որ ատոր հետ անոնք կը մերժեն ամէն խորհուրդ որ մեր բանականութենէն վեր է։ Բայց անոնց պահանջներուն տեղի տալէ առաջ, կը վրտահացնեմ ձեզ, տեսէք ինչ քմահաճոյքով անոնք կ'անջատեն, կը ձեռագրեմեն Քրիստոսի և իր վկաններուն խօսքերը. անոնք ձեզ կը տանին Յիսուսի մտածումէն Պղատոնի կամ Պլուտինի մտածումին, վաւերա-

կան Քրիստոնէութենէն՝ հեթանոսութեան մէկ մաքրուած ձեւին։ Մեզի սովորեցնելու համար թէ Աստուած հայր է, այն խնայող որ հասկցած են այդ իմաստասէրները, անհրաժեշտ էր որ իր «Հարազատ որդին» զարապէր մեր մէջ և մեռնէր մեզի համար։

Այս կը հերքէ Երրորդութեան վարդապետութիւնը, կը ջնջէ Յիսուսի, Միջնորդի, Փրկչի աստուածութիւնը, աստուածային հայրութիւնը կը վերածէ սիրոյ այն առնչութիւններուն, զորս հեթանոս իմաստասիրութիւն մը կրնայ արդարեւ յարմար և քաւական համարիլ. կը ջնջէ այն որդեգրումը, որ մեր բնութեան բոլոր պահանջներէն անդին կ'անցնի և որուն Քրիստոսի արիւնը մեզ արժանի ըրած է։

Մովսէսի օրէնքը կ'որոշուէր արդէն միւս բոլոր կրօնքներէն և իմաստասիրութիւններէն կրկնակի նկարագրով մը. մէկ կողմէն, ան կը զետեղէր միակ Աստուծոյ պաշտամունքին և առաքնութեան դործնականութեան միջև ամենասերտ կապելն մին, միւս կողմէն, Արարչին մասին ունենալով աւելի բարձր գաղափար մը, ան աւելի խիստ բարոյական մը կը բանաձէնէր։

Ասկայն Քրիստոս՝ Աստուծոյ Որդին, կրնա՞ր թոյլ տալ որ այն գաղափարները անտեսուէին։ Կրնա՞ր ընել ատկեւ, այն վարկեանին երբ ան կը յայտարարէր որ ամենասուրբ Աստուծոյ կ'ուզէր իր արարածները ընդունիլ չլուծած մտերմութեան մը մէջ։ Ան ուրեմն կրկին կ'անդրադառնայ անոնց։ Ինչպէս եհովա լուծած էր իր ժողովուրդին, Շիւն սուրբ պիտի ըլլաս, որովհետեւ ես սուրբ եմ։ Ան կը պատուիրէ իր աշակերտներուն. «Կատարեալ եղէք ինչպէս ձեր Հայրը կատարեալ է»։

Նոյն պատճառաւ ան կը սրբադրէ Մովսիսական օրէնքը, և կը ջնջէ կարգ մը արտօնագիրեր հեթանոս ազգերու նմանութեան ենթակայ ժողովուրդի մը շնորհուած, և կէտ առ կէտ կը շեշտէ, իրաւունքովը այն բարիքին՝ զոր երկնաւոր Հայրը կը դործածէ ամենուն հանէպ՝ եղբայրներու միջև ոգորմութեան գերազույն պարտականութիւնը։

Այսպէս ամբողջ բարոյականը կարգափոխուած, կերպարանափոխուած է։ Աւելի պահանջկատ ինչ ինչ նկատումներով, աւելի յոտակ, ան մեր ճիշդութեան ուրիշ նպատակ

մը կը սահմանէ։ Այս նպատակը պիտի չըլլայ՝ երբեք նմանութիւնը ամէն կատարելութեան խելալ տրոպարին՝ Մովսէսի և մարգարէներու Աստուծոյն. այլ նմանութիւնը Աստուծոյն զոր մենք սնինք երկնքի մէջ։ Իր շարժառիթը կը փոխուի։ առիկա չէ երբեք պարզապէս հնազանդութիւնը, որ և է ծառայի մը միջոցաւ՝ Տիրոջ, որուն կը պարտի իր ունեցածը և ինքզինքը, այլ երախտագիտութիւնն ու սէրը չքառորի մը կողմէ պարտական, զոր ամենալիւհափառ Աստուծա՝ ծը բարեհաճած է մտցնել անոր ընտանիքին մէջ, որդիի մը երախտագիտութիւնն ու սէրը։ Իսկ Հոգին... ահ, ինչ ճշգրտութեամբ Ս. Պօղոս զայն նկարագրած է. «Իւր գերիի մը հոգին չէք ընդունած, կը գրէ ան, այլ զաւակներու որդեգրութեան հոգին»։

Որդեգրութեան ոգին փոխանակուած այնքան հեթանոսներու ստրկականութեան, այնքան փարիսեցիներու ձեռագաշտութեան, հպարտութեան ստոյիկեանին որ կը յաւակնի ըլլալ, առաքինութեամբ և իր առանձին ձիւղերով, մրցորդն ու հաւատարմը Աստուծոյ. ահաւասիկ Քրիստոնէութեան ուղին։ Զայն մեր մէջ ծնցնելու համար է որ Յիսուս խոստացած է զրկել իր աշակերտներուն «Իր Հոգին»։ Նոյն իրաւունքով է որ Առաքելը կ'աւելցնէ. «Անոնք որոնք կը շարժին Աստուծոյ Ոգիով, անոնք են Աստուծոյ որդիները»։ աւետարանական օրէնքներու նիւթական լրումը չի կրնար բաւել իրական Քրիստոնեային. առկէ դուրս իրեն պէտք են այն որդիական զատահոթութիւնն ու սէրը, զորս Ս. Հոգին պաշտօն ունի զարգացնել զերստին ծնած սրտերուն մէջ։

Մենք պէտք է ինքզինքնիս յարգենք, ոչ միայն որովհետեւ մենք օժտուած ենք անմահ հոգիով մը, այլ տակաւին, և մանաւանդ, որովհետեւ մենք Աստուծոյ որդեղիքներն ենք, իր հոգիին կենդանի տաճարները։ Մենք պարտինք զիրար սիրել, ոչ միայն որովհետեւ մենք ունինք նոյն բնաւոր բնութիւնը, այլ մանաւանդ որովհետեւ մենք նոյն Հօր սրղեգրեալները, անոնձնաշնորհեալներն ենք։ Մենք պարտինք զմեզ ի սպաս դնել հասարակաց բարեքին համար, որովհետեւ ընկերութիւնը Աստուծոյ զաւակներուն մեծ ընտանիքն է, Քրիստոսի միտիք մարմինը, որուն անտեսանելի շնորհը կը կենդանացնէ բոլոր անդամները,

ինչպէս որթատունկի մը աւելը իր ճիւղերէն իւրաքանչիւրը։

Աւստի, դուք կը հասկնաք ինչո՞ւ, ապրելով խելճ կոպտաշունչութեան մէջ, փոտահելով ընտրեալ հոգիներուն զորս ան Աւետարանէն կը բերէր, խորքին մէջ կրկնով Ս. Գրքի վարդապետութիւնը, Ս. Պօղոս կրնար ըսել այդ միջոցին, ի հեճուկո մասնակի հանգիստութիւններու սրունք կը ներկայացնէին աստուածային վարդապետին սեղեցումին հետ մէկտեղ հեթանոսներու և հրեաներու հաւատքը. «Զի հինն անց և նոր եղև ամենայն»։

Անցնելով Յուդայականութենէն Քրիստոնէութեան, ան ուրիշ աշխարհի մը մէջ մտնելու տպաւորութիւնը ունեցած էր, գաղափարներու, զգացումներու և փորձառութիւններու աշխարհ մը, որ մինչև այդ առին անդիտացուած էր։

Իսկ կը հասկնաք ինչո՞ւ Ս. Եղիշանէն, իր Յայտնութեան մէջ, կրցած է հետեւեալ խօսքերը գնել յաղթական Քրիստոսի շրթներուն. «Ահաւասիկ ես կը նորոգեմ ամէն ինչ... ես եմ Սէֆան և Օմէղան, սկիզբն ու վախճանը ամէն բանի։ Բոլոր ծարաւեալներուն (ճշմարտութիւնէ, արգարութեան և երջանկութեան անյագ բոլոր հոգիներուն) կենաց աղբիւրի ջուրէն պիտի տամ, ձրիս Ան որ կը յաղթէ՝ (միայն և աշխարհին) ամէն բարեք պիտի ժառանգէ (իմ յաւերտեանականութեանը զանձերը)։ Ես անոր Աստուծա՞ն պիտի ըլլամ, և ան ինձի որդի»։

Հասարակ զործ մը ձեռափոխելու համար, կ'ըսենք, կը բաւէ անոր մէջ ներմուծել հոգեկան գաղափար մը։ Յիսուս ձեռափոխած է մինչև իսկ կրօնքն ու բարոյականը մարգարէներուն, անոնց մէջ հեղուով հետեւեալ զլիաւոր գաղափարները։ Երբորդութիւնը, իր հարազատ աստուածութիւնը, իր միջնորդի պաշտօնը, մեր սրղեգրումը։

Ան ուր կը յաջողի որոշել Քրիստոսը այն կողմակերպիչներէն որոնց ձայնին կարգաւորիկ ըրած է մարդկութիւնը, զիտէ թէ խօսքով ժուժկալ, ան օրինակներով սովորեցնելու հետամուտ եղած է։

ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՆԵՐՈՒՄԻՆԵՐ ՕՐԵՆՆԵՐՈՒ

Ան որ կը յաջողի որոշել Քրիստոսը այն կողմակերպիչներէն որոնց ձայնին կարգաւորիկ ըրած է մարդկութիւնը, զիտէ թէ խօսքով ժուժկալ, ան օրինակներով սովորեցնելու հետամուտ եղած է։

Օրինակ. ահաւաստիկ բոլոր դասերէն աւանդէն արդիւնաւորը: Ահա քննութիւնը, իրականը պէտք չունի այնքան ճառելու: Ան սիրելի է, որովհետեւ անկեղծութիւնը, չափաւորութիւնը, ազնուութիւնն է: Սիրելի. անոր կը բաւէ ինքնացուցադրումը, որպէսզի իրեն քաջէ այն հոգիները որոնք իրական գեղեցիկութիւնէն քանի մը զգացումներ կը պահեն:

Օրինակ. ժողովրդական կրօնքներու աստուածները անկարող էին զայն տալու: Բանաստեղծներու և ամբոյսներու երեսակայութիւնը անոնց փոխանցած էր մեր բոլոր տկարութիւնները, մինչև իսկ մեր մոլութիւնները:

Իմաստասիրութեան աստուածները, իրենց կողմէ, հեռաւոր վերացումներու մէջ կը բնակէին: Գալով զանազան զպրոցներու բարոյականներուն, իրենց բանաձևերէն ու մանց մէջ հիւանալի, իրենց կը պահէր իրազործութիւնը մեղէն էականիւր մէջ և նախ անոնց մէջ իսկ, որոնք կ'ստանձնէին հրատարակել իրենց պահանջները:

Քննենք, եթէ կ'ուզէք, այդ իմաստասէրներէն ո՛չ առաջին եկողը, այլ խղճագէտ մը, որուն լեզուն, երբեմն, պիտի թուէր արձագանգ մը ըլլալ Աւետարանին: «Մտածէ՛, կը գրէ Սենեկա. ան՝ զոր գունքու գերիզ կ'անուանես, քեզի նման ծնած մըն է. կը շնչէ նոյն օդը, կ'ապրի և կը մեռնի քեզի նման»: Ազուր խօսքեր, բայց դուն քոտն հազար գերիներ ունէիր, անոնցմէ մին երբեք ազատագրեցիր: Քրիստոս ինք ապրեցաւ խնարհներուն մէջ, զանոնք եղբայր անուանեց, և չզաղրեցաւ իր արդ վարուելէ անոնց հետ:

Սիրտը հարստութիւններէ անջատելու համար, կ'ըսեն, լաւ է երբեմն ազգատութեան փորձը՝ ընել: — Կը հասկնամ տակաւին, բայց դուն այդ տողերը կը գրէիր ձախորդութեան մը շրջանին, երբ խոհեմութիւնը քեզ կը ստիպէր նուազեցնել պերճութիւնդ, չզրգուիլու համար «վազըր»՝ զոր դուն խնամեցիր: Քրիստոս ինք, իր Մտերէն մինչև իմա, ապրեցաւ ազգատ իր իսկ նախնարութեամբ:

Ընդունեցէք այս խօսքերը և զօրեցէք զիրքը, առանց զիտնալու թէ ինչպէս Սենեկա, իր բախտաւոր օրերուն, կրցած է անցնել այն ոճերէնէն, որոնք կը ծանրա-

բեռնեն իր յիշատակը, մինչև իսկ ներոնը խրատելու, որ սպաննէ իր մայրը: Դուք չատ տխրութեամբ պիտի հասկնայիք նոյն զպրոցին մէկ իմաստասէրը՝ Նպիկտիտ, որ կ'ըսէր. «Յուցուցէք ինծի ստոյիկեան մը որուն կեանքը իրապէս համապատասխանէ այնքան վսեմ առածներուն»: Քրիստոս ինք եղաւ իր բարոյականին կենդանի Աւետարանը:

Կը զգա՞ք տարբերութիւնը:

Մտքին մէջ ունենալով իր և ամէն ժամանակներու փարիսեցիները, Յիսուս կը յանձնարարէր ամբոյսներուն: «Ըրէք ինչպէս որ կ'ըսեն անոնք», մի՛ ընէք ինչպէս որ կ'ըսեն անոնք»: Ո՞ր քով մարդերը պիտի համոզուին երբեք թէ բարոյական օրէնքը է ա՛յնպէս, ինչպէս որ զայն իրենց կը քարոզեն, երբ այդ քարոզիչները առաջիններն են զայն հերքող իրենց վարմունքով: Ո՞ր բարի հոգիները իրենք զիրենք պիտի ստիպուած կարծեն ընդունելու այդ բարոյականը, երբ զայն քարոզող ճառախօսները ետ կը կենան անկէ:

Քրիստոս կրնա՞ր ատոր նկատմամբ ամենաշնչին կերպով ինքզինքը խաբել:

Օրինակով քարոզել, պարտ էր ընել իրբն բարեկարգիչ, քանի որ միայն դործէրը համոզում կրնան պարտադրել:

Քրիստոս չէ՞ պահանջած մեղմէ, ոչ մէկ առաքինութիւն՝ զայն ի գործ չդրած եւ չկատարելագործած: Հարստութիւններու բաշխումը: Չափաւորութիւնը: Համբերութիւնը: Եղբայրական սէրը: Աստուածսիրութիւնը...

Սէ՛րը. ահաւաստիկ ապահովարար այն ստիպողականութիւնը որուն վրայ ամենէն աւելի ծանրացած է. «Այս է իմ պատուէրս», կ'ըսէր ան: Արդ, այնպէս եղաւ իր վարմունքը որ, իր մահուան նախօրեակին, իր աշակերտներուն յիշեցնելէ ետք թէ ինչպէս վարուած էր իրենց հետ, ինչպէս ինք՝ վարդապետ և Տէր, իրենց ամենուն ծառան եղած էր, ան իրաւունք ունէր անոնց հրամայելու. «Սիրեցէք զիրար ինչպէս ես ձեզ սիրեցի»:

Աստուածսիրութիւնը, լքումի և անսահման վստահութեան այն երանգով զոր կը պահանջէ իր Որդիութիւնը՝ բայց այդ եղաւ իր հոգին իսկ: Եթէ կերակուրը կը յայտարարէր ան, Հօրս կամքը կատարելն

էն ժամը հաստատամտութիւնը շատ քաւ ապացուցած է զայն: Եթէ ան մահուան ընծայեց ինքզինքը, ապիկա անոր համար՝ կը հաստատէր ինք, «որպէսզի տշխարհ գիտնայ թէ ինք իր Հայրը կը սիրէր»: Սաշին վրայ, իր վերջին աղաղակը վստահութեան ապացոյց մը եղաւ: «Հայր, քու ձեռքդ կ'աւանդեմ հոգիս»:

Իր հակառակորդները, ճառախօսները, ուրեմն մենք գտնոնք իբրեւրկէմներ կ'ամբաստանենք: — Երբեք: Տկարութիւն մը զոր ամէնքս կը ճանչնանք, լիովին կը բացատրէ անոնց պարագան. անոնք ճիշդ կը տեսնեն, անոնք երբեմն յստակ խօսելու ամէն արժանիք ունին, սակայն, գործի անցնելու պահուն, սիրտը կը պակսի անոնց...

Ո՛վ թշուառութիւն: Եարին՝ մենք պիտի ուզէինք կատարելագործել զայն, սակայն մեր ուժը կը հատնի, կանգ կ'առնէ, կը մարի առաջին ճիղին իսկ:

Բայց նաև գերազանցօրէն յարմար էէ՞ր որ տէրերու Տէրը դարմանէր մեր կամքերը այդ տկարութեանէն, այդ բնական վատութեանէն: Սիրելիներ, իր իմաստութիւնը գտած է միջոցը. իր սէրը զինքը առաջնորդած է զայն ընդունելու: Միայն թէ չարաչար կը խաբէք դուք ձեզի, եթէ մտածէք որ ան պէտք է պատասխանէ կէտը կէտին, մարդկային խոհեմութեան հաշիւներուն ու հնարքներուն:

Առաջին մուտքին, զոր Փրկիչը ըրաւ անոնց այս նիւթին շուրջ, իր առաքեալներուն տարեցն իսկ բողոքեց: Եթաւս կ'ըսէք. «Պէտք է որ Մարդու Որդին շատ չարաչարութիւն, անարգութիւն քահանայապետներէն, ծերերէն և գարիներէն, և դառն մահով մեռնի»։ — Ո՛չ, Տէր, ո՛չ, աղաղակեց Պետրոս, թող չըլլայ ապիկա: Լսեցէք Քրիստոսի պատասխանը. Ան ուժգնօրէն անդին կ'անցնի այն բոլորէն որ մենք կրնայինք հասկնալ, ու կը լուսաւորէ ամբողջ այդ խորհուրդը. «Ետիս գնա՛, Աստանայ, քու խորհուրդներդ մարդկային են, և դուն Աստուծոյ խորհուրդներէն ոչինչ կը հաղկնաս»:

Իրապէս, մեռնի՛ր՝ քահանայապետներէն բանադրուած, կեանքը կնքել իբրեւ եղեռնագործ մը, իրաւունք չէ՞ր տար կասկածելու իր առաքելութեան, աւելի զօրաւոր իրաւունք՝ իր աստուածութեան: Վաղուց, յունական իմաստասիրութիւնը չէ՞ր ըսած

շատ ճշգրտութեամբ, «Եթէ մեռած են, ի՞նչպէս աստուածներ են, եթէ աստուածներ են, ի՞նչպէս մեռած են»: Ապիկա, ամէն պարագայի տակ, վախկոտները վախցնելու չէր, անոնց պարզելով ո՛ր կրնան առաջնորդել Աստուծոյն ընդունելն ու անոր ամբողջ կիրարկումը: — Ամենէն խիստ չարչարանքներուն, խաշին:

Առարկութիւններ՝ մարդկային խոհեմութեան, ոչինչ են յաշս Աստուծոյ:

Օրինակը միշտ ապարդիւն կը մնայ, եթէ յայտնի չըլլայ որ Քրիստոս մեզ զայն կուտար ազատօրէն և իբր շարժառիթ մը որ կարող ըլլար խթանել, ինչպէս ոչ ուրիշ մը, իր աշակերտներուն վեհանձնութիւնը. մէկ բառով՝ սիրտով: Քանին՞ր մեր մէջէն, եթէ կարենան, պիտի վարանին միշտ և ծայր նմանիլ Տիրոջ, որուն մէջ անոնք ճանչցած են ճշմարտութեան աւանդապահն ու կենդանի նմոյշը Արդարութեան: Քանին՞ր, ատոր հակառակ, այլևս պիտի չը վարանին ու պիտի գտնեն նոյն իսկ հըրապոյրներ ստորնացման ու տանջանքին մէջ, այն օրուան, երբ անոնք պիտի հասկնան որ ատոնք իրենց տոխթ կ'ընծայեն հատուցանել Տիրոջ մը որ գտնոնք ինքնայօժար ընդունած է իբր իրենց փրկագիրը:

Միջոցը, միակ միջոցը, ընդհանրապէս, դարմանելու մեր բնական վախկոտութիւնը, ամենէն խիստ պարտականութիւնները սրտագրաւ դարձնելու միջոցը, Փրկչին համար, հետեւեալը մեզ կարենալ ըսելու վիճակին մէջ ինքզինք գնելն է.

«Ձեզի համար ես գացի աղէտներուն ծայրայեղութեան, իմ սիրոյս համար դուք կարող պիտի չըլլա՞ք շատ աւելի նուազը կրելու»:

Ճշգիւ այսպէս եղաւ իր մտածումը:

Ռոնալուայի իրեկուան, ան հոգ տարած է զայն մեզ պարզելու. «Ձեզ աւելի մեծ սէր, կ'ըսէր Ան, քան ինքզինքը դոհել իր բարեկամներուն համար»:

Վստահ իր դօրծին, վստահ մեզի, Ան չէ վախցած գուշակելէ. «Երբ ես երկրէն բարձրանամ, ամէնքն ալ ինծի պիտի քաշեմ»:

Այդ պատճառով, մարդկային խոհեմութեան նախադրուելութիւնները մէկզի ձգելով կարծես հաճոյքով, Ան համարձակած է խտացնել քրիստոնէական կեանքին յայ-

տագիրը հետեւեալ բանաձեւին մէջ. «Եթէ մէկը ուզէ աշակերտել ինծի, թող իր խաչը առնէ ու հետեւի ինծի», ինչպէս ինք ուզած է. — պիտի կասկածի՞ք դուք թէ այս զործածութիւնը չի համապատասխաներ իր փափաքներուն: Տաճարներու մէջ վերականգնուած, հաստատրման բնականոններուն մէջ ցուցադրուած իր օրէնքին խորհրդանշանը որքան իր խաչը եղաւ և ոչ թէ Գերեզմանէն իր ելքը կամ իր փառաւոր Համբարձումը:

Իր պատահառուած մարմինով ծանաբեռն իր խաչը կը դառնայ այդպէս համառօտութիւնը, ամփոփումը կեանքի Գիրքին, առջեւը դրուած պարզ մարդոց և հմուտներուն խորհրդածութեանց: Բալոր աչքներուն տեսանելի գիրքերով, արկունէ գիրքերով այդ ամփոփումը կը համառօտէ իր ամենազնական օրինակներն ու կը վերջիլէ իր բոլոր գործերուն սկզբունքը. — Ոչ ոք որ կը վառէր իր խոցոտուած սրտին մէջ: Պէտք կա՞յ զարմանալու թէ այդ այսքան կարճ գիրքը այնքան Գրիտոսեաներ ձեռք բերած ըլլայ, այժմ ինթալայ հասարակաց տկարութիւններուն, ինչ որ ահա է ուրիշ

գիրք չէ կրցած ձեռք բերել և պիտի չկրնայ երբեք. հաստատրութիւնը պարտականութեան մինչև մահ, Աստուծոյ իրական զաւակներուն հերոսական հնազանդութիւնը, նմանութեամբ և սիրոյն համար Միածին Որդիին՝ մեզի համար մարդացած:

Գրտութիւն մը որ կորովալիտ կը գնահատուի, Փրկչին չարչարանքին մէջ չի տեսներ եթէ ոչ զիպուած մը իր ասպարէզին: Ո՛հ, պարոններ, լաւագոյնս դատեցէք: Դիպուած մը Բնդհակառակը ատիկա իր ուսուցման զազաթնակէտն էր, իր առաքելութեան գերագոյն նպատակը: Ինքն իսկ չէ՞ հաստատած. «Ասոր ապացոյցին համար է որ ևս եկած եմ»: Տեսնելով այդքան կորով և հերոսութիւն զորս ներմուծած են այս ցած երկրին մէջ ահուկի տանջանքներու և խռայլ եղբորութեան ժամերը, մենք, անգամ մը ևս, իրաւունքի մէջ ենք ըսելու. «Ահաւասիկ Բարութեան և Իմաստութեան արժանի հաշիւներ: Ահաւասիկ եւս աշխարհի պատմութեան ամենէն ողորդական էջերուն միջեւ այդ էջին վրայ Աստուծոյ ստորագրութիւնը»:

Հ. ՓԻՆՍԻ ՏՀ ԼԱ ՊՈՒԼԷՅ Թրգլ. Տ. Դ.

ԲԱՆԱՍՏԵՂՆԱԿԱՆ

ՔԱՐԵՐԸ ՍՈՒՐԲ ԵՆ

Սուրբ են Բարեր, սիւս մը կայ մարմարին շակ,
Սիւս մը ամեն Բարի սիւսին մէջ բաբախուն,
Սրբունիի մը սրսին հեւը նուաղուն,
Ու ձեռներուն անոր աղօթքը նահաւակ:

Քարերուն մէջ անձեր կայ երկնապարգէ,
Ամպին շարժումն, արագ սուրբ բռնունին,
Հոն դրոճելու ե հոգմալար ամեն սեբե,
Ու այժմալի սիւսեր անոնց մէջ կ'արիւնին...

Յուս, ըլլալուն համար ձիւնի վնիս մարմին,
Լուսնկան սոսկ կը հասկնայ խորհուրդն անոնց,
Քարեր սուրբ որ շիրիմներ եղան շատոնց,
Յուրձօրէն գոց շրուններն են Անհունին...

Պիսի խօսի՞ր քե անբախանց իբր առաւել,
Պիսի մնայ, որք անիւնիս մոսլ սափոր,
Քարը զոր լուռ զմայանքի մէջ՝ ամեն օր,
Անխնայօրէն քիչ մ'անելի կուգեմ լղկել...

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱՅ

ՍԱՍՈՒՆՑԻ ԴԱՒԻԹ

ԿՆԱՐԱՆԱՆ

ՆԱԽԵՐԳԱՆՔ

Լեւոնիստ Գրիգորի Բ. Բաբայանի Գրքերի
Գրքեր: Մարտի 1-ին

Խմբագիր

Տօնն է այսօր

Մարտի 1-ին Սուրբ Աստուածածնին:

Փողոցային

(Խաչատուրյան)

Թող տարածուն իր սուրբ ձեռներ,
Ջուրներուն վրայ մատաղ
Մեր բոլորին:

Խմբագիր

Բացումն դրանք մեղադր
Հոգիներուն.

Օր է ուխտի. օր ուզելու

Ամէն բարիք

Աստուածածնէն Մարտի 1-ին Սուրբ:

Վարդապետ

Օրհնեալ, գովեալ, բարեբանեալ

Օրն է փոխման,

Տարեդարձին մօրն Աստուծոյ.

Ընէք առջեւ իր պատկերին

Ուխտերը ձեր:

Ընծաներն ալ բխած սրտէն

Ձեր բարեպաշտ,

Մեծ ու պատիկ,

Բերէք դնել իր սեղանին՝

Օրհնեալ, գովեալ, բարեբանեալ:

Աղջնակ մը

(Փոփոխ է ձեռքի իւր Գրքերի Գրքեր: Մարտի 1-ին)

Բաց, Տիրամայր,

Ճամբան լոյսին

Աչքներուն իմ բուրիկին՝

Կուղպ թարթիչով եկած աշխարհ:

(Կը խաչատուրյան, իւր համբարէն Խաչատուրյան խաչ
-- իւր համբարէն)

Կին մը (Խաչատուրյան)

(Սուրբ է Գրքեր իւր Գրքերի Գրքեր: Մարտի 1-ին)

Մեղրի նրման ըրէ անուշ

Սիրտն անօրէն բռնաւորին

Վրդան գերի մէկհատիկիս՝

Մարայ բաղար, կրեք տարի:

Մարդ մը (Խաչատուրյան)

(Գրքեր է Գրքեր իւր Գրքերի Գրքեր: Մարտի 1-ին)

Տուր արտերուն

Առատութիւն.

Յորենն ըրէ անապառ դուն

Գեղ ու քաղքի

Անպարներուն:

Խաչատուրյան մը

(Սուրբ է Գրքեր իւր Գրքերի Գրքեր: Մարտի 1-ին)

Ըրէ արիւնք մեր կրքակ

Երակներուն մէջ բոլորին.

Վազցուր ուժէդ, բաղցրութենէդ

Բազուկներուն ու սրտերուն

Մեր բոլորին:

Խմբագիր

Ընդունական ըլլայ նուէրն

Սասնայ բարի ժողովուրդին:

Մայրն Աստուծոյ մատուցանող

Ամենահաս իր միածնին:

Օրն է բարի, օր ուզելու.

Բաց են երբեմն երկնի դռներ:

Չայնի

Մհերը, Մհերը, Սասնոյ առիւծ

Թագաւորը:

Մին

(Գրքեր -- Գրքեր իւր Գրքերի Գրքեր: Մարտի 1-ին)
Խաչատուրյան -- Գրքեր իւր Գրքերի Գրքեր: Մարտի 1-ին
Իւր Գրքերի Գրքեր: Մարտի 1-ին)

Ինկաւ առջիդ, Սուրբ Տիրամայր,

Սասնայ իշխան:

Օրն է նորէն բու մեծ տօնին:

Բառսուն տարի, ես այս օրին,

Չպակսեցայ ծունկ դնել

Բու սեղանին սա մարմարին:

Բառսուն տարի, միշտ այս օրին,

Բերի խնդրանքն իմ մէկ հատիկ

Բու խորանին:

Այ կը դողայ սուրբ ձեռքիս.

Պազն է բռնեք հուրքը սրտիս,
Ձիւն է ընկեր վրան գլխուս
Ու մօրուքիս,
Բայց չէ մարած լոյսն իմ հոգւոյն:

Խմբերգը

Վեր է մարդոց համրանքներէն
Չափն Աստրծոյ:

Պարտքը մարդոց որդիներուն

Ուզելն է միշտ

Առանց դուլի ու լքումի

Անոր ամբաւ բարութիւնէն:

Օրն է բարի, օր ուզելու:

Մենք

Ահա առջիդ, թուր կայծակին.

(Մէջէն իւր +սէ Լուսն և իւր Դէ Երեւելն)

Ահա առջիդ, խալը հրգօր

Պատարագին:

(Կարծէն իւր հանէ խալը և իւր Դէ Երեւելն)

Ահա ոսկի կամար գօտին:

(Կը +սէ Երեւելն և Կարծէն Դէ Երեւելն)

Նուէր քեզի, Աստուածածին,

Հըրեղէն ձին՝

Սասմայ մեծ տան

Քուռկիկն աղուոր,

Իմ ձէլալին:

Խմբերգը

Ընդունական ընծան ըլլայ

Սասմայ իշխան

Մեր Մըհերին:

Մենք

Մեծ տասն աւան, երկու տաս շէն

Մարութայ սուրբ եկեղեցւոյն

Նուէր ինծմէ:

Յիշատակին մեռելներուն

Սասմանց տունին,

Բարօրութեանը ողջերուն,

Ժողովուրդին,

Թող մատուցուի սուրբ պատարագ

Աւուրանցըն դատաստանի:

Խմբերգը

Յիշատակը արդարներուն

Օրհնութիւնով ըլլայ ընդ միշտ:

Մենք

Քուռէ է իմ տուն,

Սասունն ամբողջ՝

Աստուածածին.

Տղեկ մը մերկ,

Տայիր ինծի,

Չօրցած բունէն տարիներու:

Խմբերգը

Ընդունական, ընդունական, ընդունական

Ուխտն ըլլայ թող

Սասմայ իշխան մեր Մհերին:

Մենք

Մանչ մը ժառանգ Սասմայ գահին:

Անցնի գըլուխն այս զեղեցիկ

Լեռնաշխարհի ժողովուրդին:

Պաշտպանն ըլլայ սահմաններուն,

Խաղաղութիւն՝ զիւղակներուն.

Վահան անյաղթ՝ սուրբ վանքերուն,

Ապառաժի նըման քամակ՝

Մեր զօրքերուն:

Կապէ մէջքին ոսկի գօտին.

Կողէն շողայ թուր կայծակին.

Հեծած նժուղը հըրեղէն

— Քուռկիկն իմ քաց —,

Աք թելին՝ խաչ պատարագին.

Պըտըտընէ ահը Սասմայ

Արեւելքին ու հարաւին.

Կապէ թելերն իսկ հաւքերուն

Անցնիլ սարէն, քու դունդէն.

Ոտքերն աղտոտ վոնմաններուն

Արեւելքին ու հարաւին.

Չաւակ մը մանչ,

Չօրցած բունէն տարիներու:

(Կը +սէ Երեւելն, Կարծէն Դէ Երեւելն)

Խոր Երեւելն Երեւելն)

Թալիս

(Բաղարար: Զերմէն Երեւելն Երեւելն և Կարծէն Դէ Երեւելն)

Տէր երկնաւոր,

Քու գութն հասաւ չոր Սառային,

Յովակիմին ու Աննային, Եղսաբեթին,

Մարմիններէն անոնց սառած

Մնունդ տալու քու սուրբերուդ.

Մօրկանդ անուշ պաղատանքով

Դուն մարդասէր Յիսուս Քրիստոս,

Քակէ մարմնէս հանգոյցը պիղծ

Իմ ամլութեան:

Աղախինին քո սա թշուառ

Տուր ջերմանալ

Կըրակովը մայր ըլլալու.

Անուշութիւնն ըզգալ կուրծքիս

Մանկան միսին.

Հաճոյքն անհատ՝ կաթ բաշխելու

Սրտե՛ս փրթած շրթունքներուն
Իմ ծագուկիս :
Զաւակ մը , Տէր , չորցած բունէն
Տարիներուս :

Վարդապետ

Օրհնեալ եւ դուն , կիներուն մէջ ,
Մայր Աստուծոյ ,
Պրտուղն օրհնեալ՝ որովայնիդ ,
Մայր Աստուծոյ :

Ըրէ՛ք բու սիրտ բաց բոլորին
Խնդիրքներուն ,
Թագաւորէն մինչեւ որբին
Մայր Աստուծոյ :

Խմբերգ

Ալէլուիա , Ալէլուիա
Օրհնուած է ան որ կուգայ
Անուամբ Հօր
Եւ Որդւոյ
Եւ Սուրբ Հոգւոյն :

(Խմբ. լուսնի : Որտե՛ք վերջ բերէ՛ք շնորհաւորումները :
Եւ ինչպէ՛ս խնդրէ՛ք Հրեշտակին նկատել իւր շնորհը ,
Կ'իջնայ ապե՛ան)

Հրեշտակ

Ողջոյն Սասունի հօգը իշխանին :
Ողջոյն բարեպաշտ անոր կողակից
Թալին տիկինին :
Ողջոյն Սասունի շէն ժողովուրդին :
Հասաւ ծայրը ձեր
Աստուծոյ գահին
Միջնորդութեամբը Սուրբ Կոյս Մարիամին :
Աւետիս ձեզի ,
Ժառանգ կ'ունենայ
Երկիրը Սասնայ :

Խմբերգ

Փառք բարձունքներու
Բարի Աստրծուն :

Հրեշտակ

Զրսի ամէնը : Լաւ ըրէ՛ք մտիկ :
— Սասնայ իշխանն , իշխանուհին
Ծնունդ տալէ վերջ ժառանգին
Նոյն օրուան մէջ ու նոյն ժամուն
Պիտի յանձնեն իրենց հոգին
Մէջն իմ ձեռքին :
Սասնոյ իշխանն , իշխանուհին
Կ'ընդունին զինն իրենց զաւկին . —
Կը հարցնէ Տէրն իմ բերնով :

Միեւ

Թող օրհնուի կամքն Աստուծոյ :
Ո՞ր յաւիտեան մնացեր հոս :
Թող զայ ժառանգն իմ արիւնէն .

Դոցուին աչքերն իմ այս խաղաղ
Կոյս աշխարհին :

Ի՞նչն եւ ի՞նչնեմ գերեզմանին ,
Ու ինձի հետ , մայրը զաւկին՝
Թալին տիկին :
Թող օրհնուի կամքն Աստուծոյ :
Խօսէ , Թալին , բուկդ է կարգը :

Թալին

Դժուար՝ սրտե՛ղ փրթած որդին
Յանձնել օտար ըստիներուն .
Բայց քանի որ կամքն Աստուծոյ
Կ'ուզէ աղաչէս ,
Ես աղախին , գետնի փոշի ,
Կը խոնարհիմ , այս բուկէին ,
Իր պատգամին :
Մէկ հատ փափաք ,
Իմ հրեշտակ :

— Տամ ժու՛մ մը կաթ
Իմ ծագուկին .
Պագնեմ բերնիկն անոր մէկ հեղ .
Յետոյ գոցուին թող իմ աչքեր
Այս աշխարհին :
Մէկ բարձի ենք քառսուն տարի
Ապրեր սիրով .
Թող քրնանանք մենք նոյն բարձին
Մհերին հետ
Աւուրանցըն դատաստանին .
Օրհնեալ ըլլայ կամքն Աստուծոյ :

Հրեշտակ

Ինը ամիս ու ինն օրէն ,
Ինը ժամէն վերջ սա պահուն ,
Թալին տիկին ,
Դուն կը բերես այս աշխարհին
Ժառանգը մեծ .
Ան որ կոչուի պիտի դարեր
Սասնայ Դաւիթ .
Բազկով անյաղթ ,
Մարմնով հանդ ,
Առիւծ պաշտպան
Սա բարեպաշտ ժողովուրդին .
Ինկէք ծունկի դուք սեղանին
Մարութայ Սուրբ Աստուածածնին :
(Կը շնորհակալ ըլլա՛ն)

Խմբերգ

Թող օրհնուի ան որ կուգայ
Անուամբ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ .

Վ. Ա. Բ. Ա. Գ. Ո. Յ. Բ.

ԳՐԱԿՈՆ

ՏԻԳՐԱՆ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ^(*)

(1866 — 1941)

ՄԱՐԴԷ ԵՒ ԳՈՐԾԷ

Իշխանական տունի մը անունը ու հաւանաբար նաեւ արիւնը իր երակներուն եւ օրերուն հետ պտտցնող այս ասպետը — կեանքը չհերքեց վերջին պիտակին կարգ մը ստորագիւնները որ արդի ասպետութիւնը կը խորհրդանշեն — իր խումբին մէջ կը գրաւէ բացառիկ նշանակութիւն մը: Անիկա, սիրով (amateur) գրագէտի վաւերական իր տիպարը բարձրացուց ճշմարիտ, ասպարէզեմ գրաւէ յղացքով հանրածանօթ պատկերին, ըսել կ'ուզեմ՝ մարդու մը որ ամէն վայրկեան, երբ գրիչը ձեռք առաւ, մոռցաւ թէ ատկէ աւելի սրբազան պարտք կրնար կենալ իր ուսերուն. ու այս խըղճմբանքին մէջ իր զգայութիւնները, մբտածունքները, զգացումները, վիշտերը ու երազները ազատեց պատահական, կամայական, արտաքին, այլոց համար կատարուած հանդիսութեան մը ճեպարանէն: Ինչ որ եղած է այդ գրչէն, հոգեկան հարազատ, խոր, տարօրէն լեցուն տաքնապի մը արտայայտութիւնն է: Անշուշտ իր ընկերները poseurներ չեղան: Բայց զրականութիւնը անոնց համար շատ յաճախ ասպարէզի հումանիշ հոգեբանութիւն մըն էր: Զօհրապ, ամէնէն անկախը խումբին մէջէն, կարծես պիտի չապրէր առանց իր յօգուածներուն ալմուկիին: Զօպանեանը, առանց իր մամուլին, անհասկանալի արարած մը պիտի դառնար: Ու ասիկա այսպէս նոյնիսկ Սիւպիլին համար որուն հոգերը, տառապանքը պէտքը կը զգան թուղթերու միմիջարանքին: Կամսարական գիտցաւ արիւնքով լուել, որ հոմանիշ է գրական նանքամտութենէ հիմնովին գերծ իմացականութեան: Ու խօսիլ երբ կարիքը, ստիպողութիւնը կար ատոր: Կ'ուզեմ որ այս հաւաստումը չը

տարուի իր հակադիր իմաստին, համբաւ մը զեկաւարելու բռնութիւն եւ ետապաշտ հաշուաւ գիտութեան մը: Անոնք որ իրենց վարկը, անունը հրապարակին վրայ միշտ թարմ ծախելու վարկաբարդի տաքնապին կ'ենթարկուին, աւելորդ տանջանք մը կը զիգեն իրենց նիհար բազուկներուն: Անոնց վարձքը այդ իսկ է: Պիտի գիմակաթափուին իրենք իրենց:

Վաճառական մը: Որ սկսած ըլլայ իր թռանչանքներուն իմաստին, ունենալէ յետոյ սրբազան մկրտութիւնը գիրերու կախարդանքին: Քսան տարեկան չկար աւելիա երբ յղացաւ անդրանիկ վէպը^(*) իր սերունդին: Եօթանասունէն վեր է այսօր երբ այս տողերը կը գրուին, բայց իր թեղթակցութիւնը ինծի հետ կը յայտնէ նոյն խանդավառ, հաւատալից պատանին երբ կը պարզէ իր բմբուռութիւնը արուեստի հարցերու շուրջ: Երկու եղբերուն մէջտեղ կ'ես գար մեր պտմուրեան, առանց վերադիրի: Ուր անոր արուեստը երբեմն քաղցր, երբեմն զարհուրելի պարտքը իր ձայնը լսելի ընելու դոնէն հիւղակի մը ուր ցուրտը կը բնակի անթոթութեան հետ, և կամ՝ բնական մեծ սրահներու ուր մեր ողբերգութիւնը քշած է մեզ, մեր երազները չգիտալի պէս կապելով մեր վիզերուն:

Այդ կէս դարու ընթացքին, անիկա,

(*) Հաստատմ.՝ Տիգրան Կամսարականէն (ԻՐԱՊԱՆՏԵՐԸ, Բ. Հատոր ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԱՐԵՒՄՏԱՆՑ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ):

(*) Արեւմտահայ վէպը — թերթին թարգմանութիւններէն զուր — անշուշտ իրմէ առաջ փորձուած է շատ անգամներ: Կ'անցնիմ Հայկունիի էլիպայէն որ արուեստի պարունակին օտար մարդու մը զբօսանքը կը նկատուի, կ'անցնիմ Տիգրան Տիւսարի վէպերէն (Սիւրմայ, Մայսա, Արաֆա) որոնք իզմիրի թարգմանութեանց արձագանքները կը խառնեն ժօրթ-Սանական, ու աւելի վերջի քուէպահանջ կ'ենթարկուին վարկապետական, քիչիկ մըն ալ Հիւկոյիկ ողբապաշտական ճամբարականութեանց որոնք քրմական, քահանայապետական կեցուածքներ կը ձգտին օրինադրել, այնքան այսուրային երանութեամբ մը իրականութենէն: Տիւսարի գաղափարաբանութիւնը, մուրացիկ որքան անգիտին, մեղաւոր է հարկելուն համար հետոյ տարազ մըն ալ արծաւայտման: Ընդհանրի վէպերը, ինչպէս արեւելահայ զարգացի մեծ փառքերը, գլխաւորաբար Շիրվանդանէ, մեր հրապարակին համար արգիլուած ասպարէսներ են: Մաքսանեղութիւնը զրոյթիւն է ի վերջոյ իրեւ վէպ պարտաւոր եմ կենալ Մաք

վարելով հանգերձ իրեն յատուկ կեանք մը, չէ լքած իր պատանութեան պատրանքները, զուք ճշգիւցէք՝ կրպակները, ու երբեմն մօտ, ուելի չատ հեռուէն, իր ուժերը չէ սովորեցած ազգային հարցին դիմայեղումներուն։ Գրած, խօսած, ստեղծած է թեւ չաղբանքին տակ իր անդրանիկ հողեկանութեան, որ իրապաշտ հանգանակին բարձրութիւնը պիտի գատէր կանխող ու յաջորդ սերունդներու ըմբռնողութենէն։ Այդ կէս դարու ընթացքին, անիկա ոչ մէկ ատեն պիտի մոռնար ուրիշ սրբազան պարտք մըն ալ։ Գրելու, խօսելու, ստեղծելու կերպին վրայ իր ահաւոր, սարսափելի բռնապետութիւնը, մղեռանդութիւնը, հերետիկոսութիւնը։ Այս չարչարանքը դիւրին է հոս թելադրել փորձելը, քանի մը տողի վրայ։ Բայց կէս դար վայն պատսպարելը, խնամելը, անոր հետ ամենժամեայ մտերմութեամբ մը ապրիլը՝ այլապէս թշուառ ողբերգութիւն մըն է։ Իրագործած աշխատանքին չափ ու աւելի, անիկա ունի նիւրեւ որոնք չեն գործուած, այսինքն կերած են անոր արիւնը, ապրած անոր խորագոյն ալքերուն մէջ բայց դուրս չեն ելած, փակ չելով անոր ուղեղին ու բռնանալով։ Իր թղթակցութիւնը կը յայտնէ այս տարօրինակ մայրութիւնը։ Իր գործովը այդ չձնած մանուկներուն ետեւէն։ Արուեստի այս խղճահարութիւնը կամսարականի գրականութեան մեծութիւնն ու տկարութիւնը պայմանած է հաւասարապէս։

Սկսած է մեր վէպը։ Բաժին ունի իր փաղանդին իմացական գործունէութեան մէջ նման անոնց որոնք գրիչը ձեռքին գերեզման իջան։ Իբրեւ որակ, չեմ գատեր այդ վաստակը։ Իբրեւ քանակ, անիկա վար չէ միջինէն իր սերունդին։

Մուրեանի Սեւ լեռան մարդը գործին առջև որ այնքան վէպ է որքան նոյն Մամուրեանի Տնեսագիտութիւնը՝ տնտեսագիտութիւն։ Ճշմարիտ վէպ՝ Անհետացած սեւեռն մը։ Որ, Վարժապետին աղջկային նման սկանակի գործ մըն է, բայց կը տարբերի ասկէ իբր յղացք որքան գործադրութիւն։ Աշխարհ մը կայ անշուշտ Զօհրայի վիպակին մէջ բայց ոչ ամբողջ։ Մասնակի այդ խոզարկութիւնը մեր բարեբերուն մեղքը ունի իր մասնակիութեան։ Իր ծրագիրը լիութեամբ իրագործող վէպը կամսարականը գրած է մեր մէջ առաջին անգամ։

Իր մտածողութիւնը բարդ է որքան հասուն։ Զբաղեց իր պարագրիւմ հորիզոնէն անդին, ինչպէս պիտի ընէր Արփիարեան։ Բայց չմիայն Հրանդ Ասատուրի և կամ Սիպիլի անորակելի պահպանողականութեան ալ մէջը։ Զբոսա Զօպանեանին գլխիկորոյս աշխատանքը ի խնդիր մեր դատին, բայց չբաժնուեցաւ իր ժողովուրդին խոր հաւատքէն։ Հեռու ապրելով հոծ կեցողութենէն ուրոնց անփոխարինելի նպաստը գրագէտի մը հողեկան սննդաուութեան՝ վեր է տարակոյսէ, անիկա պահեց իր կապը իր ժողովուրդին ճակատագրին հետ։ Ու մինակն է մեր մէջ իբրեւ մարդ մը որ ծառայած է ըլլայ երկու հակադիր տարազներու ու չփրաւորած երկուքին ալ մեծ խորքը։ Իր վաճառականի ասպարէզը չեմ արհամարհեր, քանի որ անիկա մեր ժողովուրդին մէկ առհաւան կան յատկութիւնը կը մարմնաւորէ։ Եղաւ անիկա գործին մարդը, բայց չմոռցաւ իր պատանութիւնը։

Վեպ, բաւրոն, քոնիկ, երգիծակ, դասում։ Ասոնք են իր վաստակին մեծ երեսակները։ Ասոնք նոյն ատեն կը տարածուին արեւմտահայ գրականութեան կէս դարու հասակին ալ վրայ։ Ու ասոնք կատարուած են (Փրանսացիք կ'ըսեն exécuter) մէկու անայլալ խղճմտութեան մը ընդմէջէն որ դարմանք կ'ազգէ։ 1885ին իրմէն ստորագրուած քրոնիկի մը երանգը — իբր արուեստի հեղուժ — նոյնութեամբ կրնաք զգալ 1935ի պատգամի մը վրայ։ Սա հաւատարմութիւնը՝ իր հիմնական կողմէն, արուեստագէտի իր դերին, քիչ անգամ կը հաստատենք ուրիշի մը վրայ։ Անշուշտ այս բարատոքսը չի լուծեր արուեստին ու մարդուն դժուար հարցերը։ Ե՞րբ կատարեալ է տաղանդը։ Ո՞ր շրջանին մարդ տէրն է իր ստեղծագործ գերագոյն ուժերուն։ Ո՞ւր կը զետեղուի խտութիւնը գործի մը որ կը սկսի կեղծ մարդերը անուանուած այնքան անյարիր բայց այնքան սրտառուչ պատկերացումով անհուն ընկերութեան մը (Տասթայովսկի) և կը վերջանայ Գաւառագոյն եղբայրներու ահաւոր, անտարազելի ժայթքումին մէջ (դարձեալ Տասթայովսկի)։ Հարցումները հարցումներ են։ Զմեռանալը թէեւ բացառութիւն, բայց իրականութիւն է նոյն ատեն։

«Ենթդիմիս ցնտահ»¹ը: Ո՞վ գիտէ: Եղան իր ընկերներէն մարդեր որոնք իր փորձը կատարելագործուած ձևի մը տակ ընդհանրացուցին: Երեսուն ու աւելի տարիներ Լեւոն Բաշալեանը խտտապահանջ խնամքով մը ինքզինքը խնայած է մեր գրականութեան: Քառորդ դարէ ի վեր Սրշակ Զօպանեան ինքզինքը կը մանրէ: Սյուսը կըրնաք, առանց կարգալու, պարզ տողերուն վրայէն ձեր ակնարկը թողնելով, գիտնալ թէ ինչ կրնան գետնդուած ըլլալ Զօպանեանի 5-10 սխեմակ քրոնիկին, գատումին, պատկերացումին մէջ: Դժբախտութիւն: Թերեւս Բաշյ պիտի կարդաք Կամսարականէն որեւէ էջ: Ատիկա պարզ տարբերութիւն մը է: Ոչ ալ ինքզինքը անտեսող մարդուն մը մենաշնորհը: Աւելի արդար պիտի ըլլար այս արժանիքը կապել գրականագիտական լոգոսահարութեան: Ի յառաջագունէ գիտենք որ Կամսարական կը խօսի, կը զրէ երբ անհրաժեշտութիւն մը կը զգայ այդ բաները ընելու: Փորձուած այս ճշմարտութիւնը կը պաշտպանէ իր արդիւնքը:

* * *

Ըսի թէ Ժառանգորդն էր պատմական տնունի մը: Հնարանի թեթեւ ու թէքնիկ հետաքրքրութեան մէկ հետեանքը է՝ արդ հաստատումը իմ կողմէ: Ի վերջոյ մեր տարեգրութեանց էջերը այնքան անհաւասար փառքով որքան անկումներով եղերացնող մեր հին տունները, բան մը արժած են այս ցեղին արիւնին: Ու թող բոմանթիկով չը որակուի ցանկութիւնը հին արիւններու բարձրանալու: Ոչինչ կը կորսուի, կ'ըսեն, մեր աշխարհին մէջ: Ոչ միայն նիւթէն: Թերեւս ու աւելի իրաւամբ՝ հողիէն ալ: Կամսարականի յաւակնութիւնը՝ մինչև հինգերորդ դար իջնելու իր ծննդարանութիւնը, որքան ալ դժուար արդարանալի, կը փաստէ գէթ ցանկութիւն մը: Ուզելը նոր է՝ որ ուժ է և արժանիք:

Պիտի չծանրանամ Ժառանգական իր միջնալայրին վրայ, թէեւ ասոր նպատակը, գործ մը հատկաւ առանց, երբեմն անփութարիւնելի եղաւ: Բայց քանի մը սող իր հօրը վրայ որ կովկասեան շնչող գիծերով տիպար մը կը յայտնուի Տ. Կամսարականի

քանի մը շատ անձնական ցուցմունքներուն մէջ, և որուն տարբերութիւնը պղտաթիփ ամիրաներէ՝ թերեւ արդիւնք է այդ հետաւոր միջամտութեան: Մինակ Պարթիկներուն կամ Սրարներուն ու Յայններուն դէմ է՝ որ կուտեցան մեր նախարարները: Զեմ կրնար ընդունիլ որ այդ ոգորումի ընդվզումի ոգին ըլլայ առյաւէտ կորսուած այն մարդոց ալիւնէն որոնք պատմութեան մեծ աղիքները ապրեցան երբ իրենց երկիրը սղողուեցաւ հրաբուխին հեղեղովը ու պահ մը մեռաւ: Անոնք որ ժն. - ԺՁ. դարերուն, Կարաւուններուն գլուխն անցած, չվախցան անհուն երկարութիւններ կարելէ, Սաղապեանէն մինչև Ատլանտեան, (Մոնկոլիայէն մինչև Համպուրկ), փշրանքները կը մէկտեղէին այդ անհասկանալի, հէքաթունակ մեր նախարարներուն: Այսինքն Անուն մը որ ժիթը դարու վերջին քառորդին մէջ ինքզինքը պարտագրեց անտեսական մեծ ձեռնարկի(*) մը գլխէն, որ մեր գրականութեան մէջ նոյնքան ծանր համբաւ մը լստակերտեց, որ, արուեստի ուրիշ մարդէ մը եւրոպական համբաւի մը հետամուտ եղաւ, այդ անունը իրաւունքներ ունի ինքզինքը, իր յաւակնութիւնները արդարացնող:

Տ. Կամսարական կը խօսի նաեւ մօրմէն, որուն մէջ, կը խոստովանի, թէ կը չըջին կեանքացեան տաքնութիւններ, բայց մանաւանդ մօրաքոյրի մը որ ութսուն տարի առաջ համարձակած էր յիշ-

(*) Իրադատներուն հետ չեմ երբ կ'արեւմտահայ մեր առեւտրի մեծ զէմքերը, ծանրանալով անոնց արասներուն կամ մեղքերուն: Ասոնց դուրսը ըլլալէ առաջ՝ յաճախ անոնք անհուն կամեցողութիւններ են, ու իբր այդ արժանի տնտեսապէս խորունկ հետաքրքրութեան: Դրական մեծ գործ մը լստակերտելը անշուշտ տաղանդի հարց մը է՝ միեւնի, ինչպէս մեծ անտեսական մեռնարկ մը ոտքի հանելը՝ արդիւնք՝ միմիայն գոյութեան, արեւելութեան, անիրաւութեան: Տաղանդէն դուրս — որ կը տարածուի կարողութեան իբր տարագ մը գործնականին ինչպէս իմացականին — արիւշ տակուն առաքնութիւններ կրկէս կ'իջնեն որպէսզի բարձրանան մեր գործերը: Կամսարական անունը մենք կը հաստատենք դարձեալ գեղարուեստի մէկ ուրիշ կարուած ձին վրայ: Պիտի համբաւ մը չէ այդ ընտանիքէն կոտը մը վիճակաւոր: Բանդակագործութեան հիւզին մէջ:

քան « անունով թերթ մը հրատարակել: Կը խօսի հորմէն, որուն նկարագիրը այնքան զիւրաւ կը նոյնանայ կէս դար առաջ-ուան այն ընդհանուր յղացքին ուր պիտի սիրէինք կաղապարուած տեսնել մեր ցեղային նոր ընդունակութիւնները: Նաւթի նաւասութեան առաջ էր ատիկա. երկաթի, հիւսուած եղէնի, ոսկիի ճարտարարուեստը որ կանխող դարու հայ քաղքենի տնայարը կը բարձրացնէ իր միջին դիրքէն, դայն հաւասարցնելու համար պաշտօնատարներու հարստութեան: Աւելի յետոյ, Եգիպտոսի մէջ, ծուխի խոտին հարստութիւնն ալ ուրիշ փաստ:

Այդ վաճառական հայրը, «ազնուա-սիպ», «վիճանճն»(*), ուր պիտի փորձուէիր պոլսահայ քաղքենիին ուրուացուած, ազաւզուած, անիրաւուած նկարը գտնել սրբագրուած. այդ «ոլջամիս» մայրը, բաբի, խոր, «զգայուն», որ իր զաւկներուն մէջ պիտի դիմանայ իր գերազանցապէս հայ այդ յատկանիշներով. ու այդ մօրաքոյրը, որ գրականութեան թոյնէն այդքան կաշուի վարակուած կին մը ըլլալով հանգերձ, է նաեւ «Սենեկայ Իմաստաւիբին» ճառերը և Նումա Պոմպիլիոսը ու Թեստուոսը վերածանող մարդատեսաց մը, մենամոլ մը, միանձնուհի մը, և իբրեւ այդ իր ճաշակները պարտադրած է իր քրոջը զաւկներուն. վերջապէս դրամի և միտքի սա խիստ, աղ-նըւապետական, քիչիկ մը բարբարոս խառ-նուրդը, բոլորը մէկ, բա՛ն մը կը պատմեն այն գրականութենէն որ Տիգրան Կամսա-րականը պիտի տանէր իր արդար համբա-ւին: — Կ'ենթադրեմք ինքն է որ կ'ըսէ դարձեալ. «Ժառանգականութիւնն աւսու-նոց է: Իմ մէջս կը պայքարին, դիմ դիմի,

ասպետական ու զեղիս Կամսարականներ ու նիւթապաւս, ու հաճուող Կեսարացի Աշա-պանեաններ: Պաշեւազմի դաւս է եղած նու-զիս»: Այս տողերը պարզ խոստովանու-թիւններ չեն, տենդի մէջ արձակուած, կամ այս ու այն հաշիւներու թելադրանքին տակ կատարուած: Այլ բիւրեղացած տարազ մը զոր իր եօթանասուն ու աւելի տարիները ահա կը հանեն, կ'ազատագրեն կեանքին հեղեղէն: Ու շարունակելու համար. «Պան մը երազեցի նուիրուիլ գրականութեան. եր-բալ նախ վեցեցիկ, քանի մը տարի մեր նախ-նեաց մասեմագրութիւնը ուսումնասիրելու. անցնիլ ապա Արեւի, Եգիպտոսի հոգիին... ուխտի երբայու, ու ապա Եւրոպա, ուր կը փափաքէի հայկական դոսիս ալ ծառայել բանիւ եւ գրչով: Չնամարձակեցայ. Չօհրա-պին խօսով՝ «գրականութիւնը խառնուած-քիս մէջն էր». բայց այդ խառնուածքը շատ-զօրաւոր չէր: Դուցէ բնկնուէի շուտով: Քա-շութիւնը չունեցայ:» Ազգտէն յետոյ բա-նաձեւուած խօսքերուն ո՛չ տրամութիւնը, ո՛չ ալ հեռահայեաց հաշիւները: Չօպանեան, Բաշալեան, Արփիարեան, աւելի հա-մարձակներ ու աւելի գրական խառնուած-քի մարդեր, ըրին ինչ որ վարանած էր կա-տարել Կամսարականը: Լա՛ւ թէ գէշ ըրին: Այդ չէ էականը: Դիտենք թէ ինչպէս մե-ռաւ Արփիարեանը ու գիտենք թէ ազգա-յին օգնութեան, չեմ ըսեր օղբերգութիւնը կամ ամօթը, բայց տրամութիւնը իբրեւ պատանք բռնեցինք շարունակ միւս եր-կուքին համար: Կամսարական քաջութիւնը չունեցաւ սոսկ երկարատեւ նահատակութիւնը այդքան կանուխէն ընդունելու իբր վճիռ: Ինքն է սակայն որ նոյն գիրին մէջ կը շա-րունակէ. «Չեմ զգացած: Բայց մահուանս մօտ երբ աւսարհին ունայնութիւնը տկարա-րի մը մէջ դաւեմ՝ գուցէ այդ պահուն տա-ստամ որ հետքս աւելի ուժով չխաւցի, ա-կօսն աւելի խոր չպեղեցի...»:

Անձնական նամակէ մը այս մէջբերում-ները երկու եզրեր են կեանքի մը: Միջոցը՝ օրերը կը բռնեն մարդու մը որ հարկին տակն է հացին պայքարը պայքարելու, տենդա-զին, պիրկ, բիրտ, օտար հորիզոններու այն մղձուկով ալ ծանրացած որ ջիգերը կը պա-րուրէ իր խոնաւ թոյնովը: Իմացական կեանքին համար ծնածներուն ողբերգու-

(*) Թող ներուի ինծի օգտագործել, աւելի ընդհանուր արդիւնքի մը սիրոյն, ու քանի մը շեղադիր ու չակերտաւոր որակումները որոնք անձնական թուղթերէ վերցուցած եմ: Դիտեմ որ անոնք սահմանուած չէին հրապարակուելու: Բայց անոնց տարողութիւնը վեր է անձնական նկատողութեանց, պատշաճութեանց հարկադ-րանքէն: Երբեմն բառ մը ամբողջ աշխարհ մըն է, անդիտակից ու անփոյթ երբ կը փրթի մեր ան-կեղծութեան մէկ պահէն ու կ'իյնայ մեղմէ դուրս: Հօգիւնները՝ այդ միշտ մութ լեռները, այդ կայ-ծականքուն ընդմէջէն աւելի զիւրաւ կ'ըմբռ-նըին:

թիւներ աւելորդ է բացատրել երբ կը զբաղուի անոնց՝ կարելիութիւնը այդ կեանքին՝ եզրկատարի մէջ, անոնք՝ երկու եզրայր, պիտի ստեղծեն լուրջ ու պատուաւոր ձեռնարկ մը։ Չեմ հետեւիր մտածման զուգորդութիւններուն։ Տիրաւոր կամ տարական այդ ձեռնարկին մէջ կը սպասէ իր լաւագոյնը՝ գրականութեան մէջ իր ապացոյցաւոր խղճմտութեան։ Ու երբ կ'անցնի եւրոպա, իր աշուներ սկսելու, արդէն ուշ է։ Խալտի, թրթուման, լոյսի և ընծիւղի քաղաքը անոր տալիք ուրիշ բան չունի եթէ ոչ իր մշտամշուշ մեկամաղձութիւնը։

Չեմ խօսիր այդ կեանքին միւս կողմերէն։ Կամարական ազգային իրադարձութեանց մէջ չէ սիրած առաջին զիծի եւրեալ։ Բայց չէ վաղած ինքզինքը ամէն անգամ որ հայ հոգեկան արտայայտութիւն մը անթիւ կը ստեղծէ իրեն, տաքնալու իր ցեղին կրակովը։ Ամէն ազգողուս ձեռնարկ անիկա սիրած է քաջալերել։ Ամէն մեծ տաղնապ խոցած է անոր քիչիկ մը կանացի զգայնութիւնը։ Եղած է լայնամիտ ու արդար՝ կեցած՝ կիրքերու զառիթափին, ցոյցը տալով զգուշ, ներող, հայրական հայրենասիրութեան մը որ մեր պահպանողականութեան մէկ կարեւոր հատուածինն է եւ զած, դեռ ութսունական թուականներէն։ Յետոյ, լաւագոյն նմոյշ մըն է անիկա այն օրերու հոգեբանութիւնէն երբ մենք կը հաւատայինք մեր առաքինութիւններուն բայց զանոնք չէինք գերաճեր։ Սիրել իր ազգը, անոր թերութիւնները տեսնելու մէջ զննել լրջութիւն, կորով բայց չյառաջանալ ժրտական իմաստասիրութեան։ Չըլլալ բուսականութիւն, բայց քիչիկ մը զգալ համերը սա աշխարհին։ Երազել իր ցեղին գերագոյն երազը, իր սերունդին բոլորին չափ, ու այդ երազը չլքել, յամառել զայն ողջ կարծել, երբ մեր գլխուն ա՛լ ոչ մէկ կամար կայ կանգուն։ Սիրել մանաւանդ զիրը, զբաւկանութիւնը, իր անհաւատարմութեան ցաւին մէջ կրկնապէս զգալով այդ սիրունիին գեղեցկութիւնը։ Ահա քանի մը գիծեր այդ նկարագրէն։

Ըսի թէ գործոն չէ եղած իր մասնակցութիւնը ազգային շարժումին։ Թէ կեցած է այդ շարժումի լուսանցքին։ Բայց անոր

կեանքը տարօրէն jalonné է իր գործին թըւականներովը։ Այնպէս որ քննադատը այդ գործերուն ծնողարանութիւնը ըրած ասեմը, կը ծագայ թէ՛ Կամարականի կենսագրութեան, թէ՛ հանրային տարեգրութեանց։ Եւ որովհետեւ իր գրական վաստակը, բացի առաջին երիտասարդութեան բոլոր շրջանէն, միշտ արձագանգ մըն է հանրային խորունկ յոյզերու, լաւ է հետեւի այդ գործին զննցքին։

* * *

Անոր դաստիարակութիւնը չի տարբերի իր սերունդին միջինէն։ Ազգային է։ Այսինքն՝ պարզուկ նախակրթարան մը վաւարանն է անոր ուժերուն։ Ինք հաճոյքով կը յիշէ իրենց տունը, այդ թերթ հրատարակող, ոտանաւոր չափող ու թեւատուս վերձանող մօրաքորը։ Մանաւանդ միջավայրը, Գաթրգիւղի «հին bourgeois»-ն։ «Մանրաբարոյ, իրաւես, լուրջ ու յարգելի փոքրիկ համայնք մը ուր Կեսարացի հին քնսանիկներ կարեւոր տարր են»։ Ես ալ կ'աւելցնեմ իմ զիտցածը(*) այդ Գաթրգիւղէն որ պատերազմէն առաջ զրեթէ կը պահէր ութսունական թուականներու իր նկարագիրը, Կամարականի կողմէ այնքան տիրաբար ցուցահանուած արդէն։ Նման պայմաններու ծնունդ, Կամարական կեանքին մէջ ալ պիտի շարունակէ անոնց պատգամը կրել։ «Ոչ մի կապիւմ որ իմ իրապաւեսութիւնս ոյժ գտած է... հոն սիրող մտայնութեան, ու կասեցուցած զիս նուիրուելի գրականութեան որ չապրեցներ իր մարդը», կ'ընէ նորէն նոյն թուականներէն մէջ։ Ու այդ պայծառ հաւատովքը կարօտ չէ մեկնութեան։

Ծագման, զարգացման այս պրոցեսը դիւք լիութեանը մէջ շրջանին որ 1885-էն կ'երկարի մինչև 1895։ Շրջանը Զօհրապ-

(*) Թող չըսուի թէ ինչ է գործը այս ենթակայական տարրերուն առարկայական ուսումնասիրութեան մը մէջ որ նպատակ ունի գործ մը բացատրելու։ Մեր քաղաքական պատմութիւնը դեռ չէ դրուած։ Մեր գրականութեան պատմութիւնը՝ նոյն բախտով։ Արդ՝ այս վերջինը պատմութիւնն է անոր հոգիին որ օղային բառ մը չէ իմ մտքիս մէջ, այլ այս փոքր տարրերէն շատաւորուած, անոնցմով կանգուն ամբողջութիւն մը։ Աւելին՝ այդ հոգիին ամբողջ տեղդութիւնն է։ Քառորդ զար առաջ դրեր եմ։ «Մեր գրականութեան պատմութիւնը պատմութիւնն է մեր ոսկի երազին»։

ներու: Արվարակներու, Բաշալեաններու, Հրանդ Ասատուրներու: Շրջանը նորապիստուր մեր զարթոնքին, որ ուրիշ պատկեր մը կանչուած էր առնելու, երբ ազգին բարձրը շրջանակներուն մէջ պատող յղացք մը մէկէն կը տարուի զանգուածներուն յափըշտակութեան: «Ուրիշ քրտակաճուրիւն մը» կը փաթթէ բոլոր հոգիները, «ասակ հայ գրագէտին զգայնութիւնը գերաճածն էր»: Ու . . . կոտորած:

* * *

Սեւ օրերը: Գործը:

— Հաւատարիմ արձագանգը ո՛չ թէ այդ կեանքին: Այլ օրերուն՝ որոնք ազգին ամբողջութիւնն են: Ու բարատո՛քսը: Իրազանքներուն մէջ ամէնէն amateurին վիճակուած է ամէնէն անանձն, ամէնէն հաւրերանդ գործը կտակած ըլլալ: Սեւ թէ ինչու արժէք կուտամ անոր շրջափոխութեան:

ա) — Մեծ վէպ մը: «Վարժապետիւն Աղջիկը» (1888) որ իբրեւ թերթեան երեւելէ յետոյ թերթի մէջ, կը կազմէ առանձին հատոր: Անոր հրատարակութիւնը եղելու թիւն մըն էր իր օրին: Քսանին նոր մտածողութիւնը զրէն տակ կեանքի այդքան առատ մթերք մը, զայն ձեռնելու գիւրութիւն ու յանդգնութիւն, զայն ձեռակերպելու մէջ գրագէտի որոշ կեցուածք ու իմաստութիւն առաքինութիւններ են որոնք քիչ անգամ այդքան մատաղ տարիքի մը վրայ կը խմբուին: Այդ տարիքը քնարական զեղումներու, թեթեւ քերթուածներու, շատ շատ սիրային թշնամեցութեանց տարիքն է եթէ չէ Պոլսեցիներուն նախասիրած մեղրալուսներ թիթեռնիկին և զեփեռին, Վոսփորին ու լճակին: Գիրքը տպուած է պատերազմէն վերջն ալ, առանց հեղինակին հաւանութեան: Անկէ հանուած թատերախաղն ալ, ուր բաժին չունի հեղինակը, օժտուած է յուզումի խոր տուրքերով որոնք գիրքը կ'ընեն թրթռուն ու արդար վկայութիւն մը Պոլսահայ զգայնութեան:

բ) — Վիպակներ, այն օրերու բառով նորապիստուր: Որոնք կը տարբերին թէ՛ իբր յղացք թէ իբր գործադրութիւն, ընթացիկ

կազապարէն: Իբր յղացք, անոնք մարդկային լայն տառապանքի, պարզ յիմարութեան մը, խոր բայց միակտուր թշուառութեան մը արդանդէն կուգան: Յայտնի է որ անոնց մեկնակէտը օրուան կեանքն է, պատահուած, շօշափուած գծախտութիւնը: Իրբեք գործադրութիւն, այդ կոտորները զուրկ են սեռին կառուցուածքի օրէնքներէն: Անոնց մէջ տեղողութիւն, զարգացում, աճող տրամա չեն գործեր, ոչ ալ եղերական վախճան մը անոնց յանգումի կէտ կը ծագայ: Ներկայացուած ձևով անոնց հեղինակը առած է զիրենք ու ժինա՞ծ: Ըսել կ'ուզեմ՝ կեանքի մէկ կամ քանի մը կոտորներու վրայ աշխատած է ամբողջութիւններ վերակազմել, նկարներ կերտել որոնք իրբեք կտառունենան ընկերային որոշ կնիք, զոյն: Յարցնայն օրերու պանդուխտն է, բայց մտածումներու շողափոռումներու ընդմէջէն, որոնք երբեմն կը ծանրանան, կը բռնանան, խըղ-գեղու աստիճան կեանքին չերտը որուն վերեւ, չուրջը կը թրթռան: Հովիւնը անձնական զգայնութիւններու, բնական պատկերներու, մութին մէջ լուսաւոր զգայնութիւններու, ու մարդկային կործանումին իրերախառնուրդ համադրումն է: Ու այսպէս շաբուեակաբար: Գծուար է այս կոտորներուն համար գործածել Զօհրապեան կազապարը ուր կեանքը կը զսպանակուի, կը խտացուի, վերածուելու համար չլացիկ, ազգու, առնելագն զարմացնող, չարժուն, արագ խաւապատկերի մը: Ինչպէս չեն անոնք Սիպիլի թուլիկ, քնքուշ, էդ նկարները, միշտ այդ կեանքէն վերցուած, բայց զայն գունաւորող տիրական մտայնութեան մը, հոգեվիճակի մը հասանուտովը որ կրնն է, մայրն է ամէն բանէ առաջ: Այս աշխատանքին երկրորդ մասը կը կրէ պաշկեր կամ պաշմուտմ վերտառութիւնը, մէկը՝ Ֆրանսացիներէն, միւսը՝ արեւելահայերէն առնուած հաւանաբար: Այս դանաղանութիւնը չի բխիր գրական շատ խիստ հայեացքներէ: Լեւոնիսի սեղը տպաւորութիւն է պաշկերէ մը, չես գիտեր ինչու նորապիստուր անուանուած: Թէքնիկ այս տարբերացումը կարելի է այսօր մոռնալ ու գոհանալ աւելի պարզ ու արդար տարազով մը: Վիպական իր վաստակը, բացի Վարժապետիւն Աղջիկէն, աշխատութիւն մըն է որ կատարուած է զպրոցին ընդհանուր հասկացողութեան ընդմէջէն:

իրապաշտ ճիգին մէկ զեղեցիկ, արտայայտիչ ու մեծ երեսն է անիկա։ Օրուան կեանքին մուտքն է ատիկա մեր գրական մատակարարութիւններէն ներս։ Ու ինչ որ կը գտնուի այդ վատաւար սերունդին ընդհանուր ժառանգութեան մէջ, անհատական կողմն է միայն, իր իսկ զէմքին մոյնքը։

դ) — Քննադատականներ։ Ինք պիտի ուզէր որ տարազը ըլլար աւելի համեստ։ Օրինակ՝ գրախօսական, արտաստական են։ Բայց ինծի կուգայ որ կամարակաւնի դուռ գրական գաղութները իրաւունք ունին աւելի բարձր արակուսի մը։ Իրաւ է թէ անիկա այդ գաղութները չէ խնամած, աճեցուցած մտածման որոշ դրութեան մը վերածելու աստիճան։ Բայց չէ ալ մնացած գերին մէջը այն մարդոց որոնք ուրիշներուն գիրքերը ներկայացնելու գերը հեշտակին կը մեծցնեն, կը բարձրացնեն դատողի վարկին։ Ամէն օրաթերթ մեր մէջ ունէր այդ արարածներէն։ Կամարակաւն ասպարէզէն քննադատ մըն ալ չէ բարեբախտաբար, որպէսզի իր տպաւորութիւնները, մտածումները հարկադրաբար խեղաթիւրէր համաձայն այս ու այն տեսութեան, այս ու այն հաշիւի, այս ու այն կիրքին կամ համակրանքին որոնք գործին ու զայն դատողին միջև կը ցցուին, յիմար որքան անխուսափելի։ Ուրեմն Բայց մէկ է ու նոյն՝ իր գիծը։ Ատիկա իր կեցուածքն է կեանքին դէմ որ երբ կ'առնուի շրջապատէն, կը վերածուի վէպի, վիպակի, քրոնիկի, ճառի։ Բայց որ քննադատական էջ մը կ'ըլլայ երբ գիրքէ մը, գործէ մը կը թելադրուի։ Իր հիմնական խառնուածքը, ուր լայն, բարի, մաքուր համակրանքը տիրական պիտի մնար, անոր գաղութներուն բերած է գրգռւածութեամբ բարիք մըն ալ։ Անիկա, թոյլ, բարիացամու մէկը չէ եղած սակայն իր քրոնիկները, իր օրուան նոթերը կրթման խառն, բուռն, կրքոտ ելոյթներու փատեր կուտան։ Եւ սակայն իր զրչի եղբայրներուն վրայ զգուշ է եղած ահա՛, տրտում, զմբաստ դատութիւն։ Ասկէ դատ, իր զրբական հասկացողութիւնը լաւագոյններէն է իր սերունդին, կարդացած է շատ ու լաւ։ Բայց Զօպանեանէն, իրապաշտները, օրուան տաղնապներէն բռնավար, ատեն չեն գտած ընկելու այն մեծ, ազատարար ընթերցումները որոնք եւրոպական մշակոյթը կը յատ-

կանչեն ու մեր միտքը կը կազմեն, մեզի հարկադրելով իմացական որոշ ճիւղիմ, չըսելու համար իմաստութիւն։ Ֆրանսական իրապաշտները, օրուան իմացական խորհողները, քիչ մը աւելի անդին տպաւորապաշտ դատողները (Ժ. Լըրեք, Ա. Ֆրանս, Թեոֆիլ, Ռեմանէն վերջ) եղած են անոր ամուր ընթերցումները իմաստի մարդին վրայ։ Ուրիշ բարիք մը՝ շատ քիչ անգամ գործածելը այդ պաշարը, օրուան սպառումին։ Կեանքին հետ, մէջը։ Բայց նոյն ատեն գիրքերու հետ։ Ըսել կ'ուզեմ՝ կարդալով հանդարտ, առանց աճապարանքի, ուրիշներուն ինքզինքը փոխելու (étaler) մեղադարտ հեռահաճոյքին, երբ հանգէս մը չի սպասեր մեր յօգուածին, կամ բարեկամ մը մեզ չի թախանձեր իր մէկ գիրքին ընթրամին համար։ Այսպէս կատարուած քննադատութիւն մը, ասպեցական օրքան անօհախախտ, անվախ օրքան բարեացակամ, արդար օրքան բարձր ու խոր, կամարակաւնի համար գրական հաստատ արժանիք մըն է։ Գրականութեան հաւասար ստեղծում մը ու այս հանգամանքով զիս կ'ընէ գլխաւոր։ Այդ գաղութներուն տարողութիւնը, ճշգրտութիւնը, չուսիմ հիմա նկատուի։ Կը ծանրանամ անոնց գրական խառնուածքին։ Կը կարգամ զանոնք ինչպէս պիտի կարդայի եթէ կրթք ինքզինքս գտնէի կեանքէն վերցուած էջի մը առջև։ Եղիայի վրայ իր խիտ էջերը, Շիրվանգուստի մէկ երկու գործերուն չուրջ իր վերլուծումները, Տոստի համար իր տպաւորութիւնները մեր քննադատական զրբականութեան մէջ չհինցող գրութիւններ են։ Ռուսացի և Թրքացի վերտառուած էջը՝ այդ համազորող մտածումին մէկ ուրիշ փոփոխակը։ Քանակի այս սակաւութիւնը չի խրոչեցներ զիս։ Իմացապաշտ այս կեցուածքը անիկա պիտի արժեցնէ կարգ մը քրոնիկներու օրքան ճառերու, հանդիսական յօգուածներու մէջ։

դ) — Քրոնիկներ։ Որոնք իր սերունդին համար անխուսափելի պարտաւորականներ են։ Երբեմն անոնք շարք ալ կը կազմեն։ Պզտիկ տոմսեր, Խեղ ու բառեր վերնադիրներ են այդ սիւնակ մը, կէս մը բռնող տպաւորութիւններու, բոլորն ալ օրուան կեանքէն թելադրուած։ Հրանդի, Բաշալեանի, Զօպանեանի զրչի տակ այդ սեղմ տոմսերը շատ դիւրութեամբ ու բնականու-

թեամբ պիտի կրնային վերածուիլ վարժամ խմբագրականներու չորս հինգ ամբողջ սիւնակներու վրայ լայնատարած։ Իր ձեռքին մէջ, տոմսը կազմող *trait*ն չաճիր բայց չի ալ ներգէլիւր։ Եւ որովհետեւ սուր է իր գիտողութիւնը, բունն՝ իր ժողովրդասիրութիւնը, այդ երկու խտութիւններէն անցնող իր նիւթը պիտի ստանայ սաստկութիւն մը, սրութիւն մը որ չէ գուցած ահա քառասուն տարիներէ ի վեր։ Սրամտութիւն։ Ողջմտութիւն։ Սրդար եռանդ որ երբեմն զայրոյթի կը փոխուի։ Սիւզախութիւն։ Լաւ չափել, լաւ կշռել, պահել անհրաժեշտ միջին մը որ ընթերցողին անուրանալի իրաւունքն է։ Բայց մեալ գրագէտ, միշտ ու ամէն տեղ, ինչ որ գրագէտին ամէնէն նուիրական պարտքն է։ Ասոնք յատկանշիչներն են այդ քրտնիկներուն։ Իր գրականութեան մէջ անոնք բեռ մը չեն։ Կրնային պակսիլ բայց պիտի ծածկէին անկէ կողմ մը, որ հանրային մարդ մը չի ճշդեր մեր նկատածան մէջ բայց չի ալ խղդեր խոր շահագրգռութիւնը հանրային կիսանքէն, որ եղաւ անոր սերունդներ։ Անոնց մէջ զգալի արուեստի խղճմտանքը ուրիշ առաւելութիւն։ Անոր ամբողջ գործին մէջ այդ քրտնիկները հեռու մեղեալ տարր կազմէին, փաստեր են մեր ընկերութեան որոշ մէկ շրջանէն։

ե) — Հրապարակագրական նշանակութիւն։ Այս պիտակին տակ կ'ուզեմ տեսնել այն գրուածքները որոնք հանդիսաւոր առիթներու, պատմական իմաստով համախմբունքներու մէջ անոր խօսքը լսելի կ'ընեն, — բացման ճառ, մահուան ներքող, ազգային արժէքներու փառարանում, բանախօսութիւն, երբեմն բողոք, երբեմն հրաւեր, կարճ՝ ազգային կեանքի ամէնէն յորդ, սուր օրերուն իր խղճմտանքին պոթիկումը կազմող խոստովանութիւններ որոնք միայն չեն շահագրգռել անմիջական շրջանակը, օրը և իր տաշնապանքը, այլ և կը բերեն տարրեր խոր ու աւակաւ հոգեվիճակներու, լայնօրէն, երկարօրէն անդաճուած, անձնական իմաստասիրութեան կերպ մը դարձած, բուրբին ալ մէջը՝ այն թրթռականութիւնը, այն ընկալչութիւնը, հայրենաւուէր մըլտառոյգ խանդը որ անսրբազրիւ բոմանթիւքն է անոր առհաւութեան և զոր կիրթ ճաշակը, խտամբեր խմացական պարկեշտութիւն մը հազիւ կը պահեն իր պատեա-

նին մէջ։ Խորքէն դուրս, այդ կտորներուն արուեստը քիչ անգամ պիտի ներկայանայ նուազուն ու անհաւատար։ Հոն ուր վտանգը տարածակալ է միշտ, ըսել կ'ուզեմ հոն ուր մեր զգացումները կը յաղթահարեն մեզ, խորունկ տրամութեան, մեծ յոյսերու, մեծ երազներու հետ մեր մենամարտի ընթացքին, Կամոսարական կը յաջողի ազատել իր գրագէտի խղճմտութիւնը, ու լալով, պոռալով, զայրանալով կամ աղաչելով հանդերձ, չի թացիկնար կամ չուսեանար։ Աւելին։ Նիւթին ներգոյակ տկարութիւնը կը ձգտի դարմանել առողջ, իրաւ, զգացում մտածումներով։

զ) — Խալ մը, աշխատակցութեամբ Միքայէլ Կիւրճեանի, — ճշմարիտ թատերական կառույց մը, Փրկանք անունով։ Ուր, տիպեր, լեզու, բեմական զգայարանք, իր սիրական իրապաշտութիւնը լայնօրէն կը խոստանան բայց կը մնան առանձին։

Ահա ամփոփ ուրուագիծը այդ գործին։

Ան ալ, Չօպանեանի վաստակին նման, կը տարածուի յիսուն ու աւելի տարիներու վրայ։ Ու իրր տեղութիւն, հարկադրաբար կը կրէ անդրադարձը բոլոր հարցերուն, յոյսերուն, տաշնապաններուն որոնք մերը եղան, այնքան հղերական պայմաններու ընդմէջէն։ Այդ գործը, հակառակ իր տարտընած, բացատրելով բաժան բաժան նշկարագրին, ունի յատակի, զգացական բարեխառնութեան միութիւն մը որ կը տըպաւորէ։ Այս ուժը, թրեւս փաղանգի ուժ, զինքը արդէն կ'օգտորէ իր նախաքայլերուն։ Զինքը կը պաշտպանէ զառաժուակէն երբ կեանքին ջուրերը հեռուները, արուեստին օտար ափերը կը քշեն իր նաւակը։ Զինքը չի լքեր երբ արդէն իր հաշիւը մաքրելու գիտակցութիւն մը մթնոլորտ կը դառնայ քիչ քիչ, յիսունէն ետքը։

Անցարդ, Նեհ, ZZZ, Z, Հայկակ, Փիւնիկ, Նեստ, Ասեղ, Օվիթեհ, Շոգեգրիչ, Մոլորակ, Բ. Տեհ Զաւարեան։ Այս ցանկը անոր ծածկանուններուն, սեթեւեթ մը կամ պղծանք մը չէ և կամ ինքզինքը ամէն օր ուշքի կանչելու սնապարձ մոլութիւն մը (եղիւ)։ Ինձի կուգայ թէ զգուշաւոր իր խառնուածքին մէկ պարտադրանքը եղան անոնք։ Գրականութենէն հեռու ապրող

բայց զայն միշտ իր մէջ ունեցող մարդու մը հոգեկան խղճահարութիւնը կայ այդ կեցութեամբն ետին։ Ասկէ զատ ծածկագիրը ուժով ու խռովիչ նորութիւնն էր իր սերունդին մէջ շատ փնտռուած։

Նամակի մը մէջ կը գրէ ինծի. «նուճաֆը սկար է»։ ու կը թուէ պատճառները այդ կեցութեան նուազումին։ Ձեռն հետեւի որ այդ պատճառաբանութեան անոր համար որ խնդրական հետեւութիւններ կ'արդարացնեն շատ յաճախ։ Բայց իրեն հետ չեմ երբ կ'առարկէ որակին ալ վրայ։ «Գրումսներս կողմի մը քան չնաւաւելալ ցոյց կուտայ քիչ կը խորհիմ այդ մասին. կասարեկալունին լաւախաւմը»։ Այս նահանջին մէջ ուշադրաւ կէտը սակայն վերջին մասն է խոստովանութեան։ Կատարելութեան հիւանդութիւնը։ Այդ պիտի ըլլար իր մեծագոյն մեղքը^(*)։ Տիրքան կատարական ախտազին սաստկութեան մը առարած է զրկու գործին թէքնիկ աշխատանքը։ Ձեռն հարցին այս աստիճան խորացումը ի վերջոյ նպատակ մը կրնայ դառնալ ինքն իր մէջ ու իրեն համար։ Իրողութիւն է որ իր գործը կէսն է իր մնացորեքին։ Ոճի տապնապը չի բացատրեր սակայն ումէն բան։ Ու կը յառաջանամ ըսելու թէ կամարակոնի պաշտպանած առեակէտը չարագորացուց ինքզինքը։ Մէկէ աւելի են այն կտորները որոնք քառորդ դար յետոյ վերամշակուցան, առանց անհրաժեշտութեան։ Քանի մը նախագասութիւն, մէկ երկու անգամներ չեն որ գրուածք մը կ'ապրեցնեն կամ կը սպաննեն։ «Անահիտ»ի մէջ վերամշակուած Յարոն «Մասիս»ի նախատիպէն անշուշտ աւելի է. բայց երբեք չի կրնար առաջին յեղումը անգոյ թելադրել։ Ու հոս է կամարակոնին պատրանքը։ Անոր խն-

տապահանջ ճաշակը յիշատակէ իր ու մեր գրականութեան։ Ո՞վ գիտէ։ Տեսանք իր սերունդէն ուրիշներ որոնք սանձ չգրին իրենց եռանդին և հեղեղեցին մեր հրապարակը, հարկադրաբար, տուժելով որակէն։ Տեսանք նաեւ մարդեր, միշտ իր սերունդէն որոնք առջի երկրասարգութեան իսկ լըքեցին Տիրոջը այգին, բայց յամառեցան պահել աշխատաւորի տարագը, առանց կուտ մը բան աւելցնելու մեր բանաւոր շտեմարանին։ Աստեք իրողութիւններ են ու ես կը հրաժարիմ վճռելէ. Կամարակոնի պարագան չահեկան է սակայն որքան բացառիկ։ Ձեռն խնայել իր անունին համար վաւալիք։ Բայց կը կենամ իր խանդաղատանքին տօջն մեր գրականութեան հանդէպ։ Անկա չէ գրկած մեր գիրը թէ և ժամաւոր յարատե իր սպասէն։ Ու այսպէս է մեր ճակատագիրը։ Այս մէկը պիտի խլուի մեր գրականութենէն որակաւոր մեր մամուլը զարանայ։ Ան միւսը՝ որակաւոր ազգային գաղտնալիք։ Ան ուրիշը՝ որակաւոր . . . Բայց վերջ չունի այդ թուումը։

Աշխատիլ երեք աշխարհամասերու վերայ լոյս տեսնող մեր մամուլին։ Կ'ուզէք ցուցակը։ — Արեւել, Մասիս, Էրզրում, Արեւ, Հոստի, Փարոս, Լուսաբեր, Դաւիթ, Ազատ Բեմ, Յուսաբեր, Որբունի, Անահիտ, Ազատայ, le Foyer, Նոր Անահիտ, Տարեցոյցներ։ Մոռցուածներ ալ հաւանաբար։ Ու ճառել՝ մեծ ուսումնեքու մէջ, զարձեղ երեք աշխարհներէ։ Ու երեք քառորդ դարու բեղը ուսերուն տակաւին յամառիլ սա անորակելի խաչակրութեան մէջ։ Յուզիչ է այս յամառութիւնը որքան պատուաբեր։ Մեր գրչի վաստակաւորներուն հասարակաց ճամբան է այս օրտառուչ ճակատագիրը։ Կան որ կ'իշխան դաւար ու երկրասարգ։ Կան որ կ'իշխան կամ կը հնձուն իրենց ուժին լիութեանը մէջ։ Քիչեր կ'ողջունեն խաղաղութիւնը սպասած շիջումին, հանգարտ՝ իրենց խղճմտանքին, իրենց պարտքը կատարողի գոհունակութեամբ։

Յ. ՕՇԱԿՍՆ

(*) Նամակով մը ինծի զրկած էր ցանկը նիւթերուն որոնք պիտի գրէր ու չէր գրած։ Հետաքրքրական պարագայ. նմոյշ մըն ալ այդ չգրուած նիւթերէն, իր ուրուային ձեռն մէջ։ Արդ անոր ընթերցումը ինծի տուաւ տպաւորութիւնը լաւագոյն օրերու կամարակոնին։ «Արեւել»ի Անցորդը, առանց անտեղութեան կրնար ստորագրել այդ նօթը։ Իմաստը այս հաստատումին։ — Այն որ կատարելագոյնին յաճախեք ուրիշ բան չէ երբեք. եթէ ոչ յաճախեմք մը ոչ աւելի, ոչ պակաս։ Գրողներու մայրութիւնը օրտառուչ պատրանքներ ունի երբեք։

ՆՇԽԱՐՔ ՆԱԽՆԵԱՅ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՍԱՐԿԱՆԻԱԳՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ՄԷԿ ՆՈՐ ՇԱՐԱԿԱՆԵՐ

Յովհաննէս Սարկաւագ Վարդապետ ժ.Ք. գարու մեր նշանաւոր հեղինակներէն մին է (ծ. 1129)։ Իր անունով ցարդ ծանօթ էր միայն՝ Ղեւոնդեանց նուիրուած մէկ շարական՝ «Պայծառացան այսօր սուրբ եկեղեցիք» սկզբնաւորութեամբ, որ շարականոցնէրու մէջ գրուած է մերթ իրբն Մանկունք կամ Համբարձի, և մերթ իրբն Ճաշու։

Մեր Զեռագրատան թիւ 503 մագաղաթեայ, բոլորապիւր հին Շարականոցը, որուն ստացողն է եղած «Սմբատ թգր. Հայոց» (1297-1298), կը պարունակէ «անձինք քի ձեով գրուած Ղեւոնդեանց շարական մը սախորագրով։ «Կանոնն Սրբոց Ղեւոնդեանցն Յոհաննէս Վարդապետի ասացեալ մականունն Սարկաւագի» (թուղթ 83)։ Յաջորդ 84 և 85 թիւ թուղթերով կը վերջանայ սոյն շարականը։ Իսկ թիւ 85էն յետոյ եկող թերթը, որ 86 թիւը կը կրէ, կը սկսի Ղեւոնդեանց Կանոնի Ողորմեային Բ. տունովը «Պանծալի սուրբ զաւակաւքն», որմէ կը հասկցուի թէ Հարցը և Մեծացուցէն պարունակող թերթը կտրուած հանուած է թուղթերու թուագրութէն առաջ։ Այս կտրուածը ցաւալի է մեծապէս։

Ներկայ շարականին ոճը բոլորովին կը նմանի «Պայծառացան» շարականի ոճին և կ'ապահովէ մեզ թէ Սարկաւագ Վարդապետի հարազատ արտագրութիւնն է այն։ Հոս կը գնենք զայն ամբողջութեամբ։

Անհասանելի տեսութեամբ դիտմամբ փրկութեանն Աստուծոյ, որով կեցուցան ընդհանուր վերբնաին որդիք մարդկան, ուսաքեցելով որ ի ծոց հօր(՝) համագոյակից բանին, յամենայն արարածոց փառաբանի անդադար երգով։

Բոլոր յէջ նախահոգակ գորութիւն, որ ի սկզբանէ աշխարհի սահմանեալ ընտրեաց զարժանաւորս ընտրութեան, երևելով յաշխարհի անտեսանելոյն

ըզփրկութիւն յառաջագոյն յայտնեալ մարդասիրապէս։

Քուշակմամբ նախատեսացն հրաւիրեաց ըզմանուցեալսն յառաջագոյն զօրս և կոչեացն, յինելով բանին մարմին ի գերազարդ երկնային և լուսաւոր առաջաստին, ժառանգել զհայրենի աւանդն անտրտում կենացն։

Քաւք արգարոցն ընծայեալք Աստուծոյ ի փրկութիւն ընտրեալք տիեզերաց, ազատեցին զըմբռնեալսն ի ծառայութենէ մահու, որք և փառաւորն զթագաւորն անմահ։

Երկրւդի եղեն մահու գերազանցք ըստ պարզագոյն բնութեան մարմնակաւնացն, անտանելի չարչարանօք նահատակեալք. որք և փառաւորն զթագ։

Ջաշտորհական ընթացեալ ի բաց ըզբողմամբք և փութացան սիրով հետեւ Բրիստոսի, զի ընկալցին զանթառամ լուսեղէն պըսակն. որք և փառ։

Էին բանի մարմնացելոյ տաղաւարք և փրկական զենման նորա սպասաւորք, քանանալք նուիրիչք մեծի ընծային. որք և փառ։

Ընտանեղոյն ընծայք մեծի ընծային և զենմունք կատարեալք հօր պատարագին, այցելուք ճշմարիտք որդոց Սիւնիի. որք և փառ։

Փողեալ լըքն զամենայնըն վասն Տեառն և խնդրեցին հանդիպիլ որում բազմային, և զտին զոր սիրեցին ի մանկութենէ. որք և փառ։

Ճամանեալ հասին նրմա յոր յուսայինն և տեսին ըզնա ուր ոչ կարծէին, անկարծեկեալ անձամբ խառնեցան ի գու[ն]դս ընտրելոցն. որք և փառ։

Ի տեսիլ ցնծացան երկնաւոր լուսոյն, պատմութեամբ նորոյ առն ըսքանչելոյ, նահատակեալք նովաւ ընդդէմ թըշնամոյն. որք և փառ։

Արցան օտարք հոտով անուշիւ և բերկրեցան ի լուր քարոզիցն, զաւետիս մըլոյնընդհանուր կենացն. որք և փառ։

Արնկօք աղօթից ուղերձեալք քաւեցին զանգիտութիւն հօտին ըզսղալանս, և կանչեցին միւս անգամ զանկեալսն ի մեղս. որք և փառ։

Ծաղկեալք յարանց անձանց նորոգմամբ յուսով պըտղոյ երկրին կենդանեաց, ընդ ժառանգորդս երանութեան վիճակացն. որք և փառ։

(*) Զեռագրի աւ-ին տեղ մենք օ գրած ենք հօս և այլուր։

Պանգնեցան զօրութեամբ յերկեւզ թըշնամեացն և ծագեցան որպէս գարեգակն, և եղեն անուանի ընդ տիեզերս ամենայն. որք և փառ.:

Համարաք հրաշից նորաձեռութեան վկայիցն և աստուածայնոց տեսլեանց պատմութիւնք, խոցեցին զհոգիս մահու թիւնալից բրնձաւորին, և տաքակուտեալ վարանէր անօրէն իշխանն. որք և փառ.:

Յեով նախնոյ կամակոր վիշապին խորամանկել պատրէր զանհաւատիցն բանակս, և ծածկել զանթաքէիլի աստուածակերտ զօրութիւն. որք և փառ.:

Պօղան]էր հակառակս ինքեան զանմիտ պատուիրանն և ընդդիմանայր հըզօրին ձեռին, կարծրասիրտ քան ըզփարաւովն երեւալ որպէսդ ծածկիցի գեհնոյն խորօքն:

Ճըմարիտ վըկայից քոց զօրութեամբ նոցա խարիսխ անվրտանկ, հաստատեալ զեկեղեցի քո խընդըրուածք սոցա, և փառաւորեա անկապաւ զարգու:

Մարտադիր ըզհանդիսից նոցա քաջութեանն և անապականութեան պրտակաց պարգեիչ, հաստատեա զեկեղեցի քո խընդըր.:

Յօրոյ զօրութիւն խրախուսեալ երջանկացն արհամարհեցին զսոսորեա վրտանկն. հաստատեա զե.:

Ենորհոզ(*) որոց յեկեղեցւոջ զանապաւն պարգեաց և հաստարմատ հիմն ամենայն բարութեանց և առաւել վըկայական պըտոյ տաքքինութեան աղաչանօք սոցա կեցուսցես ըզմեզ.:

Ար խոստացար հերքել զըրճնութեան դըժոխոց կամողին մարտընել ընդ քուս ստեղծուածոյն, զօր կանգնեցեր քաղմութեամբ նիւթոց վըկայիցն անձամբ.:

Յեղև ուրախ անկմամբ բանից քոց Հարառէր թըշնամին զի քե զինեալքն են անյաղթիւիք. մինչ զի մարմնով կոխել զանտարմինն չարութիւնն և ի պարծանս մեզ առաջի քո Տէր.:

Պարտական անչաւստուած օրինօքն և ամպարիշտ խոտորեալ ի պաշտամանն հասանող բանիւք իւրեանց ցուցան տապալիչք և կենարար բանին զանգիտեալ քարոզք.:

Ջովացեալ աճեաց կըրկնակի զօրութեամբ բարեպաշտիկ հաւատոյ յարդիւն ընդ բանին, և վըտալօք պատուական արեանցըն յանդաստանրս սըրտից ամպարիշտ ազգին.:

Պետ[ն]իւք քաղցու և բըժըշկականաւ հոգեոց եղեն դարմանիչք ակտացեալ անձանց ընծայեալ Քրիստոսի քաղմութիւնս անհրաւնդ արանց կամողին ըզկեանս ամենայն մարդկան.:

Սըրբեցին զաշխարհ ի տըղմոյ մեղաց հեղեղօք մաքրագործ պատուական սուրբ արեանց, և կեցուցին տապանաւ հաւատոյ ի ծովէ անօրէնութեան զընկըղմեալ հոգիս անդընդօք Հարեաց.:

Վերանաւեալ հատին քաղմաջան երկ(ե)օք ի նաւահանգիսան անվըրպով կենաց, նաւապետեալք առ ամենար[ո]յեւստ խմատուանն որ աստուածապէս տիրէ զօր[ո]թեանն ծովու.:

Տաղնապի հասոյց խոտորար հոգմոյն և ընկըրկեաց սատու զամենիւսինն, հասանել յանկասկածն աշխարհ նաւապանց իւրոց ի քաղաքըն վերին պատրաստել նոցա.:

Քնեական մասին քաղձալոյ մամանեալ յերկնս և տօնել ընդ գերեակոյ հազիան, զյաղթութեանն երգել ի սրտաւ նորա անդադար երգով.:

Յընձամք և մեք յուսեր տօնի կատարման սոցա ի պատիւ զօրութեան քո Քրիստոս, որ պահես հաստատուն ըզգուանութիւն յուսոյ նոցա և անշարժ ի քեզ զհաւատոյ պաշտօն.:

Վերեանց յուսոյն արեամբ զաշխարհ ի յանցանս լինելով քեզ Հարչարակից, նախահաւաք վըկայդ վըկայից զօրութիւն և պարգեիչ նոցա անվախձան բարեաց.:

Պըրկեա զեկեղեցի քո յանօրինաց բըռնութեանց և հաստատեա անշարժապէս ի քեզ, նըէէր պատարագի արեանց վըկայիցն և ի մաղթանքս սոցա մարդասէր վըրկիչ.:

Քաղցրութիւն սիրոյ քո զեղեալ հեղցի ի մեզ տեսուչ հօտի քո քաղցր և բարի, որ ընտրեցեր զառանց քոց հովիւս առաքինասէրս մեռանել ընդ քեզ ի փրկութիւն խաչանց.:

Շարականս Դի ձայնի վրայ է և խաղաղըռած ըստ պատշաճի.:

(*) Ն գիրով սկսած տունը կը պակսի.:

ԼԵԶՈՒՍԳՐԻՏԱԿԱՆ

ԿԱՍԻՍԵՐԷՆԻ, ԹՐԱԿԵՐԷՆԻ, ՓՈԽԻԳԵՐԷՆԻ
ՆԻ ԵՒ ՓՈՔՐ-ԱՍԻԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒՆԵՐԻ
ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՎՐԱՅՑ^(*)

Առաջին հարցը՝ որ ներկայանում է մեր առաջ, հետևեալն է. եթէ նախահայերը գաղթելով հնդեւրոպական նախահայրենիքից եկան վերջապէս հաստատուելու Հայաստանում, ո՞ր ճանապարհով եկան, և իրենց ճանապարհին ո՞ր ժողովուրդների հետ յարաբերութիւն ունեցան:

Նախահայրենիքից մինչև Հայաստան երկու ճանապարհ կայ. մէկը Սև ծովի արևմտեան եզրերքներով, արդի Ռումանիայով իջնում է դէպի հարաւ, մտնում է Թրակիա, Հելլէսպոնտոսի վրայով անցնում է Փոքր-Ասիա և ուղիղ դէպի արեւելք դիմելով՝ Փոքր-Հայքի միջով մտնում է Հայաստան: Երկրորդը Սև ծովի հիւսիսային կողմով և հարաւային Ռուսաստանի տափաստաններով հասնում է մինչև Հիւսիսային Կովկաս, այնտեղից ճեղքում է կովկասեան լեռնաշղթան, և կասպից ծովի արևմտեան եզրերքներով իջնում է վերջապէս Հայաստան: Զանազան տուեալներ հաստատում են որ նախահայոց գաղթը եղել է առաջին ճանապարհով. նախ՝ որովհետև երկրորդ ճանապարհը բռնել էին Արևական ցեղերը՝ որոնց հետ հայերէնը առանձին կապակցութիւն չուներ: Երկրորդ՝ որովհետև հին յոյն պատմիչները աւանդաբար պատմում են մեզ թէ հայերը ուրիշ ցեղերի հետ Եւրոպայից գաղթել են Փոքր Ասիա, և վերջապէս կայ պատմական յիշատակութիւն թէ արդի հայերը (արմէնները) Ն. Ք. Ե. - 2. դարերին բնակուելիս են եղել արդի Փոքր-Հայքում (Հերոդոտոս, Ե. 49, 52), Ալիսի ակունքներից արևմուտք, Կիլիկիոյ և Մատիանացոց միջև, և իրենցից դէպի հիւսիս և արեւելք բնակւում էին Սասպիրները և Ալարոդները: Այս ամբողջ ճանապարհի վրայ կան Ար-

մենիա անունով վայրեր: Թեոալիալում Բոյքէյս լճի մօտ կար Ուրմենիոն քաղաքը (Ստրաբոն ԺԱ.), Թեոալիալում կար Նոյնպէս Օրմենիոն քաղաքը (Իլիական Բ. 2, 734), որ և Օրմինիոն (Ստրաբոն Թ.), Բիւթանիալում կար Ուրմինիոն լիւր, Սինսպի մօտ կար Արմենէ նաւահանգիստը, Ալիսի ակունքի մօտ կար Արմենիոն լիւր:

Պատմութիւնը տալիս է մեզ բազմաթիւ ժողովուրդների անուններ, որոնք բնակուելիս են եղել արեւելեան Եւրոպայից մինչև Փոքր-Հայք փոռած ընդարձակ ճանապարհի վրայ՝ այն հնազոյն ժամանակներում:

Առաջին և զլխաւոր ժողովուրդն էին Թրակացիք, որոնք բնակւում էին արդի հարաւային Սլաւոնական երկիրներում, այն է Դանուբի հովտում. նրանց սահմանն էր մի կողմից ծովը և միւս կողմից Մակեդոնիոյ լեռները, իսկ զլխաւոր բնակավայրը արդի Ռումանիան: Հարաւում՝ արդի Յունաստանում բնակւում էին Պելասգները, Կրետէում կար մի առանձին ժողովուրդ՝ որ հառել էր քաղաքակրթութեան մեծ աստիճանի և ծանօթ է Կրետացի անունով: Փոքր-Ասիայում, արևմտեան կողմում բնակւում էին Կարիացիք, Լիւդիացիք, Միսիացիք, Տրոյադացիք, հիւսիսային կողմում՝ Բիւթանացիք, Պափլագոնիացիք և Պոնտացիք, հարաւում՝ Լիւկիացիք, Պամփիլիացիք, Իսաւրիացիք և Կիլիկիացիք (հաթեր), միջին մասում՝ Պիսիդիացիք, Փաւլագիք, Լիկայոնացիք և Կապադովկիացիք:

Այս ժողովուրդների ծագման և ցեղակցութեան մասին զանազան հակասական կարծիքներ կան. յոյն պատմիչները (Հերոդոտոս և այլն) պատմում են թէ Փոնագացիք նախապէս բնակւում էին Եւրոպայում, ուր կրում էին Բրիգէս անունը իրենց ցեղակից Թրակացոց հետ, և աւելի յետոյ Հելլէսպոնտոսի վրայով անցան Փոքր-Ասիա և հնազհատ աւելի ներս յառաջացան: Փոնագացոց լեզուով գտնուած մնացորդները ցոյց են տալիս որ այդ ցեղը իրօք հնդեւրոպական է: Այս հարցով զբաղուել են յատկապէս Թոմաշէկ՝ «Տիւ ալտի Թրագը», և Կրեյմեր՝ «Այնլայթունկ ին դի Գելիստէ զեո զրիսիշն Նպրախէ» (1896), որոնք դրուում են թէ Փոնագիացիք և Թրակիացիք

(*) Վերցւած՝ մեծաւուր հեղինակի «Պատմութիւն Հայ Լեզուի» գործէն (Ե. Դյուլս):

Փոքր-Ասիական ուրիշ ազգութիւնների հետ (ինչպէս Թիւրքացիք, Բիւթանացիք, Տրոփաղացիք և այլն) կազմում են մի առանձին ճիւղ հնդկ-արոպական լեզուախմբի մէջ:

Պիւստիները նախալուծական քնիկներն էին և պատկանում էին ոչ հնդկ-արոպական մի ցեղի, որ յետոյ յունաց տիրապետութեան և քաղաքակրթութեան ազդեցութեամբ ոչնչացաւ: Նրանց ցեղակից, յամենայն դէպս ոչ հնդկ-արոպական մի ժողովուրդ էին նաև Կրետացիք, սրոնց գաղթական հատուածներն էին ըստ Հերոդոտոսի՝ Լիւկիացիք և Կարիացիք: Այս երկուսին ցեղակից էին նաև Միսիացիք և Լիւգիացիք: Թէ՛ այս և թէ՛ միւս ցեղերի ծագման մասին լաւագոյն փաստերը պիտի գտնէինք լեզուական մնացորդների մէջ: Բայց դրանք այնքան քիչ և աննշան են, երբեմն էլ բոլորովին անյայտ, որ անկարելի է դրանց քննութեամբ որ և է եզրակացութեան յանգիլ: Կրեշմեր, իր վերոյիշեալ աշխատութեան մէջ այս երկրորդ խմբի լեզուները միացնելով իրար հետ՝ համարում է մի ծագումից որ կոչում է Փոքր-Ասիական (ոչ հնդկ-արոպական): Հիմայ սովորութիւն է կոչել Ասիական: Ընդհակառակը Բուզգէ (Լիւկիշէ շտուգիւրն, հտ. Ա. 1897, Բ. 1901) գտնում է որ տրւած փաստերը անբաւարար են և թէ այդ լեզուները աւելի մերձաւոր են հայերէնի և հետեւաբար հնդկ-արոպական են:

Ահա այն ժողովուրդները, որոնց հետ հայերը այսպէս թէ այնպէս յարաբերութեան մէջ մտած պիտի լինէին, նախքան Հայաստան հասնելը: Այժմ պէտք է քննել թէ նախահայերը Եւրոպայից մեկնելիս մենա՞կ են դուրս եկել, թէ վերոյիշեալ ժողովուրդներից մէկի կամ մի քանիսի հետ՝ ինչպէս պարսիկները հնդկիկները հետ, կամ իտալական ժողովուրդները կիտերի հետ), որոնք մնալով ճանապարհի այս ու այն կողմում, ասպարէզ տուին հայերին իբրև յառաջընթաց խմբի, թափանցելու մինչև Հայաստան: Քննել այս հարցը նշանակում է միաժամանակ քննել թէ ինչ ցեղակցական կապ կայ հայերի և վերոյիշեալ ժողովուրդների, կամ որ նոյն է, հայերէնի և նրանց լեզուների միջև:

Յոյն մատենագիրներից Հերոդոտոս և Եւգոկարիոս հայերին համարում են Փոխ-

գիական սերունդ կամ հատուած, և լեզուով էլ նոյն կամ նման: Հերոդոտոս իր Պատմութեան մէջ (Է. 73) հայերին կոչում է Փրիւզոն ապոյկոյ՝ հատուածք փոխաբայո՞ց: Իսկ Եւգոկարիոս իր Աշխարհագրութեան մէջ ասում է թէ «Հայք սերունդք են Փոխաբայոց և լեզուաւ բազմօք փոխաբէն խօսին» (= Արմենիոյ գե տո մեն գենոս էկ Փրիւզիոս կայ տե Փոնէ պոլլա Փրիւգիւզոսի): Նոր քննիչներից Կրեշմեր իր վերոյիշեալ աշխատութեան մէջ, էջ 208, և Մեյեր, «Գեշիխթէ գեա ալտերտումս» 1893, հտ. Բ. էջ 41, 58, գտնում են որ հայերը Թրակացոց ու Փոխաբայոց հետ կազմում են մի ցեղ, նախապէս բնակուած էին Թեսալիոյ հիւսիսային կողմում, խօսում էին փոխգերէնի ազգական մի լեզու, և Ն. Բ. երրորդ հազարամեակին փոխգական ցեղերի հետ Փոքր-Ասիա անցան և Փոքր-Ասիոյ հիւսիսային մասերով (Բիւթանիա և այլն) անցնելով եկան Հայաստան: Բուզգէ (Լիւկիշէ շտուգիւրն) աւելի մեծացրեց խընդիրը և բոլոր Փոքր-Ասիական լեզուները հայերէնի մերձաւոր, հետեւաբար հնդկ-արոպական և ցեղակից դուրս բերաւ: Վերջապէս Ենսէն (Հիթիթեր ունդ արմենրը Շտրասբուրգ, 1898) կարդալով Հաթիւրի թողած զանազան պատկերազիր արձանագրութիւնները, որոնց բանալին անյայտ էր, հետեցրեց թէ հաթիւրը նախահայերն են, թէ նոյնիսկ այդ երկու անունները միևնոյն բառերն են և թէ հաթ-հայերը Եւրոպայից դուրս գալուց յետոյ՝ երկար ժամանակ բնակուել են Կիլիկիայում, հիմնել են այնտեղ սեփական կուլտուրա, գիր ու զբրահանութիւն, որից յետոյ անցել են հաստատուելու արգի Հայաստանում:

Փոխգ-հայկական ցեղակցութեան մասին խօսում են նաև Հիւբշման, Մեյլէ, Տաշեան և Մարքլարդ: Հիւբշման KZ 23, 1877, էջ 48-49, խօսելով հայ-փոխգական նմանութեանց վրայ, տատանում է վճիռ տալ, թէ և հակամէտ է ընդունելու թէ փոխգացիք և հայերը մօտիկ ազգական էին և միւս Փոքր-Ասիական լեզուների հետ մի ընտանիք էին կազմում: Նոյն հեղինակը հայերէն քերական. 1, 405-6, գրաւում է որ Փոխգերէնից մանաւանդ թրակերէնից մեզ հասած բառերը այնքան քիչ և աննշան են, որ կարելի չէ դրանց

վրայ հիմնուելով հայերէնի ցեղակցութեան մասին դրական վճիռ դուրս բերել. ուրիշ խօսքով եղածը ոչինչ չի առում: Մեյլէ իր քերականութեան ուրուագծի մէջ, էջ ԺԳ. և Կենտրոնական Ասիայում գտնուած նոր հնդեւրոպական լեզուներ աշխատութեան մէջ, Փարիզ 1912, էջ 7, ասում է թէ առանց վճռական պատճառների համեմատում են հայերէնը փոխզերէնի հետ, որ հազիւ ծանօթ է: Տաշեան, Ուսումն. դասական հայերէն լեզուի Ա. էջ 123-173 քրննութեան առնելով մեզ աւանդուած թրակերէն և փոխզերէն բառերը և համեմատելով հայերէնի հետ, գտնում է որ այդ երեքը մէկ ճիւղ համարելու բնաւ հիմք չկայ: Թրակերէն և փոխզերէն բառերը աւելի նման են յունարէնի կամ արիական լեզուներին, քան թէ հայերէնի: Մարք. վարդ, Դի ենաշխհունդ, էջ 4, ասում է որ թէ և հնագոյն հայերէն յիշատակարանների և փոխզերէնի միջև 12 դարերի հեռաւորութիւն կայ, բայց և այնպէս բնաւ նմանութիւն չկայ հայերէն և փոխզերէն լեզուների միջև:

Հարցի լուծումը կախուած լինելով հայերէն, փոխզերէն և թրակերէն բառերի համեմատութիւնից, որի վրայ հիմնուել են նաև նախորդ քննիչներն, ասոնք այստեղ մի խումբ թրակերէն ու փոխզերէն բառերի ցանկը.

Թրակ. լրիւ = հաղալ	Փոխզ. գերիւ = քերիւ
լինել = կաղել	գլտաւ = էտ
լուստ = զարեշուր	գլուրա = ոսկի
լրիւ լիւտ = կլրաւ	զարդաւ = հաղալ
կիլա = աւան	դաւա = զայլ
նիքրա = ուլ	եմիս = ռզնի
նիսաւ = նիմաւ	եթի = եւ
պիւնն = գառեշուր	գերկիւ = կոտոր
սկալմ = դանակ	գեմել = երկիր
Փոխզ. պրբեթ = բերե	գեմաւ = աղբիւր
աղեհ = մորու	խա = ալ որ
արման = կոխ	կէ = եւ
Բազայա = Աստուծ	մամիւ = գեղեցիկ
անար = մարդ	նոու = վերել
բոնի = կիմ	սեմաւ = սմին
բպին = բազաւ	մասար = մայր
բեղու = քուր	կնոււմաւ = լիւսաս-
գալարա = ելբոր կիմ	կարաւ

Ահա մի փոքր արձանագրութիւն ևս փոխզերէն լեզուով.

Իսս ճի սեմաւ կնոււմաւեյ կալուս աղակեթ, եթեթեթկ-մեթաւ էիսաւ = Ով որ ամի գերեզմանին վնաս կայ, անթեթալ լինի:

Ինչպէս տեսնում ենք, այս բոլոր բառերի և նրանց հայերէն համանիշների մէջ ոչ մի նմանութիւն չկայ. բառերի մեծ մասը ակներե կերպով հնդեւրոպական են, բայց կապուած են ուրիշ լեզուների հետ և ոչ հայերէնի. ինչպէս՝ Էեղու = ուու, վաղա, կի = լա. քէ, յն. կայ, գորդու = ոու, գորդ, բենդ = գերմ. բինդեն և այլն: Հայերէնի չափազանց նման է սեմաւ = սմին, բայց այսքանը բաւական չէ ընդունելու համար երկուսի մէջ անձուկ ցեղակցութիւն:

Ասկայն յոյն պատմագիրների վկայութիւնները չափազանց սրու են թրակի-փոխզերէնի և հայկական ցեղակցութեան համար, որի կողմն են նաև Արմէն ձեռն գանձալան տեղական անուններ թրակիւյում, Փոխզերէնում և Փոքր-Ասիոյ հիւսիսային մասերում: Ուստի հաշտեցնելու համար յոյն մատենագիրների տուեալները իրականութեան հետ՝ կարող ենք ասել թէ հայերը թրակի-փոխզերէնից անկախ մի ցեղ են, նախապէս բնակուել են թրակիոյ տահմաններում այդ ժողովուրդների հարեւանութեան մէջ, թրակի-փոխզերէն շարժումից առաջ, կամ հենց զրա պատճառով թրակիայից անցել են Փոքր-Ասիա, իրենց յետաձգեց մասերը չփախ մէջ են եղել փոխզերէնի հետ և թրակեւս ընդունել են նրանց լեզուն, բայց բուն յառաջընթաց մասը՝ որ վերջապէս եկել հաստատուել է Հայաստանում, որ և է կապ չունի նրանց հետ:

Հայոց հայրենիքը թրակիա դնելու տեսութիւնը հաստատուում է այժմ բոլորովին մի այլ ճանապարհով, այն է հայոց արեւան քննութեամբ: Ահա այս մասին եղած քննութեանց համառօտ ամփոփումը.

Արիւնը բաղկացած է երկու մասից՝ չիճուկ և կարմիր գնդակներ: Երբ ամանի մէջ մի քիչ արիւն հաւաքենք ու պահենք, կը տեսնենք որ քիչ յետոյ նա կը սառչի և երկու մասի կը բաժանուի: Տակին կը նստի հաստատուն մասը, որ կարմիր գնդակներն են, երեսին կը մնայ գեղնորակ մի ջուր որ չիճուկն է:

Երբ երկու տարբեր անձերի արիւնը խառնենք իրար հետ, հետեւալ տարօրինակ երևոյթը կը նկատենք: Ոմանց չիճուկն ու կարմիր գնդակները միասին մէջ անվթար կը մնան, այսինքն երկու արիւնները նոյնա-

տեսակ են, Կարիշները չիմուկը լուծում է միայն կարմիր գնդակները. կամ չիմուկը լուծիչ չէ, իսկ կարմիր գնդակները լուծական են. և կամ չիմուկը լուծիչ է, իսկ կարմիր գնդակները անլուծական:

Ֆիտուենները քննել և գտել են որ արևան գնդակների այս լուծական կամ անլուծական լինելու չափը ինչպէս անհատից անհատ, նոյնպէս և ազդից ազդ տարբերւում է: Վերածելով լուծականութիւնը չորս խմբի, անա թէ իւրաքանչիւր ազդ ինչ տոկոս է ներկայացնում:

Ցեղային յատկանիշ է կոչւում այն թիւը որ ստացւում է ա և գ խմբերի գումարը բաժանելով բ և գ խմբերի գումարով:

	ա	բ	գ	դ	ցեղային յատկանիշ
Անգլիացի	43,4	7,2	3	46,4	4,5
Ֆրանսիացի	42,6	11,2	3	43,2	3,2
Գերմանացի	47,3	11,3	7,7	36	3,1
Ամերիկացի	40	7	10	43	2,9
Իսպացի	38	11	3,8	47,2	2,8
Աւստրիացի	40	10	8	42	2,6
Չեխոսլովակ	40	12,4	7,8	39,2	2,6
Բուլգար	40,6	14,2	6,2	39	2,3
Սերբիացի	41,8	15,6	4,6	38	2,29
Յոյն	41,6	15,2	4	38,2	2,25
Ռումինացի	40,93	14,54	7,97	36,55	2,17
Հայ	40,3	16,6	6,8	36,3	2,01
Թուրք	38	18,6	6,6	36,8	1,77
Հունգարացի	38	18,8	12,6	31	1,6
Լեհ	37	20,8	9,5	32,5	1,55
Աւար	32,4	19	5	43,0	1,55
Հրեայ սլավ.	33	23,7	5	38,8	1,3
Ռուս	31,2	21,8	6,3	40,7	1,3
Չինացի	25	34	10	30	0,8
Անճամցի	22	28,4	7,2	42	0,8
Հնդիկ	19	41,2	8,5	31,3	0,5

Համեմատութիւններից երևում է որ ա խմբի տոկոսը բարձր է եւրոպայում, աստիճանաբար նուազում է յառաջանալով դէպի արեւելք՝ Ասիա և Աֆրիկէ, որոնց մէջ բ խմբի տոկոսն է գերակշռում, հետեւաբար որ և է ժողովուրդի ա տոկոսը որքան բարձր լինի, այնքան նա մօտ է եւրոպականին: Նմանապէս ցեղային յատկանիշը եւրոպայում 2-ից բարձր է, իսկ Պոլսից դէպի արեւելք հետզհետէ իջնում է: Հունգարացիք թէև եւրոպաբնակ, բայց լինելով ծագմամբ ուլրոֆիննական ժողովուրդ, իրաւամբ ունին 2-ից ցածր յայտանիշ:

Եթէ այժմ առնենք հայոց տոկոսները,

կր տեսնենք որ հայերը գտնւում են եւրոպական ժողովուրդների մէջ եւ իրենց տոկոսը նոյնիսկ աւելի բարձր է քան լեհերի և սլուսների տոկոսները: Մեր ազգային յայտանիշը ցոյց է տալիս որ մեր տեղը գտնւում է Պոլսից դէպի արեւմուտք, Բալկանեան ժողովուրդների կողքին, այն է լեզուաբանութեան ակնարկած Թրակիան:

Փոխզական հարցից շատ աւելի ղըժար է Փոքր-Ասիական միւս լեզուների հարցը, քանի որ այդ լեզուներից շատ աւելի քիչ բան գիտենք կամ նոյնիսկ ոչինչ չգիտենք:

Կապաղովկացոց լեզուի համար մի հետաքրքրական աշխատութիւն ունի Կարոլիզո, Եփեսոսարիոն Սիւնկիրտիկոն ելլենու կապաղովկիկոն լեքսէոն, Չմիւսնիա, 1885: Այս աշխատութեան մէջ հնդկնակը հաւաքում է այն բոլոր բառերը, որոնք դործածական են Կապաղովկիոյ արդի յունաց բարբառում, բայց յունարէն չեն և ենթադրում է որ դրանք հին Կապաղովկացերէնի մնացորդներն են: Արդ՝ այս բառերը բոլորովին նոյն են հայերէնի հետ. ինչպէս՝ կալակոնի = գայլիկոն, պիյախի = փայծախ, մարուկիա = մօրուք, մուզիա = մուզի, պազարցի = բաղարջ և այլն: Սակայն այս բառերը հայերէնից փոխառութիւն են ըստ իս և այն էլ ուշ ժամանակի փոխառութիւն, քանի որ յետին ձայնաշրջութեան համեմատ են. հմմտ. յատկապէս պաղարծի, ուր պ-բ, գ-դ և ց-ջ: Սրանից հետեւում է որ յիշեալ բառերը չեն կարող ապացուցանել ո՛չ Կապաղովկացերէնի հնդեւրոպական լինելը և ո՛չ էլ հայերէնի հետ ցեղակցութիւնը:

Ամենից աւելի աղմուկ հանեց զիտական աշխարհում հաթեան-հայկական հարցը: Ենսէն իր բոլոր արդիւնքները համաձայն դուրս բերելով հայ լեզուաբանութեան տոնեալների և ձայնական օրէնքների հետ՝ դրանով իր տեսութիւնը ընդունելի ընծայեց բոլորին: Հիւրըման թէ և չէր արտայայտուած հրապարակաւ, բայց համամիտ էր Ենսէնի: Տաշեան իր Ուսուսմի Դաւական Հայերէն Լեզուի աշխատութեան մէջ համամիտ և պաշտպան դուրս եկաւ մեր երկրորդական գրողները, որոնց թւում և տողերիս գրողը, յախսուն յափշտակութեամբ ընդունեցին նոր տեսութիւնը, հա-

կառակ այն հանգամանքին, որ ինչպէս Մելլէ տուած է, գտնուած նիւթը բաւական չէր վճռելու հայերէնի ցեղակցութեան հարցը, և առ առաւելն կարող էր ցոյց տալ որ հաթերէնը հնդեւրոպական լեզու է:

Բոլորովին նոր և անսպասելի յայտնութիւններ դուրս եկան վերջերս: 1906 թուին Հուգօ Վինքլէր գերմանացի գիտունը պեղումներ կատարեց հաթերի Հաթթուշա մայրաքաղաքի աւերակներում (այժմ Բուզազէձ, Անգորայից 145 կիլոմետր արեւելք) և գտաւ հաթեան թագաւորների պալատը, հաթեան մեծագոյն աստուծոյ մեհանք, մի մատենադարան՝ որ հիմնուել է Ն.Ք. 1300 թուին և յետոյ դարձել հաթեան պետական արխիւ: Այս բոլորի մէջ երևան եկան մեծ քանակութեամբ, մինչև 10,000 կտոր թրծուն կաւէ տախտակներ, ծածկուած արձանագրութեամբ: Ամէն մի տախտակի երկու երեսը գրուած է և ունի 40-80 և մինչև 120 տող. դրանից հասկացում է թէ ինչպիսի՜ մեծ նիւթ է երևւան հանուած հաթական պատմութեան համար:

Պրագայի համալսարանի չեխ պրոֆ. Հրոզնիի ձեռնարկից լսածել հանկուկը: Բաբերայտաբար արձանագրութիւնները գրւած էին ո՛չ թէ հաթական պատկերապիր անձանքի գրութեամբ, այլ ասորեստների բեռագրերով, ուստի և առաջին անգամից հեշտութեամբ կարգացուցին: Ինչ վերաբերում է գրուածքի խմատը հասկանալուն կամ թարգմանելուն, այստեղ մեծագոյն օգնութիւնը մատուցին զաղափարագրերը և հաթեան սումեր-աքքադերէն մի բնագրան՝ որ գտնուել էր նոյն արխիւում:

Հրոզնին տուած է, որ ինքը ուրիշ շատերի նման նախապէս արամագրուած էր գտնելու ոչ-հնդեւրոպական մի լեզու. բայց իր սպասածի բոլորովին հակառակը դուրս եկաւ:

Մի լեզու, որտեղ վաղաք նշանակում է ջուր, կուիւ նշանակում է որը, և կուիւ նրա չեզոքն է, մի լեզու՝ որտեղ բայը խոնարհում է եամի, եասի, եազի և այլն, չի կարող հնդեւրոպական չլինել: Հրոզնին անցաւ Պոլիս և 5 ամիս աշխատելով թանգարանում պահուած քարերի վրայ, ման-

րակրկիտ քննութեան ենթարկելով ամէն մի բառ, գտած ու վերլուծած ամէն մի գաղտնիքը հազարաւոր օրինակներով ու վկայութիւններով հաստատելուց յետոյ, վերջապէս բոլորովին վստահ իր գիւտի վերայ, համարձակուեց հազորգել գիտական աշխարհին: Իր այս առաջին յայտարարութիւնը հրատարակեց 1915 թ. Դեկտեմբերին, որին հետեց Իի Շայրսիսի դեռ հեքիք ստուար աշխատութիւնը, որ հաթեան լեզուի ամբողջ քերականութիւնն ու համառօտ բառարանն է (Լայպցիկ 1917):

Իր գիւտն անելուց յետոյ, իբր փորձ Հրոզնին Նիսեց թարգմանել առաջին անգամ 7 մեծ արձանագրութիւն, որոնց իւրաքանչիւրն ունի 150-300 տող, կրօնական ու պատմական բովանդակութեամբ:

Երկու փորձերն էլ չատ յաջող էին, Հրոզնիի վերլուծութիւնը այնպէս ճիշտ էր, որ ոչ միայն նոյնիսկ սկզպակի գիտունների կողմից ընդունելութիւն գտաւ, այլ և նորանոր փաստերով հաստատուեց ու փաւերացուեց: Այսօր բաւական մեծ թիւ են կազմում այն գիտունները, որոնք զբաղւում են հաթերէնով և ունին արդէն զանազան աշխատութիւններ: Յիշենք ի մէջ այլոց Թորրեր, Յոաննէս Թրիգրիս, Իոյէ, Չոմեր ևն. հիմնուեց մի նոր գիտութիւն արեւելքի պատմութեան և յատկապէս հնդեւրոպական լեզուաբանութեան մէջ, այն է հաթարանութիւն:

ՊՐՈՖ. Հ. ԱՃՍՈՒՅԱՆ

(Վերջը յաջորդել)

ՆՕԹՔ ԵՒ ՆԻՇՔ

Աւետիսի՝ Սիւրբոյ Հայ կաթողիկէ Պատրիարքութեան Պաշտօնաթերթը, իր 1940-ի Ոգոստոս-Սեպտեմբեր-Հոկտեմբեր միացեալ թիւին մէջ, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ վեհ. Պետոս Սարգսեան կաթողիկոսի մահուան առթիւ իր ցաւակցութեանէն վերջ, կը մաղթէ նոյնպէս որ «վաթիւմ հասնի այն երջանիկ օրը ուր վերցուած ըլլալով իսպառ ամէն սրտնաւ ու պատճառաւք բաժանուի, Հայ աւղբ վերադառած պիտի ըլլայ իր ամբողջական միութիւնը իւր մէկ ընտանիք, մէկ սիրտ մէկ հոգի ի գիրկ Քրիստոսի միակ եկեղեցւոյն ուր դուռած է առ յաւէտ բոլոր աղքատը և ցեղերու համար եւն յստիւր այն վեմն անասան, որուն վրայ մեր սուրբ հայրերն ալ բարձրացուցին երբեմն իրենց դաւանանքի ապահով խորանը»:

Հասկ. 1940-ի Նոյեմբեր-Դեկտեմբեր թիւով, կը յայտնէ Աւետիսի իր շնորհակալիքը, կաթողիկոսի մահուան և տեղապահի ընտրութեան առիթներով միոյն ցաւակցականին և միւսին եղած շնորհագորութեանը համար, և կը յաւելու թէ ճիշդ չէ Աւետիսի վերոյիշեալ մէջբերուած մաղթանքը ի մասին Հայ եկեղեցւոյ. այդ աղօթքը պարտին ընել անոնք՝ «որ որոշ պատճառներով Հայաստանեայց Սբայր եկեղեցիէն բաժնուած են, ու կը հաւատան թէ անասան վեմն մասնաւոր տեղ մը ամփոփուած է»:

Այս չափ իրաւացի նկատուած անհատական հաւատարմութիւնը իր 1940-ի Նոյեմբեր-Դեկտեմբեր թիւին մէջ «գրանս ուղիւս օրէ՛ք Տէր» խորագրով «ամնախի» և «ամնալայ» կ'որակէ Հասկին ընթացքը, «որ չուզեր մասնակցել իր աղօթքին, որ բոլոր քրիստոնեայ, ընդ որս և Հայ եկեղեցւոյ աղօթքն է»:

Յետոյ կ'ընէ կարգ մը իրեն միայն վայել խորհրդածութիւններ և պարտաւեր. «վերջացը Ներով իր այս մեղադրանքը եղիշէն և Ծարակնոցէն բերուած վկայութիւններով, ապացուցանելու համար թէ Պետոսն է եկեղեցւոյ հիմը, թէ վերջապէս Հայ եկեղեցին Հռոմէն ընդունած է իր հաւատքը, և այս բոլորը՝ ասոնք ըսելու համար միայն»:

Հոս չենք ուղեր անդրադառնալ այն պատճառներուն, որոնք, Բ. Գարէն սկսեալ, յաւակնութեան մղեցին Հռոմի պապերը ինքզինքնին զերիշխան նկատելու, ոչ ալ կ'ուզենք Հռոմի եկեղեցիին աւանդութեան ստուգութիւնը կասկածի ենթարկել. անոնք որ գիտեն պատմութիւնը, և մասնաւոր չեն հասկնար դայն իրենց հաշտոյն միայն, ծանօթ են եկեղեցականցի:

Իսկ այն վարդապետական մեկնութիւնները, որոնք վրայ յենուլ յառաջ բերին իրենց գերիշխանութեան ապացոյցները, և զեռ կը բերեն Հռոմի քահանայապետները, ընդ որս և Աւետիս, իբր թէ Տէրը միայն Պետրոսին ըսաւ՝ «Դու ես վեմ և ի վերայ այդր վրիժ շինեցիք զեկեղեցի

իմ», այդ բոլորը նորահնար բացատրութիւններ էին առաւելապէս Ե. Գարու մէջ ներշնչուած՝ երբ Կ. Պոսոյ պատրիարքներ, իբրև կայսրութեան երկրորդ մայրաքաղաքի եպիսկոպոսներ, կ'ուզէին հաւասարապատել զիրք մը ունենալ Հռոմի Պապին հետ: Աւետիս պէտք է գիտնայ որ ո՛չ ի հնումն, ոչ ալ յետոյ, Պապը չկրցաւ ամէն տեղ տարածել իր իշխանութիւնը, Հռոմէն զատ միւս չորս պատրիարքութիւնները, Արեւելքի աղգային եկեղեցիները, նոյն իսկ Արեւմտեքի մէջ Միլանի, Ագոստինի և Ռաւեննայի թեմերը չէին ընդուներ այս գերիշխանութիւնը: Յետոյ՝ չափ զօրաւոր էր սա գաղափարը թէ առաքելական քարոզութեամբ հիմնուած աթոռները կրնային անկախ կառավարուիլ, առանց հպատակելու նահանգի զրխաւոր քաղաքի մետրապոլիտին, քաղաքական սկզբունքի մը համակերպելու սիրոյն:

Գալով Հայ եկեղեցւոյ նախնական անկախութեան խնդրին, հաստատ է ամբար առաքելական աւանդութիւնը. իսկ Ս. Դրիգոր Լուսաւորչի քարոզչութիւնը ո՛չ Հռոմի Պապին թոյլատրուած էր, ոչ ալ Կեսարիոյ եպիսկոպոսէն: Ձեռնադրութիւնը զոր ընդունեց Ս. Դրիգոր, հպատակութեան յանձնառութիւն մը չէր կրնար ըլլալ, վասն զի երկիրը որուն կաթողիկոս կը կարգուէր Լուսաւորիչ, ունեցած էր նախապէս արդէն իր քահանայապետական ձեռնադրութեան շնորհը Թադէոս Առաքելին միջոցաւ. զժախտ պարագաներու բերումով խղուած, եղածը պարզ Եփրատ մըն էր միայն: Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ժամանակ մը մատոյց այս մեծարանքը կեսարիոյ Աթոռին, բայց երբ զգաց այս վերջնոյն յաւակնութիւնները, տէր կանգնեցաւ իր անկախութեան, և Ս. Սահակէն առաջ արդէն զաղրած էր Հայ կաթողիկոսներու Կեսարիոյ ձեռնադրութեան ընդօրնելու սովորութիւնը: Անոնք որ տեղեակ են Հայ եկեղեցւոյ պատմութեան՝ գիտեն թէ Քաղկեդոնի ժողովէն առաջ մեր եկեղեցին ո՛չ թէ Հռոմի զահին, այլ Յունաց եկեղեցիին հետ յարաբերութեան մէջ էր:

Անկէ յետոյ աղգային գոյութեան հարցը ըստիպեց որ Հայաստանը երկար ատեն փակէ իր դռները ամէն օտնձգութեանց առջև. սակայն սպառնալից էր քաղաքական աշխարհը՝ Կիլիկիան իշխանութեան չըջանին քաղաքական նըպատակներով դարձեալ կը սկսի միութեան հարցը և կը վերջանայ արեւելեան հերձուածով:

Չէինք ուզեր այսպիսի ալ լսել, սակայն մարդեր կան որոնց համար ամէն ինչ նոր կը սկսի, երբ կամովին անգիտանալ կ'ուզեն այն ամէնը՝ զոր պարկեշտ հասկացողութիւնը պէտք չէ թոյլ տայ ինքզինքնին մոռնալու:

Աւետիս՝ «անհարկի» և «անոպայ» կերպով, իրեն աւելի կը պատշաճին Հասկի հասցէին իր զործածած բառերը, հնչեցնել կը փորձէ պապական հինցած յանկրգը, ըսել ուզելով թէ Յիսուս իր եկեղեցին միայն Պետրոսի վրայ հիմնած է, թէ այն եկեղեցիներ, մէջն ըլլալով Հայ եկեղեցին, որոնք Պետրոսի վրայ հիմնուած չեն՝ հերձուածող են: Սակայն Հայ եկեղեցին բնաւ չէ

զազրած և չի զազրիր Քրիստոսի Այն, Ընդհանրապես և Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ մաս կամ անդամ ըլլալէ և կը մնայ Քրիստոսի ճիւղերական Եկեղեցիին մէջ, Բոլոր այն Եկեղեցիները որոնք կ'ընդունին տիեզերական առաջին եւեմ ժողովները, և կը դաւանին անոնցմէ խմբազոտած որ հաստատուած Հալաւսմը՝ նոյն ինքն Հալաւսմի մէջ եղած Այն, Ընդհանրական և Առաքելական, Սուրբ Եկեղեցւոյ մէջ են:

Յաւալի է որ Աւետիք դատարանային այս իրողութիւնները ըմբռնել չուզեր, և կը քաջքէ բացատրութիւններ որոնք զուրկ են լուրջ մտածողութենէ: Ըստ՝ Հոգովմէական Եկեղեցւոյ յարած մեր հայ եղբայրներուն, Հոստաւորէն մինչեւ Շնորհալին հայն, Հայ Եկեղեցւոյ բոլոր նշանաւոր հայրապետները «կաթալիկ» եղած են: Պատահաւորի Չամչեանէն սկսեալ մինչև Աւետիքի երանելիները այսպէս ըմբռնած են, և աշխատած են ու կ'աշխատին տակաւին այսպէս ալ ներկայացնել:

Մաղթանքը զոր Աւետիք կ'ընէ՝ կը վերաբերի աւելի Հայաստանայց Եկեղեցիէն օժտեալ հայերուն, որոնք լքած Հայ Եկեղեցւոյ մայրենի ծոցը, սառ վեմի մը վրայ խորսխեր են ինքզինքնին: Հայ Եկեղեցւոյ դերադոյն մտահոգութիւններէն մին է փրկութիւնը իր զաւակներէն իւրաքանչիւրին, իր իսկ ծոցին մէջ: Այս եղած է նպատակը այն մաքառումներուն զոր Հայ Եկեղեցին մղած է զարեթով՝ քրիստոնէական զիւցաղնութեամբ, կրօնական արտաքին ազդեցութեանց ողողումներուն դէմ: Կ'արժէր այս ամէնը անգամ մը ևս յիշեցնել Աւետիքի խմբազոտութեան. — կը խորհինք թէ այո՛:

Հակառակ այս բոլորին սակայն մեզի անհաւելնալի կը մնայ հոգեկան այն ռամկութիւնը և անփափկանկատ կերպը Աւետիքին, Բաղմալեղին և նմաններու, որոնք հայ բարձրաստիճան եկեղեցականներու մաներուն առթիւ, իրենց ցաւակցութեան կը միացնեն այս կարգի զգացումներ, որոնց համար անգամ մը ևս կը յայտնենք մեր ցաւն ու վրդովը:

ԽՄԲ.

ԱՆԴՐԱԴԱՐՁՈՒՄՆԵՐ

Այս տարի պատերազմի պատճառով Զատիկը տանցինք ուսուցիչ ու խտաւորի մեր ժողովուրդը ամէն տարի կուգար ստանալու համար Սիւնէն իր հոգեկան կազդոյրը, ցաւալի է որ այս տարի քաղված խարհի զանազան կողմերէն այդ կենդանի վկայութիւնները չեկան միմիկ արեւելու և փոխադարձաբար միմիկ արեւելու այս նուիրական ժառանգութիւնը Վիսիթարեցէք, միմիկ արեւելքը զոգովուրդ իմ ասէ Տէր, . . . աստուածաշնչական այս պատգամը ամէն տարի կ'իրանար հոս, երախտաւոր մեր նախնիքներու այս մեծ տանը մէջ, ուր կ'հանքի խորհուրդը ուրիշ ազդեցութեամբ կը խօսի: Այս տարի, ծանօթ պատճառներով, ինչպէս վերյիշեցինք, կարելի չեղաւ այս, սակայն անոր փոխարէն հայ սփիւռքը գրաւոր արտայայտութիւններով յայտնեց իր կարօտը այս բոլորին համար՝ որմէ կը գրկուէր այսպէս:

Իննդեան առթիւ, Ս. Այրէն ձայնաւորութիւնի ջոցաւ հազարդուած կրօնական արարողութիւնները և նորին Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր հայրապետական պատգամը անսահման դժուրեանկութիւն և հոգեկան կազդոյր առթիւ էին ամենուրեք: Այս մասին ուրախ ենք յայտնելու թէ Ս. Պատրիարք Հայրը ստացած է բաղմաթիւ գրութիւններ, Պոլսէն, Սիւրիանէն, Լիբանանէն, Եգիպտոսէն, Խարթումէն, Իրաքէն և Պարսկաստանէն, որոնք իրենց կարօտն ու գոհունակութիւնը կը բերեն Ս. Երկրէն բաշխուած Հայ Եկեղեցւոյ երգին: Այս արտայայտ վկայութիւնները ազաջոյցներ են թէ ո՛ր աստիճան զօրաւոր կը հնչէ Հայ Երուսաղէմի շէշտ փրկութիւն հայրութեան հոգիէն ներս, և այս չէր կրնար ուրիշ կերպ ըլլալ:

Այդ վկայութիւնները հայ երգին ու աղօթքին նկատմամբ արտայայտուած, մեզ չեն տղաւորեր իրր անձնական նախասիրութեան մասնակի զգացումներու արտայայտութիւնը: Կը սիրենք զանոնք զգալ իրք այս ցեղին յաւիտեանական ապրումներուն շէշտ, կերպարանքը, որ տակաւին չէ սօցաղած զօթային այս պայմաններէն ներս: Հայաստանեայց Եկեղեցին անմահ խորհրդանշանն է ընդհանուր աւերակութեան վերեւ, միշտ գեղեցիկ ու միշտ հանդուր:

Ի՛նչ անոյշ զգացումներ կը պարունակեն այս տողերը. «Ս. Պոլսէն՝ Ս. Պատրիարք Հօր գրուած նամակէ մը մէջբերուած. «Անցեալ շաբաթ Պոլսոյ թերթերէն իմացանք թէ Երուսաղէմի աստիճականէն, Բեթլեհէմի Ս. Այրէն Երանգեան հայրական արարողութիւններ և Ս. Պատրիարքին Երանգեան պատգամը պիտի տրուի Այդ գիշերը բոլոր մարտիպանները արթուն մնացին, իսկ չունեցողները ունեցող բարեկամներու տուն հաւաքուած էին:

... Զանգակներու խուլ դողանքին յաջորդեց
Զերզ Սրբազնութեան Աւետարանի ընթերցումը,
այն ինչ գեղեցիկ աղօթանութիւն, ինչ անոյշ
և քաղցր եղանակ... բոլորս ալ յուզուած էինք,
և այդ յուզումը նկատելի էր նաև Զեր մէջը:

... Իսկ Զեր խօսքը ինչ հոյակապ և սքան-
չելի, օրքան հայրական, բոլորին սրտին խօսող,
լացողներ ալ կային: — Սրտագրաւ ու անոյշ
են այս սուգերը: հայու բարեպաշտ՝ կրօնապաշտ
հոգիին կանչն է ասիկա, հազար տարիներու կեն-
դանի վկայութիւնը: Արդարև չի մեռնիր այս
ժողովուրդը երբ այսքան մօտ է սրտով իր հո-
գեկան արժէքներուն, իր անցեալին, երկնքին:
Կը շարունակէ նամակագիրը և... Սմանք ուս-
տիային առջև խնկամաններ դրել և մօմեր վա-
սեր են, ուրիշներ ձեկաշօք աղօթներ են, և շա-
տեր լացեր են...: «Տակաւին՝ ճոատիոյ օւնեցող
սուներ, ձիւն ու ցուրտ փչերուան մէջ, բացեր
են իրենց ստան պատուհանները որ չուենցողները
լսեն: «Տակաւին՝» զգիշերուան այդ ժամուն բը-
ժիչի մը օթնոյով հիւանդէ մը կը վերադառնայ
եղեր, երբ կը լսէ երգեցողութիւնը՝ վար կ'իջնէ
օթնոյէն և ձիւնին տակ, պատին կրթնած կ'ուն-
կընդէր երգեցողութիւնը: Այս բոլորը այլևս
պարզ նախասիրութիւնների կամ նախընտրու-
թիւնների չեն, այլ համբուրելի նոյն հոգիին ար-
տայայտութեան կերպեր: հոգեկան ամբարուած
ոյժի մը, քիչ մը պարզեւ, բայց յուզիչ երեսուն-
ներ, դուրս բացատրելի դժուար է, բայց սիրելի:
Հայ կրօնական երգին աղօթեցողութիւնը տար-
րեր է անշուշտ երբ իր բնի սրբալիայրէ մը, որ
հարիւրաւոր տարիներու կեանքն ունի, և ուր
անովմար պահուած է ցեղին տիրական շնչ-
տը: այն հայեցի անուշութիւնը՝ որով տոգոր-
ուած է հայ ասեղծագործութիւնը իր բոլոր ե-
րեսներուն վրայ: Արիւնի և հոգիի ինչ միտք
բխում մըն է հայ երաժշտութիւնը մեր հազա-
րամեայ վշտով օժուել, երբ իր ալիքներուն վրայ
մեղ առած կը տանի երկնայնութեան: Խորհուր-
դին, անհային, օր ոսկի շղարշի մը պէս ծփա-
նուած կ'իջնէ մեր հոգիներուն, ամօքելով այսկերպ
յաւիտենական պատուքը սգեղէն խոռովին:

Երգն ու աղօթքը հայուն, արեան, ցեղի և
դարաւոր ժառանգութեան կնիքովը ծանրա-
գործուած՝ երկրի վրայ իսկ երկնահամ են: Ու
երբ ըստին ու երգուելն բրիտանական մայ-
րաքաղաքէն, ուր կրօնքին միատեք բանաս-
տեղծութիւնը թե ու թախ կուտայ հոգիներուն,
և օրքանք բաւերուն, այն ատեն հայ երգին
ու աղօթքին զգացումն ու կարօտը զմայլագին
տրամութեամբ ու քաղցրութեամբ կը խռովէ
հոգիները:

Գաղթաշխարհը կարօտ է այս բոլորին, վասն
զի գրկուած է այս բոլորէն: Եւ այս չի բխի
միայն նիւթական անկարելիութենէ մը, այլ նաև
հոգեկան այլուրդութենէ:

ԽԱՐԷ.

ԴԻԻԱՆ ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԱՅ

ԼԵ

(Եղիա Եպիսկոպոս Յուսապիմ, առ
Եղիապար կայրողիկոս ի Տիմիաթ) (*):

Շնորհազարգ հօր մերում Տեսունդ
վեհի ծառայ քո և սուրբ ուխտին ոպասա-
ւորք հանդերձ Տեսուն Աստուածատրոյ վար-
դապետիւ ամենեքեանս երկրպագեալ ա-
ռաջի մեծանձնութեանդ ողջոյն մատուցա-
նեմք և հարցանեմք զորպիսութիւնդ տա-
րանջատելոյդ զմէնջ և զանձկութիւն ճա-
նապարհիդ, զոր Տէր Աստուած զդարձն քո
առ մեզ և առ տունս սուրբ բարեաւ տ-
ռաջնորդեսցէ և զառաջակայ դարբեղ-
ղազնացութիւնս քո Հոգին Սուրբ յաջողես-
ցէ: Հօսել յետ սմին տրուալ ծառայ ծա-
ռայից քոց նուաստ եղիաւ յուշ տունեմ
զտեղացս և զայլ ուրիշ եղելոցն զորպի-
սութիւնն, զի թէպէտ յառաջագոյն զիր
զրեալ մեր հանդերձ Ընտամպօլու եկեալ
զրեանց զաղմատացեոց սայրոյն ի փետ-
րուարի Ժե. ուրբաթի օրն ուղարկեցաք սո-
հրամանքդ, բայց այժմ նարդեանս որում
աւուր ի տօնի Սրբոյն Թէոդոսի՝ մեռատա-
ներորդ ժամու եկն օրհնութեան գիրդ, և
մեր ի միւս աւուր կիրակէի զայս զրեալ և
ծանուցեալ, որ վասն Շամայ փաշային ա-
սին՝ թէ ձ. հոգի թալին արարեալ, թէ պաշ
ի տեղս, լուեալ թէ գնացեր ես, զծայնն
զողացեր, այլ բնաւ խապար մի չկայ: Եւ
ձայն մի այլ լսեցաք՝ թէ Սուրբ յաման աղան
զէրէցն ինձիթմիշ կ'ուզէ անէ՝ թէ դու զիր
զրեցիր նորա, որ նա ելաւ փախաւ և ես
փաշին մօտն սուտ անկայ: Եւ Ընտամպօլու
այն զրեանքն էր, զոր յառաջագոյն սէխով
ուղարկեցաք և թէքբար երկու թուղթ այլ
Մարայ ուղարկով եկեր Ընդմուտ անցեր ի
Ղազէ գնացեր, և յունաց ևս զիր կայ ե-
ղեր ի հետ նոյն ուղարկին Ղազէս: Ըրյու-
նաց գիրն ուղարկեր են և զմերն՝ ոչ, թէ
հայուն մեծն ի տեղն չէ տէր՝ չէ տուեր ու-
ղարկ: և այլ խապար մի և զրուց մի չենք
լսած: Եւ մեր փաշան կայ ի նապօրուտ

(*) Ընդօրինակութեան մէջ նամակիս վերնագիրն
է. «Եղիա Եպիսկոպոս զիրն է առ վեհն ի Տիմիաթ»:

նստած . գնալու վրայ է , խապար է ուղարկեր վանքերուն , ԸՃ . զուշ . և մալութա կ'ուզէ . յոյնք և լատինք դէմ են կանգնած՝ թէ չենք իտար . վաղն մէկալ օրն այսքան պայրամլըն պիտի , զո՞ր մէկն տամք . թէ նոքա զինչ որ անին՝ և մեք ընդ նոսաւ եւ յառաջ ուղարկած թուղթն գրեցաք՝ թէ զլատին ո՞րքան հակառակեցաւ ընդ մեզ՝ թէ նա փախստական է , ես զվանքն ա'յնպէս կ'անեմ , և ա'յնպէս կ'անեմ : Յունաց մեծն մարդ էր աղարկեր՝ թէ եկէք քանի մի փող յաչքն կոխեցէք , աւելի պակաս զրուց չատ կ'անէ . մեք այլ նորա խօսիւքն ճՄ . զուշ . տըւաք , հազիւ լռեցուցաք , ղեռ կու գոմխտայ : Եւ եկեալ ուխտաւորքն յետ գնալն քու՞մ՝ փարա քէսէ վասն ճանապարհի զուլմէն դեռ մինչև ցայսօր երկուքէ երեքէ կու գան , և այնպիսի պէլլի պաշլլի մարդ չկայ : Բայց մէկ քսան հոգի են կիւոցի խզան մզան և քանի մի Ղըրմու և քանի մի Թօխաթու , Սեւաստու և այլ որիշ տեղաց , բայց Բաղէշու և Վանայ դեռ չեն եկած . կ'ասեն՝ թէ խէլլի ուխտաւորք կան գալու , ապա այժմ յայտնի չէ , և զտանս գառն և զտուրն նէչէ տեղ մեծ և փոքր տալիք կայ , որ կու գան կու նեղացնեն զմեզ , որպէս որ քէհիլին տղոցն ԲՃԼ . (230) զուշ . , որ միշտ կու գան կ'երթան և թէ Շէհրէ երկթին և Պալապաշէ մօրն և այլ սոյնպիսեաց , զոր ոչ գիր ունին և ոչ հրամանքդ առ մեզ պատուիրեցիր՝ թէ տաս . պէլլի ինչ որ ի յառաջին թղթի մէջն գրեր էիր՝ թէ տաս , բարի է , բայց զմնացելոյն՝ առանց հրամանի վեհիդ ոչ կարեմ փող մի հատուցանել : Եւ գարձեալ Լստեփօ ծառայէդ ողջոյն և երկըրպագութիւն վեհիդ իմում , որ վասն իմս գրերես՝ թէ թո՞ղ զգիրքն առնու և ժամանէ . թէ հնար էր՝ թե առեալ կու թուէի , բայց ճանապարհի գէհվալն ոչ հմուտ լինելոյ յաղագի չկարացիր գալոյ , և թէ զմնալս իմ և չգալս ի միասին՝ արեցութիւնն եղեւ պատճառ , և կու սպասէի միոյ նուագի և այժմ լուայ , զոր կրկին խնդրեր ես՝ թէ գայ , ի հետ ահուս չեմ կարեր գալ , զի սա շեշտակի է , ահա ես յետ միոյ աւուր ի հետ հաճոցն գալոց եմ՝ թէ Տէր կամեսցի , և մինչ ի Ղաթեա գամ , թէ տեսնում , թէ զապիլ է , միայնակ թինէոյն կու ժամանեմ տեսնող իմում , և թէ զապիլ չի լինայ թինէոյն , ի Մարը կու գնամ և անախ Սատու-

ծով հուպ ընդ հուպ տեսանելոց եմք զիրեարս . և թէ հնար է , զիր գրես ի Մարը , յորժամ գամ նա զի թէ զով առ վեհդ հասուցանեն , և թէ զապիլ է , զիշխանն ի Ղաթեա ի պէմս ուղարկես , որ եկեալ առցէ զիս . շուտով յառաջեցուցես զիշխանն , զի ես լինայ թէ թէզով ժամանեմ ի Թաղեա :

Գրեցաւ փետրուարի իե . [1667] :

ԼԶ

(Նղիս եպիսկոպոս Երուսաղեմէ առ Նղիազար կաթողիկոս ի Հալեպ) (*) :

Պատուականագոյն հարց և սրբազան հայրապետաց , երջանկափառ րաբունեաց տեսաւնդ մերոյ վեհի և հոգեւոր հօր հարազատի , այլ մեծարգոյ պետի և զիտապետի տանս սրբոյ՝ մեծ և փոքր կարգաւորք և մահտեսիք առ հասարակ ամենեքեան խոնարհեալ երկիր պազանեմք առաջի ձեր և երես անկեալ հարցանեմք զգիրդոյն և զորպէսն ձեր , զոր Տէր Աստուած խաղաղութեամբ յաջողեցէ զառաջակայ գրարի և զսիրոյ զխորհուրդս և զգործս ձեր : Եւ թէ զմերմէ իրակութենէ լրցի հարցումն ի սուրբ հարցդ՝ ամենեքեանս աղօթս առեալ , զձեռս մեր վերամբարձեալ , լաւագին դիմօք և կողկողագին հեծեմանօք աղաչեմք զԱստուած , զի տացէ ի միջի ձերում սէր և հաշտութիւն և բոլոր Հայաստանեայց ազգիս խաղաղութիւն և սուրբ տանս յանդորրութիւն և շինութիւն : Այլ և զայս յատկապէս ծառուցանեմ հրամանուցդ , հոգեւորաւոր , ծառայ քո Նղիսս վասն տանս որպիսութեանն , թէ զախիրայէ պակասութեանն և թէ քաղաքիս ամենայն իրաց սղութեանն , ցորեան ասես՝ հատ մի չկայ , մէկ երեսով զուշ . ելաւ զինն քիլէն՝ չենք կարեր առնել . և այլն նոյնպէս թէ՛ գէթոնն և թէ խաղողն այս տարի սակաւ է : Եւ թէ քաղաքիս բռնաւորաց կողմանէ և շխերաց՝ լաւ են , և նոր զատին յունիսի ժթ . եմուտ ի քաղաքս , կանաչ գլուխ է և շինտիլիկ ազէկ մարդ

(*) Ընդօրինակութեան մէջ նամակիս վերնագիրն է . «Երուսաղեմայ միաբանից գիրն է , յետ երանելոյն միւր ի Կիւրոսէ ի Հալասայ՝ վասն խղճի իւրեանց» :

կ'երեւայ. նախկին Պէրպէրզատէ նախկին է, լաւ մէկ մի է, և մօլլային համար կ'աւսեն՝ թէ նաքիպին փեսան է և բնաւ դուրս ելած է, և Ըստմատան միւսէլլիմն ի հետ մեր ազէկ է և ազգերն ևս սիրով են ընդ մեզ քոյին սուրբ աղօթիւքդ, գոհութիւն Աստուծոյ, և սուրբ տանս միաբանքն մեծ և փոքր սիրով են ընդ իրեարս և մեզ հնաւ զանդ։ Այլ և զայս յայտ առնեմ սուրբ հօրդ, զի յունաց ազգի մեծն՝ տէսպօսի Նիքտասիւսն հրամանուցդ յոյժ թախանձանօք և սիրով ողջոյն մատուցանէ և զորպիսութիւնդ հարցանելով հարցանէ, և զայս խզմէթս և լաւութիւնս խնդրէ ի քէն, զի լըւեալ թէ չուխայի նաւեր եկեր, խիստ գերեկցաւ և զայս գիրս վասն այն հրամանուցդ ուղարկեաց, որ ի հասանել թղթիւս իւրեան ԵՃ. (500) դռ. ի չուխա առեալ ուղարկես. և ի մեր վերայ թէպէտ ԵՃ. դռ. ունէր, որ վասն տանս պակասութեանն փոխ առեալ էաք ի նմանէ, զնա չի յիշեց. թո՛ղ զչուխան ուղարկէ հոգեւորտէն, թէ ձեզ դրամ պիտենայ, ես կու տամ, ասաց։ Բէրէմ անես, հոգեւոր հա՛յր, էհմալ չանես, զի սորա լաւութիւնն ի սուրբ տանս և ի մեր վերայ բազում է, քանի հրամանքդ ի տանէս բաժաներ ես, օր մի զմեր և զմիաբանիցն զխաթրն առանց հարցանելոյ թողած է։ Աստուած իւրն և հրամանուցդ կենդանութիւն շնորհէ։ Եւ դարձեալ՝ որպէս որ հրամանքդ Տիմիաթու առ մեզ գիր էիր գրեր՝ թէ տանդ զախիբի ինչ պակասութիւն լինայ՝ Խօճա Վասիլին թուղթ գրեցէք, որ նա ուղարկէ։ Մօտ ժամանակիս յունաց մեծին ասաք, որ նա ինք իւր ձեռով թուղթ գրեց ի վերայ Վասիլին՝ թէ հայոց ազգին բակլա, ոսպ, սիսեռ և թէ բրինձ որքան պիտոյ է՝ նոցա ուղարկես. յոյս ունիմ, որ յետ քանի մի աւուր գայ, եւ մեր ամենեցուն սիրտն ի գող է՝ թէ աճապա ի ձեռնէ ինչ խապար մի կուգայ, գիշեր և ցերեկ աշերնիս ի ճանապարհ է։ Վասն Աստուծոյ զմեզ անմխիթար չթողուս, չուտով աւետեաց և ուրախութեան գիր մի ուղարկես, որ մեք այլ լուեալ զձեր սէրն և միաբանութիւնն՝ խնդամք և ուրախանամք։ Եւ յունաց ազգին չուխային հոգ լինաս և նոցա կրկին գիր մի այլ, որպէս որ հրամանուցդ է հաճոյ՝ գրեալ ուղարկես, զի յոյժ կաթոգին սիրով փափաքի և տենչայ վասն

տեսութեան տեսանդ իմոյ։ Դարձեալ և վասն տանս խզմէթի վերայ հոգարարձու լինօղ և մեզ ձեռընտու մէկ մի չկայ. ազաչեմ՝ որ զմահտեսի վարդանն չուտով ուղարկես, քանզի զմուտ և զել սուրբ տանս հմուտ և տեղեակ է։ Աւաքիսս վարդապետին, Մի. նաս վարդապետին, Նեքսէս տիրացուն և այլ միաբանիցն յոյժ սիրով ողջոյն։ Դրեցաւ յունիս ի. [1667], Հայր սուրբ, յաղագս յունաց խզմէթին, որ վասն չուխային սրառ քեզ յանձնեցին, առաւելոյ(?) էր ընդ հրամանքդ, զի գրիս բերողն Փոսանգ էր, նոցա թէնէզուլ և մուշնէթ չարար մեծն, վասն որոյ առ քեզ յանձնեաց՝ թէ նա իմ օրգի և սիրելի է, ևս նորա կու յանձնեմ զայս մէկ խզմէթս։

ԼԷ

(Մարտիրոս վարդապետ Գրիմեցի Հալկպէն առ Խօճա Էմիրզա ի Կ. Պոլիս)(*)։

Դարձեալ զայս գիտասջիք Խօճա Իմիրզա և Պարոն Խոսրով, ահա զԵղիազարի առ իս ուղարկած գրին սուրաթն այդ է, զոր տեսանէք։ Եթէ ասիցէք՝ թէ այս գրի մէջն փոր կշտանալոյ խօսք չկայ, մեք զայն դրամի խօսքն իւրեան բերանով էաք պատուիրեալ, նոյնպէս և նա պատուիրեալ էր բանիւ թղթաբերիս, ասելով՝ թէ այնչափ լինայ որ անգամ մի տեսանեմք զմիմեանս. նորա պարտքն իմ է, ես ու նա միայն գիտենամք. ինչ իլազըմ որ աշխարհ գիտենայ, զմեզ տիլէմիլ անէ, միթէ ես չեմ գիտեր զնորա պարտքն ունենալն։ Զայս և այլ բազում սոյնպիսիս յանձն առեալ էր, վասն այն ելեալ եկի ի քաղաքս՝ թէ մէկ հնար մի լինենայ մեր պարտուցն։ Զինչ առնեմ, այնչափ դրամ ու փող մօխեցաք, ամէնն անօգուտ և տարաժամ ատենի եղև, որ փողու մի չահու չեղև։ Թէ հիմայ ես զձեզ պատճառեմ, դուք զիս զնէք պատճառ. ինչ չահ լինենայ երկոցունցն։ Նա իսէ ունի ձեռքն այնչափ մալ ու ապրանք. զինքն դի՛մի կորցնելու ֆուրսանթ մի

(*) Ընդօրինակութեան մէջ նամակիս վերնագիրն է. «Մարտիրոս վարդապետն գրեալ ի Հալապայ զգիրս Էմիրզային վասն հաշտութեան խրատոյն»։

չանկաւ ձեռնկալաւ Օսմանցու դուռն լաւ գիտեմք, ով որ գրամով զնայ՝ բանն չուտ կու չինվիւր Տեսի՝ որ այլ կերպիւ հնար չեղեւ, դուք այլ մնացիք ալդպէս խեղճ պարտաւորաց ձեռքն, վասն որոյ զայս հնարեցայ. ճիւղնէմէ զիւր զլուսն, զայ տեղս, հաշտութիւն մի լինի, կէս մի պարտուց ճարէ տայ, կէս մի այլ գրութ աստի անտի ժողովք նուիրակութիւն առնելով՝ ազատութեան հնար մի գտանեմք. մանաւանդ որ աշխարհ ամենայն ի վրդովմանէ կու ազատի. Հիմա քանի որ այս աղմուկս իմէջմիւս կայ, թէ հրեշտակ Աստուծոյ գնայ, երկու փող մէկէ մի ուղեւու ճար չկայ, և թէ տեղաց մի պարտք անելու ջանամք՝ հինգ դու. մարդ չի աւտար տալու: Ոչ միայն պարտք, այլ և բազում տեղիք կայ, որ զգանձանակն հետ կու պահեն չեն իտար, որպէս որ ահա Տիրապէքիւր չորս հինգ տարէն զանձանակ գայ, փող չեն ուղարկեր ոչ ինձ և ոչ նորա, ասելով՝ թէ մինչ որ մէկ գիր չեղնայ կամ խաղաղութիւն՝ փող չեմք իտար: Ահա՛, սիրելիք իմ, այսքան խանարհիւն և խաղաղութիւն խնդրելն այդ պարտուցն համար է և զձեզ ազատելու ի պարտուցն: Եւ եթէ՛ թէ մեք քեզանէ սըխլաթով դրամ չեմք ուղեր, սախըն գու զնա մի՛ մօտեցներ այդ կերպիւն: Ինձի գիր գրեցէք, որ ես այլ ամուր կենամ, զնա չի մօտեցնեմ: Այնչափ միտք ու ֆիքր արարի, քան զայս առաւել ճար չի գտի. եթէ դուք այլ իմն կերպ ճար կու գիտէք, ասացէք զի արարելոյ: Եթէ իւրեան կորցընելու ճար կենար, իսկի կոծ չէր, Աստուած ուղորձած էր. այնուհետեւ թէ ուստի որ պարտք ու փոխ դրամ ուղէք՝ թէ՛ ֆոանկաց, թէ յունաց և թէ թուրքից՝ կու տային: Բայց այժմ ամենեցուն բերանն կայ՝ թէ նա քանի ոսկի արծաթ ունի, վաղն կու գնայ՝ կ'առնէ կու գայ, ասելով, մէկ ըստակ չեն իտար: Վասն որոյ զայս իմացայ հնար. եթէ դուք այլ իմն շահաւէտ խրատ կու գիտէք՝ արարէք զմեզ խելամուտ և ես հետեւեցայ խորհրդոց ձերոց: Ահա այժմ այնուհետեւ մտք սպասեմք զաւստեան նորա. և եթէ Աստուած տնօրինէ որ գայ, ինչ կերպիւն խօսք որ զրուց որ լինենայ իմէջ մեր, նա՛ այն կերպիւն փութով ծանուցանեմք առ ձեզ: Մանաւանդ որ հոգեւորտիրն մարդ կ'ուղարկեմք, որ

Իզմիրու և ի քաղաքէդ ուխտաւորք ժողովէ գայ այս տարուս երուսաղէմ և լինի կատարեալ սէր և հաշտութիւն և դադարի աշխարհ ի վրդովմանէ: Մեր միտքն այս է՝ թէ գայ, ապա թէ ստէ, այսուհետեւ այլ իմն խորհուրդ, զոր ինչ պատշաճն է, խորհեալ չուտով առ ձեզ կու գրեմք: Խիստ որ երկարէ՝ մինչ Վարդապետ յայտնի կու լինի թէ ինչ կերպ որ լինելոց է: Բայց դուք զտեղւոյդ որպիսութիւնն, կամ թէ Յակոբ վարդապետն Իզմիր գիրնչ գործ յառաջեցոյց՝ մի ըստ միովէ գրեալք և զհոգեւորտիրի ինչ բանի վերայ լինայն և զայն ի կարգի ծանուցէք: Դարձեալ հարկ զնէք հոգեւորտիրն վերայ, որ ամենայն աշխարհք զիր թող զրէ հրաւիրական՝ թէ ես երուսաղէմ կու գնամ, դուք այլ որչափ երեւելի տաւաթաւորք կայք՝ զայք այս տարի երուսաղէմ, մանաւանդ յԱրեւելից աշխարհն: Թո՛ղ թէ խաղաղութիւն լինի չլինի, թող հոգեւորտիրի գիրն այլ գնայ: և թէ լինի խաղաղութիւն ըստ մերոյ կամացն՝ նա՛ մեք ևս կու գրեմք աստի յամենայն տեղիս գիր: Միթէ բարեբարն Աստուած գրաւին առաջնորդեցէ և կամք իւր օրհնեալ եղիցի. ամէն [1667]:

Հրատարակեց՝ Մ. Ն. Ն.

Ն Ո Ր Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ն Ե Ր

Ո. Աթոռոյս մէջ, պաշտօնի հետեւալ փոփոխութիւններ տեղի ունեցան անցեալ ամիսներու ընթացքին: Հոգ. Տ. Շնորհք վրդ. քնարուած ըլլալով անդամ Տնօրէն Ժողովոյ Հայֆայէն վերադարձաւ վանք. իր տեղ Հոգեւոր Հովիւ նշանակուեցաւ Տ. Յուսէփ վրդ.: Ո. Հրեշտակապետաց վանուց նախկին տեսուչը Սոյն վանուց տեսչութիւնը յանձնուեցաւ Բեթղեմէմի վանուց տեսուչ՝ Տ. Սուրեն վրդ.-ի, որուն տեղ նոյն հաստատութեան տեսուչ նշանակուեցաւ Տ. Միւսնու վրդ.: Տնօրէն Ժողովոյ նախկին անդամներն էին: Հայֆայի եկեղեցւոյ Ժամարար գրկուեցաւ Կոյնիւրէն թղթակցութեանց զիւանդակիր Տ. Յակոբ Արեղայ՝ Տ. Շահէ Արեղայի տեղ. որուն փոխանցուեցաւ հանդերձակետութեան պաշտօնը՝ Տ. Տրդատ վրդ.-ի հրաժարումով: Տ. Հրազդան Արեղայ հրաժարած ըլլալով Ժառ. վարժ.-ի փոխտեսչութեան պաշտօնէն, կոչուեցաւ թարգմանութեան պաշտօնին Տ. Պոպկ վրդ.-ի տեղ. որ անդամ ընտրուած էր Տնօրէն Ժողովոյ Ժառ. վարժ.-ի փոխտեսչութեան պաշտօնին կոչուեցաւ Տ. Զաւէն Արեղայ, որուն տեղ մատակարար նշանակուեցաւ Տ. Կոմիտաս Արեղան:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱԶԳԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

Կը խորհրդով թէ միջին հայ անհատին մօտ կարեւոր բան կը պսակուի որ կարելի է կոչել գործնական ազգասիրութիւն:

Բոլոր ալ աւելի կամ նուազ չափով կը սիրենք մեր ազգը, բայց սիրելը բան մը, և այս սէրը մեր կեանքին բոլոր երկաններուն վրայ գործնականացէս արտայայտելը բոլորովին ուրիշ բան մըն է:

Գործնական ազգասիրութիւնը կը պահանջէ ամէն բանէ առաջ զոհողութիւն: Բայց զոհողութիւն ըսելով պէտք չէ՛ անպատճառ կամ միայն նրաժական զոհողութիւն հասկնալ: Ամէն մարդ կրնայ զրամ չունենալ ազգին տալու համար, բայց ամէն մարդ իր լաւագոյնէն բաժին մը կրնայ հանել և տալ իր ազգին: Կարեւորը ազգին տալ կամ անոր նուիրուիլն է: Տալ գիտնալ, տալու վարժուիլ և սիրով տալ պէտք է սովորինք: Ամէն հայու պարտականութիւնն է սիրել իր Ազգը, հպարտ ըլլալ, և ոչ թէ ամօթ զգալ այս ազգին դաւակ ըլլալուն:

Ծիւղ է որ մենք շատ փոքր ազգ մըն ենք, անտէր և անհայրենիք. ու այս պատճառով շատ անգամ կարգ մը ասպարէզներու մէջ մեր յառաջդիմութեան կտրծէք թէ խոչնդոտ կը դառնայ մեր ազգութեան այդ նկարագիրը: Արտակարգ կարողութիւն պէտք է շատ անգամ հայուն համար կարենալ այս տեսակ ասպարէզներու մէջ յառաջդիմելու: Բայց մօռնալու չէ որ աղքատին դաւակն ալ յառաջադէմ է յաճախ: Եթէ մենք ազգովին աղքատ ենք, այս աղքատութիւնը պէտք է մեզ մղէ տասնապատկելու մեր ձիգերը գմեղ լաւագոյն արժանիքներով և կարողութիւններով օժտելու համար, որպէսզի մեր անձնական արժանիքներով կարենանք ձեռք բերել այն յաջողութիւնները՝ որ ուրիշներ հարստութեամբ կամ ազգային պաշտպանութեամբ ձեռք կը բերեն:

Հետեւաբար իմ համոզումովս գործնական ազգասիրութիւնը կը պահանջէ երկու բան: Առաջին՝ զոհողութիւն իր ազգին համար: Երկրորդ՝ ինքնապարգայում՝ դարձեալ իր ազգին համար:

Գիտենք որ հայը միշտ տուած է և կու

տայ Ազգին: Այո, մեծն ու փոքրը, հարուստն ու աղքատը տուած են միշտ իրենց լուծան, մանաւանդ երբ աղէտներ եկած և սխալած են Ազգին գլխուն: Բայց ինձ այնպէս կը թուի որ ազգային մեծ բարերարներու և ազգասէրներու թիւը հետզհետէ կը նուազի: Միջին հայը գծկամակելով սկսած է տալ ինչո՞ւ արդեօք այնպէս է:

Ըստ իս, գլխաւոր պատճառներն են հետեւեալները:

1) Կեանքի պայքարը սաստկացած է և այդ բուռն պայքարին մէջ հայը կարող չէ այլևս զրամ չահիլ այն գիւրութեամբ որով նա կը չահէր այդ զրամը անցեալին մէջ:

2) Կեանքի պահանջները բազմապատկուած են, այնպէս որ հայը նոյնիսկ եթէ, բազմապատկած անցեալ ժամանակներուն, շատ աւելին չահէր, այսօր դարձեալ հագիւ պիտի կրնար իր օրուան պէտքերը գոհացնել:

3) Ուրիշ ազգեր կու տան սիրով իրենց ազգին անոր համար որ անոնք իրենց տուածին փոխարէնը կ'օտանան. երբ, օրինակի համար, ազգի մը անկախութեան սպառնալիք ըլլայ, կը տեսնէք որ այդ ազգին դաւակները հազգին զոհողութիւններ կ'ընեն սիրով, բայց անոնք իրենց զոհողութեանց արդիւնքը կը վայելեն, իրենց տուածին փոխարէնը կ'օտանան իրենց անկախութիւնը փրկելով:

Արդ, ինչ որ ալ ըլլայ կեանքի պայքարը և դարուն պահանջները, հայը պէտք է գիտնայ որ պարտականութիւն ունի իր ազգին հանդէպ, ինչպէս իր ծնողաց կամ ընտանիքին հանդէպ: Եթէ իր չահածը անբաւական է, ան պէտք է ձիգ մը ընէ աւելին կարենալ չահելու համար, որպէսզի իր չահածէն բաժին մըն ալ կարենայ հանել իր ազգին: Կամ քի տէր մարդիկ որքան ալ զգան կեանքի բոլոր ծանրացած, այնքան աւելի կ'աշխատին և կը յառաջդիմեն. այնպէս որ շատ անգամ անոնք զգացած ու խոստովանած են թէ այնքան յառաջդիմած պիտի չըլլային, եթէ իրենց կեանքին բոլոր այնքան ծանր եղած չըլլար:

Չվախմանք ուրեմն մեր բոլոր քիչիկ մը ծանրացնելէ ազգային տուրքերով, անոնք

մեզ մզուժ կրնան տալ աւելի աշխատելու և յառաջդիմելու:

Յետոյ, բնական է անշուշտ, որ մարդ վհատի երբ շարունակ տայ և փոխարէնը չ'ստանայ. բայց մենք պէտք է տանք մեր ազգին, այն գիտակցութեամբ որ մեր տուածին փոխարէնը չենք կրնար շուտով ստանալ: Երբ անմիջական արդիւնք չսպասենք չենք վհատիր:

Դանք այժմ ինքնազարգացման:

Մենք, պէտք ենք զմեզ հետզհետէ և օրէ օր աւելի զարգացնել. ինչ որ ալ ըլլայ, մեր ասպարէզը, մեր արուեստը կամ արհեստը, մենք մեր կարողութիւնները պէտք է մշակենք: Ամէն անցնող օր մեր իւրաքանչիւրին վրայ նոր ձիւք, նոր արժանիք, նոր կարողութիւն, նոր առաքիչ-նութիւն պէտք է աւելցնէ:

Պէտք է որ բարոյապէս, մտաւորապէս և ֆիզիքապէս հետզհետէ աւելի զարգանանք: Ամէն դաշտի մէջ պէտք է մարզունք և զարդանանք և աշխատինք տիպար քաղաքացիներ ըլլալու: Իր ազգին օգտակար չի կրնար ըլլալ նա, որ իր անձին օգտակար չէ կրցած ըլլալ:

Մեր արժանիքները ու կարողութիւնները պէտք է բազմապատկենք ոչ թէ անձնական փառքի համար, այլ մեր ազգին փառքին համար: Մենք փոքր ազգ մեծ ազգերու կողքին պէտք է որ փայլինք: Այն ատեն կրնամ ըսել զրամէն շատ աւելին տուած կ'ըլլանք մեր ազգին, անոր փառքն ու պատիւը աւելցնելով:

Մեր արտակարգ կարողութիւններով և արժանիքներով պէտք է բաղձալի տարր մը ըլլանք ու նկատուինք ամէն ազգերու մօտ: Երբ տիպար քաղաքացիներ ըլլանք մեզ հիւրընկալող ազգերուն, զմեզ պատրաստած կ'ըլլանք մեր հայրենիքին համար:

Ահա այսպէս է, ըստ իս, որ ամէն հայ կրնայ գործնականի վերածել իր ազգասիրութիւնը:

Կ. ՄԻՀՐԱՆԵԱՆ

Երուսաղիմ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

Հ Ո Գ Ն Հ Ա Ն Գ Ի Ս Յ

ԵՐԱՆԱՇԵՆՈՐԸ Տ. ԹՈՐԳՈՍ Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԺԻ
ՄԱՀՈՒՆԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԵԼԻՑԻՆ ԱՌԹԻՒ

Փետրուար 9-ի Կիրակիին հոգեհանգստեան հանդիսաւոր պաշտամունք կատարուեցաւ, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, ի հանդիստ հոգւոյ մեծանուն Պատրիարքին Ս. Աթոռոյ, Երջանկայիշատակ Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարքի, իր մահուան երկրորդ տարեկիցին առթիւ:

Ս. Պատրարգի միջոցին քարոզեց Տ. Նորայր Վերք, «Զի ի հուր փորձի ոսկի, և մարդ՝ ի բովս տառապանաց» բնարանով, Տառապանքին ազնւացնող, զտող ու զօրացնող հանգամանքը վեր հանեց կենդանի օրինակներովը Աստուածաշունչի և Հայկեան Պատմութեան տիպար դէմքերուն: Ու նոյն շաւիղէն, տառապանքի կրակին մէջէն իր հաւատքին ամրոցը կերտած իր հոգիին ազնուականութիւնը ձեռք բերած անձնեքն մէկը իրիկ ներկայացուց Հանգ. Տ. Թորգոմ Սրբազանը, որ զիտցաւ փոխանակ խոստափելու, զիմագրաւել կեանքին զփոխարութիւններն ու տառապանքները, իր Եկեղեցիին ու ազգին նուիրելով ամենաընտիր բաժինը իր որով ու մտքի արգասիքներուն:

«Հայր մերքէն վերջ կատարուեցաւ հոգեհանգստեան միահայուք պաշտօն, հանդիսապետութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր:

Ս. Պատրարգի աւարտումէն յետոյ ամբողջ Միաբանութիւնը և աշակերտութիւնը, ծանրագնաց և երկարածից թափօրով ի գլուխ ունենալով Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը ուղղուեցան Ս. Փրկիչ, Լուսահոգւոյն հողակոյտին ուխտի երթալու: Ս. Թարգմանչաց Նախակրթարանի երկսեռ ուսանողութիւնը երկու գիծով բացաւ՝ մէկը վարժարանի սալայատակին երկայնութեամբ, ուրիշ տարիներէ թափօրը, հոգեբանութեամբ ժառանգաւոր սաները երգեցին ուխտի երգը Դուրեան Սրբազանի՝ «Եթէ զիս տանիս» թափօրին մէջէն կը տարուէր խաչածն պսակ մը: Նախակրթարանի բարձրագոյն երկու դասարանները և ուսուցչական խումբը միացան թափօրին, երկու ծաղկեպսակներով, մինչև հողադամբան: Հոն ևս կատարուեցաւ հոգեհանգստեան կարգ, որմէ յետոյ, Եկեղեցւոյ խորհրդին առիւնէն, խօսեցաւ Հոգ. Տ. Արթուր Վերք. յիշեցնելով Թորգոմ Սրբազանի անձին պակասով զգացուած խորունկ վիշտը Միաբանութեան և համօրէն ազգին: Յետոյ ներկայացնելով Սրբազանին անձին հմայքը, ըսաւ. «Սիրելի զիտցաւ որուն համար մանաւանդ սիրուեցաւ. իր հոգիին բացառիկ որակը, իր մտքին բազմազան շնորհները, սիրելի դարձուցեր էին զինք, այն խոր ու լուրջ սիրով, որ հիացումը կը ծնի: Լայն էր քայքայ լին իր սիրտը, Միաբանութեան երէց անդամներէն և բարեկամներէն սկսեալ մինչև կարմալանջ փոքրիկները Ս. Թարգմանչաց. «Ս. Յակոբիները, ինչպէս ինք կը սիրէր կոչել:

Ու այս ժողովուրդն ալ որ եկեր է այսօր հաս, և որ բացակայ է, մեկէ աւելի կապերով կը յիշէ այնքան շնորհներով հարուստ անոր անձը: Իր խօսքերը չեն կրնար մոռցուիլ բոլորին մտքէն: Ազգ, եկեղեցի, խղճմտանք, բարոյական, բանք՝ որոնք չըթանակները կազմեցին իր մասնաւորին: «Կրօնի հոգին ու ազգին սէրը» ու ասանց «սերտ հրապոյրը», սեւեռուն երազը մնաց միշտ, բանաստեղծի իր հագիլին:

Կը յիշէք անշուշտ իր խոհուն ու բարութեամբ աղուորացած աչքերը, իր պատկառանք ազդող ու հիացում պարտադրող կերպարանքը, երբ կը խօսէր հայրապետական իր գանձէն:

Սիրով մտիկ կ'ընէինք զինք, որովհետեւ իր խօսքերուն մէջ չունէ՛մ կար, դարձմ կար ամբողջ:

Թորգոմ Սրբազանին կենդանագրին հիմնական գիծերը զժառար է ճշգրտելոյ անով որ անոնք անքան մօտիկ են մարդոց միջինը կազմող, բայց յաւերժական ընդհանուր գիծերուն: Եւ կէ չէր վախճար մանուկը, իր թեկերը բանալու և դայն գրկելու համար, աղքատը, որբայրին անոր կը զիմէին, իրենց սրտերը բանալու համար: Եւ կէ հաճոյք կը զգային մեր ազգին մշտաւորականները, որոնք կը փնտէրին միշտ իր խօսքը, իր ընկերութիւնը, մտերմութիւնն ու թելադրանքը: Զէր ճնշեր իր չըմանակին վրայ, Թորգոմ Սրբազան ամենուն կը պատկանէր, ու այս պարագան կը բացատրէ իր ժողովրդականութեան ընդարձակ նշարագիրը:

Ազգը անոր վարպետութեան վստահեցաւ նուրբ ու բարձր պաշտօններ, ու իր սրտին համազարկին թելադրանքներով իր կը յաջողէր ու կը յաջողէր այնպիսի գործեր ուր ուրիշներ ձախողեր էին: Սրտով կը մօտենար մարդերուն, պարագաներուն, գիտէր բանալ սրտերուն ամուր կզպուած դռները, գիտէր պարագային համեմատ գտնել իր ըսելիքը, ու այդ իսկ պատճառաւ կ'անցնէր իր խօսքը փաշտաններէ մինչև շինականները: Ու այս մասնակի վիճակը, թոյլ տրուել մեզ որակել, մեծ մարդու արժանիքը երևաւ տարի անցած է իր մահէն ասդին, ու ոչինչ տօգունած այս ամենը, մեր սիրտերը կ'սկծաւ գին կ'ողբան զինք և իր հողակոյտին կը բերեն իրենց էն ազնիւ զգացումները:

Ի՞նչ փոյթ թէ իր գերեզմանը չունի տակաւին կոթող, իր գերեզմանի կոթողին տեղ ինք իր ազնուական հոգիին շնորհներով կեցած է: Անտեսանելի իր անձին արձանը կը խօսի մեզի այս հողակոյտին մէջէն: Երանի՜ թէ գալիք օրերուն ալ խօսէր ան իրիկ հրաւեր՝ շարունակելու համար անաւարտ մնացած տեսիլքի ճամբան: Խո՛ւնիկ ու արցո՛ւնք յիշատակիկ խորանին, Սրբազան Հայր...»

Ապա, Բարեկնո՛ր Տիրացու Դրանիկ Սրի, Ղազարեանը արտասանեց Հոգեւոյն Սրբազանին «Ազօթը փան Հայաստանեայց եկեղեցոյ» քերթուածը: Ու ժառանգաւոր սաներու երգած Դուրեան Սրբազանի «Խաչը» քերթուածէն վերջ, Մխարանութիւնը նոյն հանգիստութեամբ փանք վերագարծաւ:

Տ Ո Ն Ա Կ Ա Ն Ք Ե Ի Բ Ե Մ Ա Ա Կ Ա Ն Ք

* 2 փետ. Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ Բարոզեց Տ. Գեորգ Վրդ., «Քանզի գլուխ պատուիրանին սէր է» բընարանով: Յայց տուաւ թէ սիրով սարսած կեանքին մէջ՝ հանդէպ անձին սրէն բին, բնկերին, կը փառաբորուի Աստուծոյ անունը: Եւ յորդորեց մայրերը որ սիրոյ պատու իրանին մէջ մեծցնեն իրենց մանուկները:

* 9 փետ. Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, ի հանգիստ հոգւոյ Հանգուցեակ Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարքի, որուն մահուան երկրորդ տարեիցն էր: Քարոզեց Տ. Նորայր Վրդ., «Զի ի հուր փորձի ռակի, և մարդ՝ ի բովս տառապանաց» բնարանով: Յայց տուաւ թէ սխալ է տառապանքէ խուսափիլ, քանի որ անիկա, կրակին նման, կը դաւէ, կը դորացնէ, կ'ազնուացնէ, կը որբացնէ մարդուն հոգին: Եւ, Աստուածաշունչի ու Հայ կեանքի մեծ դէմքերը ներկայացուց իրեն մեծագոյն տառապողները: Եւ այս շարքին աւելցուց նաև զմեր անոր՝ որուն հոգեւոյն ի հանգիստ կը մատուցուէր այսօր Ս. Պատարագ:

* 23 փետ. Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Քարոզեց Տ. Սերովբէ Վրդ., «Ի վերջնում աւուր տօնիս...» Յիսուս աղաղակէր և ասէր՝ որ ծարաւի իցէ եկեսցէ առ իս և արբցէ՝ բնարանով: Մինչև վերջին այս տօնը Յիսուսի քարոզութիւններուն մէջ միշտ զգացուած է խաղաղ լեշտ մը, սփոփարար, քաջակերող ոգի մը. սակայն հակառակ այս ամենուն, կոյր էր մնացեր ժողովուրդը, ուստի ձայնին մէջ զայրոյթ մը զրած, Յիսուս կուտայ իր կտակը — «Որ ծարաւի իցէ եկեսցէ առ իս»: Մարդիկ միշտ զժբախտ են եղած երբ անտեսած են Աստուծոյ սէրը, Աւետարանի ուղղութիւնը, երկնքի ձայնը, իրենց կեանքին զարգացման միջոցին:

— Երեկոյին, հանգիստաւորապէս կատարուեցաւ նախատեսուող վարդանանց Զօրավարաց, Ժառանգաւոր սաներուն տօնը լինելով, ինչպէս է Ս. Ստեփանոսինը Սարկաւազաց, տօնին շարականները իրենք երգեցին, իրենց կողմէ և իրենց մէջէն ընտրուած զասպետներուն առաջնորդութեամբ:

* 24 փետ. Բշ. — Տօմ վարդապետաց Զօրավարաց: Պատարագեց Ժառ. Վարժարանի և Ընծայարանի Տեսուչ՝ Լոգ. Տ. Եղիշէ Վրդ. և քարոզեց, Աւետարանէն բնարան անելով՝ «Լոգին է կենդանարար, մարմին ինչ ոչ օգնէ» խօսքը: Հաւատոսեց թէ, Աւարայրը մեր մէջ ճակատամարտ ըլլալէ վեր և առաջ, սրբաբան մըն է: Հերոսներ ըլլալէ աւելի, սուրբեր են վարդանանց ռազմիկները: Յայց տուաւ ստուգութիւնը վարդանանց ուղղութեան որ հետամուտ եղաւ հոգեկանին, սրբութիւններուն ազատագրման, ու նայեցաւ ապագային, կարենալ ըլլալու համար հայելին և ուղեգիրը մեր պատմութեան:

* 27 փետ. Եշ. — Տեսնենք նախ: Տեսանք ընդառաջի տօնին առթիւ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Քարոզեց Տ. Արթուր Վրդ., «Անդ արձակեալ գիս Տէր ի խաղաղութիւն»

քնարանով, ներկայացուց Սիմէոն ծերունին իր-
րե պատկերը աննահանջ յոյսին, որ հաւատքին
լոյսովը գիտէ սպասել իր սակի երազին կատար-
մանը, հակառակ իր մէջ և իր չուրջը կատարուող
փրկուածներուն։ Ու մազթանքներ բրաւ որ մեր
ազգին մէջ ևս չպակսին ծերունիներ իրենց ժո-
ղովուրդին փրկութեան սպասող, և մայրեր՝ ու-
րոնք ծնին իրենց ազգին պարծանքն եղող դա-
ւակներ։

✱ 28 փետր. Ուր. — Համաձայն իրաւական
սովորութեան Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ա.
տորոնց Ս. Մարկոս եկեղեցիին մէջ, ուր քարո-
ղեց Տ. Շաւարշ Վրդ., Նեկեման Ստորիի գրաւա-
դին պատմութեամբ, զղջումի, սրբութեան և հա-
ւատքի գասեր հանելով, Մեծ պահքը կանխող
այս օրերուն իրեն նախապատրաստութիւն։

✱ 2 Մարտ կիր. — Բուն բարեկեցիկ։ Մեծ
պահք չըջանի առաջին խորանափակ Ս. Պատա-
րագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ. զպրապետու-
թեան պաշտօնը վարեց Ս. Աթոռոյս Լուսաբարա-
պետ Գեր. Տ. Կիրակ Մ. Վրդ. իւրայշիւան, վո-
ղընջական սովորութեան համաձայն։

✱ 6 Մարտ եչ. — Մեծ պահք երեկոյեան
Հսկումի քարոզներուն բացումը կատարեց Ամեն.
Ս. Պատրիարք Հայրը։

✱ 8 Մարտ Շր. — Մերոյն Թեոդորոսի գորովարին։
Երէկ՝ նախատեսակի արարողութիւնը, այսօր ևս
ժամկերութիւն և Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ
ու պաշտուեցաւ Ս. Թորոս եկեղեցիին մէջ։

— Երեկոյին, ամբողջ Միաբանութիւնը, զը-
խաւորութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, «Հրո-
շափառ»ով հանդիսաւոր մուտք գործեց Ս. Յարու-
թեան Տաճարէն ներս, ապա երեկոյեան ժամեր-
դութիւն կատարուեցաւ Հայոց Վերնատան մէջ։

✱ 9 Մարտ կիր. — Բ. Կիրակի Մեծ պահք։ Ա-
ռաւօտեան ժամերգութիւնը և Ս. Պատարագը
պաշտուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի Հայոց Վեր-
նատան մէջ։ Եւ յետ Ս. Պատարագի՝ մեծահա-
ղէս թափօր, Բրիտոսի Ս. Գերեզմանին չուրջ
երկիցս դարձմամբ, հանդիսապետութեամբ Ամեն.
Ս. Պատրիարք Հօր։

✱ 13 Մարտ եչ. — Երեկոյեան Հսկումին քա-
րոզեց Տ. Շաւարշ Վրդ., «Տուն իմ տուն աղօթից
կոչեցի, և զուք արարէք զնա այլս աւաղա-
կաց» քնարանով, բացատրեց թէ ինչ զգացումով
պարտին աղօթաւորները կանգնել Աստուծոյ խո-
րանին առջև, և թէ ինչ լրջութեամբ, զգաստու-
թեամբ և ինքնամոխիւմով կենցաղավարել Աս-
տուծոյ տան մէջ։

✱ 16 Մարտ կիր. — Անաւակի Կիրակի։ Ս. Պա-
տարագը մատուցուեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց
եկեղեցւոյն մէջ, քարոզեց Տ. Պարոյն Վրդ., ցոյց
տալով որուն առական այմեկութիւնը, քանի
որ մեղքը և զղջումը իրողութիւններ են ամէն
դարու համար։ Ապա առանձին վերլուծեց նրկա-
րագիրները՝ Հօր՝ իրեն իր հայրական պարտա-
կանութիւնները կատարող անձի մը. Կրտսեր որդ-
ւոյն՝ իրեն երիտասարդի մը որ գոհացում կ'ուզէ
իր տենչերուն, երէց որդիին՝ իրեն հաշիւի մար-
դու, որ սակայն չի մտածեր Հօր մը զգացումներու

մասին՝ կորսուած իր մէկ սրդին գտնելուն առի-
թով։ — Ս. Պատարագի աւարտումին կատարուե-
ցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն Ս. Աթոռոյս հաւ-
գուցեալ դիւանապետ՝ Տիար Կարապետ Նուրեանի
հոգւոյն, անոր մահուան տարեկիցին առթիւ։

✱ 18 Մարտ Դչ. — Երեկոյեան Հսկումին քա-
րոզեց Տ. Շաւարշ Վրդ., «Եթէ ոչ աղաշխարի-
ցէք և զուք կորնչիջիք» քնարանով, ըստ թէ
արկածով մեռնողներու մասին պէտք չէ մրտա-
ձենք թէ անոնք արժանի էին այդ պատուհասին,
վասնզի, արկած մը կապ չուէր աստուածային
մտօրինութեան հետ։ Տառապալից է կեանքը,
ուստի արթուն պէտք է ըլլանք մեր պարտաւո-
րութեանց և պարտականութեանց մասին։ Տա-
ռապանքը ընդհանուր երեւոյթ մըն է կեանքի
բոլոր մարգերուն մէջ հաւասարապէս։

✱ 19 Մարտ Դչ. — Առաւօտեան ծառային,
կանանց քարոզը խօսեցաւ Տ. Գեորգ Վրդ., բա-
ցատրելով խղճմտանքին զերը մարդոց կեանքին
և գործերուն մէջ, իրեն ուղղիչ, առաջնորդ և
դատաւոր։ Յիշելէ վերջ խղճի սէր միտ գեմքերը
Աստուածաշունչի, յորդորեց մայրերը ըստ Աս-
տուծոյ կամքին մեծցնել իրենց դաւակները, որ-
պէսզի կարենան մաքուր խղճով ներկայանալ
Գերագոյն Դատաւորին առջև։

✱ 23 Մարտ կիր. — Տճեսի Կիրակի։ Ս. Պա-
տարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, թէ և ըստ
սովորութեան կարգադրուած է որ Տնտեսի Կի-
րակիին Ս. Պատարագը մատուցուի Համբարձման
սարկին վրայ, բայց անձրևոս և աննպաստ եղա-
նակին պատճառաւ, ուրիշ Կիրակիի մը յետա-
ձգուեցաւ ատիկա ի Ս. Յակոբ քարոզեց Տ. Պոսկ
Վրդ., ցոյց տալով թէ Յիսուս իր առաքններուն
մէջ ոչ միայն լաւ այլ նաեւ յոռի տիպարներ մատ-
նանիլ կ'ընէ, անոնցմէ ևս «բարի պտուղներ
քաղելու համար։ Անիրաւ տնտեսին նենգամտու-
թիւններէն աւելի զովեց անոր հնարամտութիւ-
նը, իմաստութիւնը՝ ելք մը գտնելու իր տաղնա-
պալի կացութեան։ Բարոզէն ուղղակի վերջ,
գոհարանական աղօթք կատարուեցաւ, հրահա-
գին համաձայն Մեծին Բրիտանիոյ վեհ. Թագա-
ւոր-Կայսեր ձօրձ. 2-ի, աշխարհի խաղաղու-
թեան, և այն բոլոր բարիքներուն համար, զորս
Աստուած պարգեւեց պատերազմի այս տարինե-
րուն, Բրիտանական Կայսրութեան հովանիին
ներքեւ ապրող ժողովուրդներուն։

✱ 26 Մարտ Դչ. — Ճաշուն ժամանակ կանանց
քարոզը խօսեցաւ Տ. Նորայր Վրդ., «Եւ ընդ քո
խիկ անձն անցցէ սուր» քնարանով, ներկայա-
ցուց Ս. Կոյսի կրած տառապանքը իբրեւ ծան-
րագոյններէն զորս մայր մը կրնայ զիմազդաւել,
վասնզի մեծիկան թագին փոխարէն տեսաւ
փուշէ պոսակին ծանրութիւնը անոր ճակտին։
Կորդորեց մայրերը, Ս. Կոյսի օրինակով, ունենա-
լու առաքնութիւնը համբերատարութեան և
հաւատքի, հանելու համար իրենց բարի փա-
փաքներուն կատարման։

✱ 29 Մարտ Շր. — Միաբանութիւնն ամբողջ,
Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր զխաւորութեամբ,
«Հրաշափառ»ով հանդիսաւոր մուտք գործեց Ս.

Յարութեան Տաճարէն ներս. ապա անոր կից Ս. Դրեգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյն մէջ պաշտօնեցաւ նախատօնակը Դատաւորի կիրակիին:

* 30 Մարտ կիր. — Դատաւորի կիրակի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Քրիստոսի Դերեղմանին վրայ. պատարագեց Սմնն. Ս. Պատրիարք Հայրը: Յետ Ս. Պատարագի կատարուեցաւ մեծահանդէս թափօր: Ս. Դերեղմանին չուրջ, հանդիսապետութեամբ պատարագիչ Սրբազան Պատրիարք Հօր:

* 1 Ապրիլ Գշ. — Երեկոյին՝ Հսկումին քարոզեց Տ. Արթուր Վրդ., «Ձի որում շատ թողուցուն, շատ սիրեցէ» բնարանով: Մազկալիէն Մարիամին զլջումի, անուշահոտ իւղով Յիսուսի դուխն ու սաքերը օծելու միջոցէպը աչքի առաջ ունենալով, ներկայացուց մեղաւոր կնոջ մը կեանքը, որուն վախճանը կորուստ միայն պիտի ըլլար, եթէ չհանդիպէր երկնային վարդապետի մը յանկուցիչ նայուածքին, որուն լոյսին մէջէն, մեղաւորը պիտի դառնար զարեւուն յանձնուած սրբունի մը:

* 2 Ապրիլ Դշ. — Ճաշուի միջոցին կանանց քարոզը խօսեցաւ Տ. Շաւարշ Վրդ.: Պատմել յետոյ Յեփթայէի ալջկան զոհուելու միջոցէպը, դասեր հանեց, յանձնարարելով ծնողքները կատարել իրենց ուխտերը զիտակցութեամբ և իմաստութեամբ, և դանձը իրականացնել անձնութեամբ և հոգեւոր:

* 5 Ապրիլ Եր. — Երեկոյեան, ամառնային ժամը երկուքին, (ըստ իրաւական սովորութեան, Տնտեսի կիրակիին պիտի կատարուէր, բայց անձրեւոտ եղանակին պատճառաւ յետաձգուած էր այսօրուան), Միաբանութեան խումբ մը՝ վարդապետը, սարկաւազունը և ժառ. Սաներ, Ձիթենեաց լեռը ելան կատարելու համար երեկոյեան ժամերգութիւն, զիւրեային Հսկում և ապա Ս. Պատարագի մատուցում: Համբարձման մատուցում մէջ, Քաղաքական տաղանդներու պատճառաւ, առանց երկար զադարներու կատարուեցան աւարողութիւնները, և Միաբանութիւնը վանք վերադարձաւ գիշերուան ժամը 11ին:

* 6 Ապրիլ կիր. — Գալսեանց կիրակի: Միաբանութիւնն ամբողջ՝ ինքնաշարժերու երկար թափօրով, Ձիթենեաց սարը բարձրացաւ, ուր կատարուեցաւ «Հրաշափառ» ի արարողութիւն, և ապա մատուցուեցաւ Ս. Պատարագ, Համբարձման չրջափակի մեր բաժինին մէջ՝ վրանի ներքեւ: Պատարագեց Հոգ. Տ. Սուրեն Վրդ., եպիսկոպոսական խոյր ի գլուխ, քարոզեց Տ. Եղիշ Վրդ., բնարան առնելով Սաղմոսի սա խօսքը. «Համբարձի զաչս իմ ի լեբինս ուստի եկեացէ ինձ օգնութիւն»: Մատնանչեց լեռներու զիրը կրօններու, և մասնաւորաբար քրիստոնէական կրօնի ու անոր հիմնադրի կեանքին մէջ, ըսաւ թէ քրիստոնէութեան աստուածային մասը արտայայտուած ու բնագործած է լեռներու վրայ, երանութեան, թաքոր, Գողգոթա և Համբարձման լեռները այդ իրականութիւնը պարզող դազաթներ եղան. — Ս. Պատարագէն վերջ, Միաբանութիւնը նոյն հանդիսական թափօրով վանք վերադարձաւ:

* 8 Ապրիլ Դշ. — Հսկումին քարոզեց Տ. Նուբայր Վրդ.: «Աղաշխարհեք զի մերձեալ է արքայութիւն երկնից» բնարանով: Յոյց տուաւ թէ եթէ սպասենք ամբողջ մարդկութեան աղաշխարութեան, Աստուծոյ արքայութիւնը պիտի չիրականանայ: Ուստի մեր մէջ պէտք է վնասներ զայն, մեր կամբը ենթարկելով Աստուծոյ կամքին, թոյլ տալով որ Աստուած թագաւորէ հոն: Եւ այն ատեն Աստուծոյ արքայութիւնը եկած կ'ըլլայ:

* 10 Ապրիլ եշ. — Հսկումին քարոզեց Սմնն. Ս. Պատրիարք Հայրը: «Ձաքէ, փութաւ էջ այտի զի այսօր ի տան քուստ արժան է ինձ ազանել» բնարանով: Յոյց տուաւ թէ մարդիկ պէտք է ձերբազատեն իրենք զիրենք իրենց նախապաշարութենէն, նիւթական չահերէ, որպէսզի կարենան ընդունիլ զԱստուած իրենց յարկերէն ներս: Մատնանչեց կարեւորութիւնը զգաստ, պարկեշտ զգացումներուն, կարենալ Հաղորդուելու Աստուծոյ հետ, և սրբութեամբ ուսուելու Զատիկը իրեն հետ:

* 12 Ապրիլ Եր. — Երեկոյին հանդիսաւոր մուտք և «Հրաշափառ» կատարուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարէն ներս, ուր, Հայկական Վերնատան մէջ, պաշտօնեցաւ Խաղկապարի նախատօնակը:

* 13 Ապրիլ կիր. — Ծաղկապար: Առաւօտուն կանուխ ամբողջ Միաբանութիւնը և ժառ. Վրժ. Դուանդուութիւնը Ս. Յարութեան Տաճարը դադրել ժամերգութիւն և Ս. Պատարագ մատուցանելու մեր Վերնատան մէջ: Ս. Պատարագէն վերջ հանդիսաւոր թափօր կազմուեցաւ Քրիստոսի Ս. Գեղեղմանին չուրջ, մամուլէներ և արմաւենիներ ի ձեռին: Մեր թափօրին կը հետեւէին, ըստ իրաւական սովորութեան, Վայոյներ և Ասորիներ, իրենք ևս թափօր կազմած: Սոյն հանդիսութիւններէն յետոյ Միաբանութիւնը, խումբ բազմութեան մէջէն, ուղղուեցաւ ի Ս. Յակոբ, որուն երբ մօտեցաւ, թափօր կազմած և «Որ զխորհուրդք զաշտեան» յարականը երգելով մտաւ վանք:

Դուքացէ. — Երեկոյին՝ ի ներկայութեան սահաւթի ուխտաւորաց և համբէն ժողովուրդի բազմութեան՝ յետ մեծաշուք Աղաւստանի և մեղեդիներու երգեցողութեան, կատարուեցաւ Դուքացէի խորհրդաւոր արարողութիւնը: Վարագուրուած էին Ս. Յակոբայ Տաճարի քոյր սեղաններն ու մատուռները և տէրուական պատկերները, որոնք քացուցան հաւատացեալ ժողովուրդէն խորամատոյցներու կողմէ: — Հոգ. Տ. Շաւարշ Վրդ. նախ խօսեցաւ Աղաւստանի թափառանքին ի նպատակ Հանգուցեալ Տ. Թորգոմ Պատրիարքի նախաձեռնութեամբ անօրինուած հանգանակութեան գործի նպատակին մասին, և ապա կարգաց անունները վարագործները քացող հաւատացեալ խորամատոյցներուն: Քացման յուզիչ արարողութիւնը կատարեց Սմնն. Ս. Պատրիարք Հայրը, առնթեր ունենալով Տ. Պօսկ Վրդ. և Տ. Զաւէն Արեղան: — Այս տարի ևս կատարուեցաւ թոքախտաւորութեան ի նրպատ հանգանակութիւնը. երկ-երկու վարդապետներ կեցած էին եկեղեցւոյ երկու զանգերուն առջև զրուած պնակներուն զլուխը. զոյացած

գոհացուցիչ գումարը պիտի ղրկուի գործածուելու իր նպատակին։

* 15 Ապրիլ, Աւագ Երեւանքի. — Այս տարի Աւեստան Տօնը Ս. Զատիկին հանդիպած ըլլալով, կարգադրուած է այսօր կատարել Աւետման Տօնը։ Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Աստուածամոր Տաճարին մէջ։ «Հրաշափառ»ին նախագահեց Տ. Գէորգ Վրդ.։ Զատիկի Տաղաւարի առիթով Սրբոց Թաղմանչայ վարժարանի երկուս ուսանողութիւնը և ուսուցչական կազմը Գեթսեմանիի ձորը իջան և Ս. Հաղորդութիւն առին։ Ս. Պատարագի միջոցին քարոզեց Հոգ. Տ. Արթուր Վրդ., «Ահաւասիկ կամ աղախին Տեառն, եղիցի ինձ ըստ բանի քում» բնաբանով, Ներկայացուց պատմութեան մէջ սխալ ըմբռնումը կնոջ զերի մասին, մանաւանդ քրիստոնէութենէն առաջ, որ զիտացաօդապարտել այդ արհամարհուած գործիքը, ընելու համար դաշն քաղաքակրթիչ աղակով Մայրութիւնն է կնոջ կոչումը, և Ս. կոյսը ընտանեկան որբութեան և մայրութեան իբրև տիպար ցոյց տուաւ։ Կ'անցնի կիներ բոլոր կը մնայ մայրը, Աղգերը մեծ են, երբ մեծ մայրեր կը ծնին մեծ դաւակներ։

* 17 Ապրիլ, Աւագ Հինգեաքի. — Առաւօտուն՝ յետ ժամերգութեան, կատարուեցաւ Ապաւառողաց արծակիւմ կարգը, օրմէ յետոյ մէկ ժամուան զաղարէն ետք մատուցուեցաւ Աւագ Հինգեաքի Ս. Պատարագը, զոր մատուց Գեր. Տ. Արտաւազ Արքեպս. Սիւրմէեան, որ երէկ ուշ ատեն անկողնակալօրէն վանք էր ժամանած, մեր մէջ անցընելու համար Զատիկական չըջանի խորհրդաւոր օրերը, փողովորեան մեծ բաղմութիւն մը և փառ. Վրժ.ի ուսանողութիւնը հաղորդուեցաւ Քրիստոսի Մարմնոյ և Արեան մեծ խորհուրդին։

Յետ միջօրէի, ժամը 4ին տեղի ունեցաւ Ոսնայաւայի կարգը։ Մայր Տաճարին մէջ, Դասին մէկ մասին մէջ աթոռներ դետեղուած էին բարձրատիճան պաշտօնականներու և եւրոպացի հիւրերու համար։ Ոտնալուայի կարգը կատարեց Տ. Արտաւազ Արքեպիսկոպոս։

Նոյն օրը ժամը 5.30ին, եկեղեցական յատուկ թափօր կազմուեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցին, որ կը նկատուի Փրկչի Առաջին բանքը, և ուր կը գտնուի նաւիրական Զիբեմիճ՝ որուն կապուած է Փրկիչը, զէպի Ս. Փրկչի վանքը որ է Կոյախիա քահանայապետին տան տեղը, և ուր կը ցուցուի Փրկչի երկրորդ բանքը։

— Երեկոյեան ժամը 8ին 1.30 կատարուեցաւ Խաւարման զիբեի պաշտամունքը։ Դիշերային քարոզը խօսեցաւ Գեր. Տ. Արտաւազ Արքեպս.։ Համեմատեց Հին Ուխտէն Արքանամի դոհը, նոր Ուխտի մեծ գոհին՝ Յիսուսի խաչելութեան հետ. երբ օրեր տեւած էին երկու զոհերուն ալ զոհագործման և Աստուծոյ շնորհիւ վերադարձի, այսինքն չարչարանքի, խաչելութեան և փառաւոր Յարութեան իրադարձութիւնները, եղբակցացուց թէ Աստուծոյ վրայ դրուած հաւատքին շնորհիւ էր որ Սառա և Մարիամ վերստացան իրենց գաւակները։ Սրտազրաւ վերջարանով մը միտքաբեց հայ մայրերը, ըսելով, եթէ անոնք սպասե-

ցին գաղափարի մը համար զոհուող իրենց գաւակներուն որոնք չլիւրադարձան, միւս կողմէ սակայն անոնք ունեցան ցեղին անմահութեան յոյսը իրենց գաւակներուն զոհագործումով։

* 18 Ապրիլ, Աւագ Ռւբար. — Առաւօտուն կատարուեցաւ Խաչելութեան կարգը. երեկոյին թաղման նախատուակը, Պատարագուած էր յատուկ զերեղման մը Մայր Տաճարի Դասին կեդրոնը, զարգարուած ծաղիկներով, մոմեղէններով և այլ թանկարժէք իրեղէններով։

* 19 Ապրիլ, Աւագ Շաքար. — Առաւօտեան ժամը 9ին, Աւագ-Թարգման Տ. Հրազդան Արքեպսի և Ս. Յարութեան Տաճարի Խալամ դըռնապաններու ընկերակցութեամբ, քանի մը վարդապետներ գացին պաշտօնապէս բանալու Ս. Յարութեան Տաճարի դռները։

Ժամը 10.30ին համայն ելաւ պաշտօնական թափօրը, զխաւորութեամբ Գեր. Տ. Արտաւազ Արքեպիսկոպոսի, ներկայ էր խուան բաղմութիւն ժողովորդեան։ Ժամը 12ին կատարուեցաւ Գերեղմանի դուռին կնքման արարողութիւնը Հայ և Յոյն երկու վարդապետներու ձեռքով։ Յունաց թափօրէն ետք մեր լուսաւորման Տ. Մուշեղ Վրդ. Յունաց Պատրիարքին հետ միասին քակելով կնիքը, Գերեղման մասն, Հայ և Յոյն «լուսակիր»ները — աշխարհական դասէ — Գերեղմանի աջ ու ձախ կողմերը բացուած փոքր լուսամուտներէն մատուցուած նուիրական լոյսը տարին իւրաքանչիւրը իր թափօրի հանդիսապետին։ Մեր «լուսակիր»ները ձեռքէ ձեռք փոխանցելով, վայրկեան մը ժամանակի մէջ հասցուցին լոյսը վեր՝ մեր Վերնատունը, ուր Ս. Գերեղմանին նայող պատշգամբէն, թափօրապետ Սրբազանը օրհնեց Գերեղմանին շուրջ հաւաքուած հանդիսականները։ Ապա լուսաւորման Տ. Մուշեղ Վրդ. եպիսկոպոսական խոյր ի զուլին, նախագահեց թափօրին, որ լոյսերու մէջ օգևորուած, սրտեռանդն կը թնդացնէր մեծ Աւետիսը՝ «Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»։

Քրիստոսի Գերեղմանին շուրջ, Հայտններու և Ասորիներու հետեւորդութեամբ, ետադրած այս թափօրէն վերջ ամբողջ Միաբանութիւնը և Ժողովուրդը, երկարածիկ թափօրով ու երգեցմամբ նուիրական լոյսը հետը բերելով եկաւ վանք, ուր Ս. Յակոբեան Տաճարի բակին մէջ սպասող ժողովուրդը վառեց ի ձեռին ունեցած իր մոմեղէնները։ Կէսօրէ վերջ ժամը 4ին կատարուեցաւ ձըրադալոյցի խորհրդաւոր ու տղաօրիչ իրիկնադէմի պատարագը։

* 20 Ապրիլ, Զաւիկ. — Դիշերուան ժամը 2.30ին Միաբանութիւնը խմբովին Ս. Յարութեան Տաճարը իջաւ, պաշտելու համար Ս. Զատիկի գիշերային ժամերգութիւնը, «Հարց»ին, եկեղեցական դասը, շուրջառադիստ, մոմեղէններ ի ձեռին, վար իջնելով Վերնատունէն, կը շարունակէ յաջորդ մասը ժամերգութեան, Գերեղմանի շուրջ թափօր դառնալով։

Ս. Գերեղմանին վրայ մատուցուեցաւ ապա Ս. Պատարագ, Պատարագից և քարոզեց Գեր. Տ. Արտաւազ Արքեպս.։ Մասնանշեց թէ ինչպէս

որ բնութեան, իրերու, բոյսերու և ամէն կարգի երևոյթիներու մէջ անհրաժեշտօրէն պէտք է բան մը, մաս մը կորսուի, ջնջուի, սպառի, կանգնելու, աղբը յնկու, շինելու համար եւրիշ մը, նոր մը, այնպէս ալ անտուճածային անօրինութեանց իրադրութեան համար անհրաժեշտ էր որ Յիսուս խաչուէր ու մեռնէր: Իրը դիտանք մեռելի, այն ատեն միայն պիտի կարենանք ապրիլ:

Ս. Պատարագէն վերջ Միաբանութիւնը վանք վերադարձաւ: Ճամբան թափօր կազմած, «Բրիտանոս յարեալ ի մեռելոց» և «Այսօր յարեալ» երգելով ամէնքը բարձրացան Պատրիարքարանի լուսազարդ դահլիճը, ուր Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը ընդունեց Յարութեան աւետիսը, և օրհնեց ներկաներն ու ամբողջ ազգը, խաղաղութիւն մաղթելով հանաւր աշխարհին:

Երեկոյին մեծաշուք անդաստան տեղի ունեցաւ Ս. Յակոբեանց վանքի մեծ բակին մէջ ի ներկայութեան խուռն բազմութեան, որ լեցուցած էր բակն ու շրջակայ տանիքները: Հանդիսապետն էր Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը:

✱ 21 Ապրիլ Բշ. — Բ. or Ս. Ջանկի: Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ պատարագեց Գեր. Տ. Արտաւազդ Արքեպիսկոպոս, բարոզեց Տ. Արթուր վրդ., «Ո՛ւր եղիք զիս... Է՛ք աստ, այլ յարեալ» ընաբանով: Մատնանչեց Գրիստոսի անձին, անհատներու, ընկերութեան և ազգերու կեանքին մէջ իբրև ներգործող ուժ մը, որ գերեզմաններու մէջ չի փակուիր, և դարձրել չեն կրնար զայն մաքուր: «Ընթանալը, ըստ, ճշմարտութիւնը քաղերու ետև արգելափակեցին: արդի քաղաքակրթութիւնը զայն թնդանօթներու և ուսմբերու մէջ կը խեղդէ. բայց վերջնական յաղթանակը ճշմարտութեանն է»:

Ս. Պատարագի աւարտումին մեծահանդէս թափօր տեղի ունեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, հանդիսապետութեամբ Գեր. Տ. Արտաւազդ Արքեպիսկոպոսի որ Կենաց փայտի մատունքը պարփակող ճաճանչը ի ձեռնին կ'օրհնէր հաւատացեալները, վարդապետները իրենց ձեռքին ունէին սրբոց մատունքներ պարունակող աջեր: Թափօրի վերջաւորութեան, Սեղանին վրայէն երգուեցաւ «Ճանապարհ և ճշմարտութիւն» երգը, ու հանգիստապետ Սրբազանը «Առաջնորդ կենաց և յոյս փրկութեան» աղօթքով և օրհնութեամբ փակեց զատկական շրջանի այս տարուան հանգիստութիւնները:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ք

✱ 5 Փետր. Դշ. — Կէսօրէ առաջ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը այցելեց, Պաղեստինի Հելլենական Ընդհ. Հիւպատոսին:

✱ 11 Փետր. Դշ. — Եգիպտոսի վեհ. Ֆարուք Ա. Թագաւորին ծննդեան տարեդարձին առթիւ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, ընկերակցութեամբ Գեր. Լուսարարապետ Հօր, յետ միջօրէի, շնոր-

հաւորական այցելութիւն տուաւ քաղաքիս եգիպտական Հիւպատոսին՝ ի Բինք-Տէյլլիտ Օթէլ՝ ուր այս առթիւ տեղի կ'ունենար պաշտօնական ընդունելութիւնը:

✱ 26 Փետր. Դշ. — Կէսօրէ առաջ, քաղաքիս Ռաւմանական Ընդհ. Հիւպատոսը այցելեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր:

✱ 27 Փետր. Եշ. — Կէսօրէ վերջ, Պաղեստինի վեհ. Բարձր Գովարտի Ազնուաշուք Տիկինը՝ ընկերակցութեամբ քաղաքիս վեհ. Կառավարչին և անդիւրացի բարձրաստիճան զինուորականներու այցելեց Ս. Յակոբայ Մայր Տաճարը:

✱ 15 Մարտ Եր. — Կէսօրէ վերջ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, իր հետ ունենալով Գեր. Լուսարարապետ Հայր Սուրբը, այցելեց տեղւոյս Իրանեան Հիւպատոսարանը, շնորհաւորելու Իրանի վեհ. Բիղա Շահ Բէհէշվիլիի նշնդեան տարեդարձը:

✱ 17 Մարտ Բշ. — Կէսօրէ վերջ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, ընկերակցութեամբ Գեր. Լուսարարապետ Հօր, ներկայ գտնուեցաւ Երուսաղէմի վեհ. Կառավարչի կողմէ ի պատիւ Ամերիկեան Ընդհ. Հիւպատոսին տրուած թէյասեղանին:

✱ 25 Մարտ Դշ. — Կէսօրէ առաջ, քաղաքիս Պելճիքական Նոր Ընդհ. Հիւպատոսը՝ Մր. Բլէման, իր առաջին այցելութիւնը տուաւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր:

✱ 28 Մարտ Ուր. — Կէսօրէ առաջ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, ընկերակցութեամբ Գեր. Լուսարարապետ Հօր, և Աւագ-Թարգման Լոգ. Տ. Հրազդան Աբեղայի, փոխադարձ այցելութիւն տուաւ քաղաքիս Պելճիքական և Զէյթունիքեան Հիւպատոսներուն:

✱ 7 Ապրիլ Բշ. — Ս. Աթոռոյս Լուսարարապետ Գեր. Տ. Կիւրեղ Ծ. վրդ. Տ. Մ. Իսրայէլեան, Կէսօրէ առաջ, ուղևորեցաւ զէպի Ս. Էջմիածին, իբրև ներկայացուցիչ-պատուիրակ Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան, մասնակցելու համար Ամենայն Հայոց Հայրապետի ընտրութեան համագլխային ժողովին: Ս. Աթոռոյս մէջ, Փոխ-Լուսարարապետ նշանակուեցաւ Լոգ. Տ. Դէօրդ վրդ. ծանաղեալ:

✱ 14 Ապրիլ Բշ. — Կէսօրէն առաջ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, հետն ունենալով առժամայ զիւանապետ Լոգ. Տ. Սերոբէ վրդ. և, Երուսաղէմի Ս. Ջատկի տունին առթիւ շնորհաւորական այցելութիւն տուաւ Երուսաղէմի Անկիլքան եպիսկոպոսին, իսկ, նոյն առթիւ շնորհաւորական գիր մը զրկուեցաւ Երուսաղէմի Լատինաց Ս. Պատրիարքին, նկատելով որ ընդունելութիւն պիտի չունենային:

✱ 15 Ապրիլ Դշ. — Կէսօրէն առաջ, Երուսաղէմի Ս. Ջատկի տունին առթիւ ի դիմաց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, Փոխ-Լուսարարապետ՝ Լոգ. Տ. Դէօրդ վրդ., ընկերակցութեամբ Լոգ. Տ. Ս. Սուրեն, Տիւրայր, Պոսի վարդապետաց և Աւագ-Թարգման Լոգ. Տ. Հրազդան Աբեղայի և Տիւրացու Սարգիս Սարկաւազի, շնորհաւորական այցելութիւններ տուին Ֆրանչիսկեաններու Կիւպոտիային և Յոյն Կաթօլիկաց Փոխանորդին: — Ապա, այցելութիւններ տրուեցան նաև Տորմաթիոնի և

Մարտնիթներու վանքերու մեծաւորներուն, և Հայ Կաթողիկոսի Պատրիարքական Փոխանորդին:

* 16 Ապրիլ Գշ. — Երեկոյան, Պէյրուսթէն, Ս. Աթոռա ժամանեց Գեր. Տ. Արտաւազդ Ս. Արքեպիսկոպոս Սիւրմէան, Զատիկան տօներու առթիւ հրաւիրուած ըլլալով Ամեն. Ս. Պատարարք Հօր կողմէ:

* 21 Ապրիլ Բշ. — Կէսօրէն առաջ, հետեւալք այցելեցին Պատրիարքարանս, ի շնորհաւորութիւն մեր Ս. Զատիկ տօնին:

Վսեմ. Բարձր Գոմիսէրի Թիկնապահ և Զիֆ-Սէքրէթարի Օգնական Բուհի Պէյ Ապտէլհատի Երուսաղէմի Անկլիքան Եպիսկոպոսը իր հետեւորդներով:

Հայ Կաթողիկոսի Պատրիարքական Փոխանորդը:

Ասորոց Եպիսկոպոսը իր հետեւորդներով:

Երուսաղէմի Փոխ-Քաղաքպետ Եպիսկոպ Էփ. Յարան:

Մր. Լուսթի Ապուստոսն:

* 22 Ապրիլ Գշ. — Նոյն առթիւ այցելեցին հետեւեալք.

Երուսաղէմի Նահանգային Կառավարիչ Վսեմ. Քիլիշ-Բօշ, ընկերակցութեամբ իր օգնականներուն՝ Պ. Պ. Մանթուրայի, Քիլիշի, և ձէմիլ Պէյ Տուխանի: Ասոց կ'ընկերանար նաև ծովային սպայ մը:

Ֆրանչիսկանց Կիւսոցար, իր հետեւորդներով:

Ղապոց Եպիսկոպոսը, իր հետեւորդներով:

Հապէշ Միաբանութեան Մեծաւորը, իր հետեւորդներով:

Մարտնիթներու Փոխանորդը:

Խարթումի Անկլիքան Եկեղեցիէն Կանոնիկոս Պ. Հարրը:

* 23 Ապրիլ Գշ. — Կէսօրէն առաջ, Գեր. Տ. Արտաւազդ Արքեպիսկոպոս, ընկերակցութեամբ Միաբանութեան հոգեւորական անդամոց, Սուրբ Զատիկ առթիւ, ի դիմաց Պատրիարքարանիս, շնորհաւորական զոխարանք ալ այցելութիւններ տուաւ Դպրոց և Ասորոց Եպիսկոպոսներուն և Հապէշ Միաբանութեան Մեծաւորին: — Կէսօրէն վերջ, Պատրիարքարանս այցելեց Ռուս Միաբանութեան Փոխ-Մեծաւորը, ի շնորհաւորութիւն Ս. Զատիկ:

յուսիսը անհրաժեշտութիւն դարձաւ մասնաւորաբար անակնկալ անհանգստութեամբը Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, որ հակառակ իր փափաքին անկարող եղաւ Եկեղեցի իջնել:

Արտաւազդ Արքազան (ինչպէս ակնարկուած է արդէն) Աւագ Հինգշաբթի, Ս. Զատիկ և Մեծեւոյցի Ս. Պատարագները մատոյց, և հոգեւորապէս մխիթարեց հաւատացեալ բազմութիւնը Խաւարման գիւղերի, Յարութեան առաւօտեան իր սգեորիչ քարոզներով:

Զատիկ յաջորդող շաբաթուան ընթացքին, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, տակաւ իր առողջութիւնը վերադառնալով ըլլալով, անձամբ առաջնորդեց Ս. Աթոռոյ Սրբազան հիւրը զէպի Եպիսկոպոսը և իր շրջակայքը: — Ու ժամանակ մը ևս մեր մէջ պիտի ունենանք Գեր. Տ. Արտաւազդ Արքեպիս. Սիւրմէանը, որ իր ժամանակը կ'օգտագործէ Ս. Աթոռոյ Մատենադարանին մէջ ուսումնասիրելով նոր ձեռագիրներ, շարունակելու համար իր աշխատանքները բանասիրական ուսումնասիրութեանց կալուածին մէջ: — Այցելութիւններ տուաւ ժառ. Վարժ. Ի և Ս. Թարգմանչաց Նախակրթարանի ուսանողութեանց, ներկայ գտնուելով բոլորին ալ դասաւանդութեանց, որք վերակուած էին, Զատիկ շրջանի արձակուրդին աւարտումովը:

ՀԱՆԳԷՍ ՍՐՈՑՑ ՎՍՐԴԱՆՆԵՐ

Սրոց վարդանանց Տօնին և Բարեկենդանի առթիւ, 1 Մարտ, Շաբաթ երեկոյին, ժառ. Վարժարանի կողմէ, զարոյցի սրահին մէջ, տեղի ունեցաւ տարեկան թատերահանդէս մը, նախագահութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր: Ներկայ էր Միաբանութիւնը և հրաւիրեալ բազմութիւն մը: Բեմադրուեցան՝ Ս. — Յ. Օշականի կողմէ գրուած, Ռոկի Ռուսմիր, 1 արար, որուն առաջին ներկայացումն էր. հօն կը պատկերացուէր Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի տեսլիքը, և ապա հիմնարկէք՝ Միաբանի իշումով և ոսկի ունեւանով հաստատուած մեր Եկեղեցիին: Բ. — Աւարայի Հիլումը, նոյն հեղինակէն, 1 արար, որ երեք պատկերներէ բաղկացեալ տոսմին՝ «Երբ գիտն մեռնի», վերջընթեր արարն էր, ուր կը ներկայացուի Աւարայի դաշտին վրայ հայ բանակին Ս. Հազորդութեան մօտենալը: Ս. Դեւոնցի և Ս. Վարդանի սրտապնդիչ հառերէն վերջ: Գ. — Թիմաղաշարժ գաւառ մը, 1 արար, Բարեկենդանի Անկուսիներ: Այս անգամ ևս, ժառանգաւոր սաները որոշ յաջողութիւններ ձեռք բերին, թէ՛ առաջին երկու լուրջ խաղերուն, և թէ՛ վերջին գաւառական կատակերգութեան ներկայացումին և խաղարկութեան ընթացքին, լաւ մարդուած ըլլալով Պ. Շահան Պէրպէրեանի ցուցմունքներուն համաձայն: Տեսարանները աւելի տպաւորիչ էին, իրենց ճոխ յարդարանքով և լոյսերու ներդաշնակ պէսպիսութեամբ: — Յաջորդ օրը կրկնուեցաւ նոյն հանդէսը, յատկապէս անոնց համար, որոնք տեղի ներկայութեան պատճառով չէին կրցած ներկայ ըլլալ նախորդ օրը:

Տ. ԱՐՏԱԿԱՆԳ ԱՐԲԵՊՍ. ՍԻՐՄԷԱՆ ՄԵՐ ՄԷՋ

Սիւրիոյ Հայութեան Հալէպի թեմին ժրջան նախկին Առաջնորդը՝ Գեր. Տ. Արտաւազդ Արքեպիսկոպոս Սիւրմէան, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր հրաւերը յօժարեալով ընդունած ըլլալով, քաղաք ժամանեց Ապրիլ 16ի երեկոյան ուշ ատեն: Դասնակցելու համար Զատիկան տօներու առթիւ կատարուելիք եկեղեցական հանդիսաւոր արարողութեանց:

Գեր. Արքազանը իր մասնակցութիւնը բերաւ հանդիսութեանց, Աւագ Հինգշաբթիէն մինչև Զատիկ երկուշաբթին, նախագահելով նախատեսուեցող և տօներու պաշտամունքներուն, թէ՛ ի Ս. Յակոբ և թէ՛ ի Ս. Յարութիւն: Իր ներկա-

Տ. ՅԱԿՈԲ ՔԱՀԱՆԱՅ ՄԱՎԵՆՆԵ 1884 - 1941

Մերոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը վիճելու ունեցաւ կորսնցնելու, քանի Տարի անձնութեամբ իր հետ զործած, եւ իբրեւ հիւր իր մօտ ապրեցաւ Կոնստանդնուպոլիսէն գտնուող Հայ Եկեղեցւոյ մէկ պատկանողին՝ Տ. Յակոբ Քահանային։ Մասնաւոր, որ վախճանեցաւ Ս. Քաղաքի Յրանապահան Հիւանդանոցին մէջ, տառապալից երկար հիւանդութենէ վերջ։

Ծնած էր Զեյթուն 1884ին. առաջին անգամ՝ Տեղւոյն ազգային վարժարանին։ Քանաւնապահան Պետագրութիւն էր ստացած 1911ին, Սոսի մէջ։ Տարագրութեան օրերուն, ժողովուրդին հետ կը փոխադրուի հալա Գոնեա, ու յետոյ Գարմա, Քեսուրայն եւ Մուսուլ։ 1918ին կը հասնի Պաղատ, կրկնով այն բոլոր տառապանքները որոնց ենթակայ էր տառագրուող ժողովուրդը, անապատի տաղանքներուն մէջէն։ Հոս, Տարագրեց ժողովին կողմէ Որբանոցի Տեսուչ կը կարգուի։ Ու Նոյն տարւոյ Նոյեմբեր 24ին, Որբանոցի եւ Այրաւանոցի կարաւանին հետ, իբրեւ Հոգեւոր Հովիւ, համբայ կ'ելլէ գեղի Բորդ-Սայիս։ Երջանկայիշատակ Տ. Քաղաքի Պատրիարք, որ Եկեղեցւոյ թմին առաջնորդն էր այն ժամանակ, հոգեւոր հովիւ կը նշանակէ զինք Բորդի գաղութական ժողովուրդին։ Ժամանակ մը յետոյ, Բորդ-Սայիսէն կը մեկնի Տորք-Եզ, ուր կը բնակաւորուի։ Ժամանակ մը յետոյ, հոն եւս դադար չի գտնուող պանդուխտ իր կեանքը։ Վերջին տարւոյն հետեւեալով կ'անցնի Ալեքսանդրէ, ու 1922ի Մայիսին, վերջնապէս կը հաստատուի Երուսաղէմ, Ս. Յակոբեանց վանք։

Ու քանի Տարի չափ, տառագրեալ իր մնացեալ օրերը անցուց Ս. Աթոռոյս մէջ, ազգանունը զործունեութեան մասնակցելով, Ս. Տեղեաց պաշտօնական համար ծառայելով քե՛ր Ս. Յարութիւն եւ քե՛ր ի Եկեղեցւոյ Ս. Մեղեաց Տաճարին մէջ։ Վարած է ուխտաւորաց հիւրընկալութեան պատկան։ Իր պատրաստակամ ոգիին շնորհիւ, սիրով յանձն է առած տմեն պատկան որ առաջարկուէր է իրեն, Ս. Աթոռոյս Վարչութեան կողմէ։ Ու սիրուած մնաց ամենեւին։

1927 Մայիսին Հայաստանի հայ գաղութին Հոգեւոր Տեսուչ կը նշանակուի, ուր կը պատկանուի Եօրը տարիներ։ Անկէ կը փոխադրուի Ամման, ուր եւս արդիւնաւորութեամբ կը հովուէ իր խնամքին յանձնուած հօք, մօտաւորապէս չորս տարի։ Վերջին տարիներուն վերադարձած էր վանք, շարունակելով Ս. Տեղեաց մէջ իր հոգեւորական ծառայութիւնը։

Վեց ամիսներու տառապալից հիւանդութեանց երջանին ան չկորսնցուց իր կուրծքը, մնաց իր հաւատքին մէջ, միշտ համակերպող հոգիով, պանդուխտ համարելով ինքզինքն՝ իր իսկական հայրենիքին վերադառնալու ժամուն սպասող։

Վախճանման վաղորդային, ի ժամ Ս. Պատրիարք, Ս. Պատրիարք Հայր օծուիւր կատարեց. դամբանականը խօսեցաւ Տ. Սեբաստիոն Վրդ., ներկայացնելով հանգուցեալին կեանքը, շեշտելով հաւատարմութիւնը կրօնաւորի եւ ազգայնի եկեղեցականի հեղինակութիւնը անոր համոզումներուն եւ զործունեութեանցը մէջ։

Յուզարկաւորութիւնը կատարուեցաւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր գլխաւորութեամբ, եւ մասնակցութեամբ բոլորական Միաբանութեան, առաջնորդ եւ ժողովուրդին։ Եկեղեցական դասէն առաջնորդուած ու կրօնաւոր հանգուցեալին մարմինը ամփոփուեցաւ Ս. Քրիշի վանոց պատկան հասարակաց գերեզմանատունը։

«Սիւն» իր ցաւակցութեան հետ, Ս. Հոգիին մխիթարութիւնը կը մալթէ հանգուցեալին երեցկնոջ եւ միամօր զաւակին։

Հանգի՛ւս իր ցաւասանջ հոգիին։

ՏԻԳՐԱՆ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ 1866 - 1941

Յաւ ի սիւս իմացմի մանր պատմական ու ապեւ հայուն՝ Տիգրան Կամսարականի, որ միտ մնաց պարկեւտ մշակը Հայ Դրականութեան: Կ'արտասպենի «Մամնունի Տարեցոյցը» ի 1910, էջ 120 ի մէջ գրած իր ինքնակենսագրականը, յաւելեալ ուրուագիծով իր մնացեալ 30 տարիներուն:

«Սիրելի պարոն, կենսագրական գիծեր հաներ էիք ուզել ինձմէ. մեծ բան չկայ: Ծնած եմ 1866 ին Պոլիս, ռուսահայ ծագումով: Որովհետեւ réaliste գրականութիւնը բրած եմ միտ՝ կեանքը վեպ մը նկատած չեմ, եւ զգուցած եմ գրամուտքեն որ մեր յետնեալ ընկերութեան մէջ անօրի կը ձգէ իր մարդը: Վաճառական եմ պարզապէս: — Ահաւասիկ գրական փոքրիկ bagage-ս. Իսլամականեանի «Լոյս»-ին մէջ սկսած եմ, կարծեմ 84 ին. քունիկ, նորավեպ, վիպակ ու բարգմանութիւնը էօժէն Սիւրի մէկ գլուխ գործոցին La Famille Jouffroy. Արփիար զիս «Արեւելք»-ին դարձուց ուր ընդունեց վեպս՝ *Վարժապետին Աղջիկը*, առաջին réaliste վեպը մեր մէջ որ մեծ դորդ ու շատ polémique յառաջ բերաւ. ինչ որ անոր արժանիքին աղագոյց պիտի նկատէի եթէ չկարմրէի հիմայ անոր անգիտակից միամտութեանց վրայ. — 20 տարու էի: — «Արեւելք»-ի գրական Դ. փայլուն էջին մէջ երեւցած եմ յանախ: Զօհրապի ու Ասասուրի հետ հրատարակած եմ «Մասիս» շաբաթաթերթը. այդ տարին մէջ ունիմ Յարօն, Հովկուրը, Ընկուզին կողովը եւ Եղիա Տեմիրճիպաշեանի վրայ monographie մը եւայլն: Յարօն իմ երկրորդ manière-ս է. այսինքն գիտակից աշխատած գրականութիւնը. — Արտասանմանն աշխատակցած եմ «Արեւելք»-ի, Ասասուրի օրով. *Անցորդ* ծածկանունով հանապազօրեայ 70 նօթ տուած եմ կարծեմ: «Հայրենիք»-ի *Շագնգրիկը* եւ Եղած եմ եւ պնդօրէն աշխատակցած նոյն թերթին սկզբնական շրջանին: — Արտասանման գաղթելէս յետոյ քրահայ գրականութեան անկումը սրիս խաղ ձգած է. գոժած եմ հետք: Արտասանմանի մէջ ստորագրած եմ *Անցորդ*, *Հայկակ*, *Փիւնիկ* («Մարտ»-ի մէջ) եւ ZZZ: Արփիարին «Փարոս»-ին, Արփիարին «Մարտ»-ին, Օսեանին «Ազատ Բեմ»-ին աշխատակցած եմ յամառօրէն: Վերջերս «Բիւզանդիոն»-ին տուի 3 յօդուած *Հայկակ* կեդանունով: — Կը տեսնեմ, ce n'est pas lourd, բայց on fait ce qu'on peut, չէ՞: Զեռփա սակ ունիմ pièce մը զոր կը յուսամ «տսփի վրայ գնել» յառաջիկայ տարի Պոլսահայ բեմին վրայ աշխատակցութեամբ Կիւրճեան Միհայիլի, որուն իրական օգնականը ծանօթ է ձեզ: — Դո՞ն էի: Tant mieux, եթէ այո, ապա աղագոյց է որ ապաւապէս էի:

Զերդ սիրով Տ. Կ.»

Տակաւին 30 տարիներ այս նամակէն վերջ, Կամսարական պիտի տարունակէ ապրիլ Հայ Դրականութեան համար: Մասնակցած է Եղիպոս գրական ու ազգային ամէն տարժումի: Եւրպա, ուր գացած է վերջնապէս նստաստիլ, իրեն կ'ընծայէ առիթներ իր գործունէութիւնը իր ձեռով դարձեալ տրամադրելու իր ժողովուրդին: Բարեկործանի կեդրոնին հոն փոխադրուիլը, ազգային պատմութեան աշխատանքներ, Պոլսոյ մատուցած Կամսարական 1922-էն յետոյ հոն ապաստանուր, սեղծեցին առժամեայ ոգեւորութիւն: Կամսարական այս գործունէութեան մէջ ամենէն մաքուր բաժինը ունի:

Մինչեւ խոր ծերութիւն, պատկերին վրայ մնաց: Կ'արժէ յիշել Լ. Բաւալեանի Յունիկանին առիթով իր գեղեցիկ խօսքը որ յուզիչ խոստովանութիւն մըն էր իրապաւոք դրացի իտեղները ոգեկոչող: Եղաւ *Միտի* բարեկամ, ուր գրած է վերջին գեղեցիկ էջը հեզ. Թարգմ. Մեքազանի յիշատակին:

Կը մեռնի Վիւրի 1941 Յունուար 5 ին:

Օրհնութիւն եւ յարգանք իր յիշատակին: